

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA'DA SİYASAL İLETİŞİM
ANABİLİM DALI

NAZİLERİN
TÜRKİYE'DEKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ (1933-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZAFER CAN DARTAN

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA'DA SİYASAL İLETİŞİM
ANABİLİM DALI

NAZİLERİN
TÜRKİYE'DEKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ (1933-1945)

ZAFER CAN DARTAN

DANIŞMAN
PROF. DR. EMEL POYRAZ

İSTANBUL, 2024

ÖZET

NAZİLERİN TÜRKİYE’DEKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ (1933-1945)

Bu çalışma, Nazi propaganda faaliyetlerinin Türkiye’deki çeşitli toplumsal kesimler üzerindeki etkisini incelemektedir. Nazilerin Türkiye’deki çok yönlü propaganda faaliyetleri, Türk Hükûmeti’nin dış politikasıyla çelişiyordu ve Türk yasalarının ihlali nedeniyle sıklıkla taraflar arasında gerginliğe yol açıyordu.

Almanya’da 1933-1945 yılları arasında iktidara gelen Nazilerin kendi ideolojileri doğrultusunda uyguladıkları politikalar yalnızca Almanya ile sınırlı kalmamış, başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada köklü dönüşümlere neden olmuştur. Adolf Hitler’in önderliğinde kurulan ve yaygın olarak Nazi Partisi olarak bilinen Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Almanca: NSDAP-Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), iktidarlardı sırasında sürekli geliştirdikleri propaganda tekniklerini ve araçlarını, toplumu kendi ideolojileri doğrultusunda manipüle etmek veya yönlendirmek için etkin bir şekilde kullandı. Naziler, Alman toplumunun desteğini aldıktan sonra ideolojilerini Almanya dışındaki ülkelere yaymak için harekete geçtiler.

1933 yılından itibaren genç Türkiye Cumhuriyeti’ni yakından etkilemeye başlayan Nazilerin ideolojilerini yayma politikası, İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte daha agresif bir tavır almaya başladı. Alman İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile ittifak yapması gibi, Naziler de İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’yi kendi saflarına çekmek için “Türk siyasi ve askeri kadrolarına” yönelik yoğun propaganda yürüttüler. Nazilerin iktidarlardı boyunca sürekli geliştirdikleri propaganda faaliyetleri yalnızca “Türk siyasi ve askeri kadrolarıyla” sınırlı kalmadı, çeşitli propaganda araçlarıyla nasyonal sosyalist ideolojiyi yayarak sempatizan kazanmak amacıyla “Türk kamuoyunu” da hedef aldı. Bunun yanı sıra Naziler o dönemde Türkiye’de yaşamakta olan iki farklı Alman topluluğunu da hedef alıyordu. Bunlar, “Türkiye’de yerleşik Alman topluluğu (kolonisi)” ile “mülteci Alman bilim insanları ve aile fertleriydi”. Bu propaganda faaliyetleri, Türk yasalarına aykırı olması nedeniyle Nazilerle sık sık gerginliğe neden oluyordu.

Bu çalışmada, Nazilerin Türkiye’deki propaganda faaliyetlerinde hedef aldığı dört grup, bir nitel analiz çalışması olarak veri/metin madenciliği yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonuç bölümünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi), Nazi ideolojisi ve propaganda, Nazilerin Türkiye’deki propaganda faaliyetleri

ABSTRACT

THE PROPAGANDA ACTIVITIES OF THE NAZIS IN TÜRKİYE (1933-1945)

This study examines the impact of Nazi propaganda activities on various social segments in Türkiye. The Nazis' multifaceted propaganda activities in Türkiye contradicted the foreign policy of the Turkish government and often led to tension between the parties due to violations of Turkish laws.

The policies implemented by the Nazis, who came to power in Germany between 1933 and 1945, in line with their own ideology, were not limited to Germany alone, but caused radical transformations all over the world, especially in Europe. The Nazi Party, officially the National Socialist German Workers' Party (Almanca: NSDAP-Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), founded under the leadership of Adolf Hitler, effectively used the propaganda techniques and tools they constantly developed during their rule to manipulate or direct society in line with their own ideology. After gaining the support of German society, the Nazis took action to spread their ideology to countries outside Germany.

The Nazis' policy of spreading their ideology, which began to closely affect the young Republic of Türkiye since 1933, began to take a more aggressive stance with the Second World War. Just as the German Empire made an alliance with the Ottoman Empire in the First World War, the Nazis carried out intense propaganda against "Turkish political and military staff" in order to attract Türkiye to their side in the Second World War. The propaganda activities that the Nazis constantly developed throughout their rule were not limited only to "Turkish political and military staff", they also targeted the "Turkish public" in order to gain sympathizers by spreading the national socialist ideology through various propaganda tools. In addition, the Nazis were also targeting two different German communities living in Türkiye at that time. These were "the German community (colony) settled in Türkiye" and "refugee German scientists and their family members". These propaganda activities frequently caused tension with the Nazis because they were against Turkish law.

In this study, four groups targeted by the Nazis in their propaganda activities in Türkiye were examined using the data/text mining method as a qualitative analysis study. The findings obtained constitute the conclusion section.

Key Words: National Socialist German Workers' Party (Nazi Party), Nazi ideology and propaganda, The propaganda activities of the Nazis in Türkiye

ÖNSÖZ

Almanya Bremen Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde lisans eğitimim sırasında derslerin yanı sıra Nazi Almanyası dönemine ilişkin çeşitli konferans ve seminerlere katıldım. Ayrıca bu konuyla ilgili birçok film ve belgesel izledim, müzeleri ziyaret ettim ve birçok toplu imha (Holokost) kampını görme imkânım oldu. Bütün bunlar, özellikle de Nazilerin propagandayı nasıl etkili bir şekilde kullandıklarına dair yayınlar, Nazi dönemiyle yakından ilgilenmeme neden oldu.

Bunun yanı sıra Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa'da Siyasal İletişim Anabilim Dalı'nda katıldığım yüksek lisans programında değerli hocalarımdan çok şeyler öğrendim. Hocalarımdan her birine ayrı ayrı şükran borçluyum. Ayrıca eğitim sürecinde dönem arkadaşlarımdan Nazi Almanyası'na ilgi göstermesi, beni bu konudaki tezimi Türkiye perspektifinden yazma konusunda motive etti.

Dönem içinde dersini aldığım M. Ü. İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Emel Poyraz Hocamın tez danışmanlığımı üstlenerek teşvik etmesiyle çalışmaya başladım. Sayın Hocama, tez konumu desteklemesi ve yönlendirici katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Tezimin savunmasında tez danışmanım Prof. Dr. Emel Poyraz, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Siyasal İletişim Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. İmre Sabahat Ersoy ve Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. İdil Engindeniz soru ve önerileriyle çalışmamın içeriğine katkıda bulundular. Sayın Hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

İstanbul dışında görevli olmam nedeniyle gerek eğitim aşamasında gerek tez aşamasındaki formalitelerin zamanında tamamlanması konusundaki yaptığı uyarılar ve desteğinden dolayı Avrupa Araştırmaları Enstitü Sekreteri Sayın Nurcan Zengin'e çok teşekkür ederim.

Çalışmamın başlangıç aşamasında T.C. Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlamam ve yeni mesleğimin getirdiği sorumluluk duygusu, beni tez konusunun içeriğini genişletmeye yöneltti. Mesleki formasyonumun gelişmesi konuya yaklaşımında etkili oldu. Bunun sonucu olarak Nazilerin Türkiye ile ilişkilerindeki propaganda amaçlarının daha ayrıntılı incelenmesi nedeniyle çalışmamın tamamlanması öngörülenden daha uzun zaman aldı. Bu süreç içinde sevgili annem Güler Dartan ve sevgili babam Muzaffer Dartan'ın desteğini her zaman yanımda hissettim. Onlara minnettarım. Sevgili kardeşim Elif Dartan'a da teşekkür etmek istiyorum. Köln'de yaşadığı için tezin yazımı sırasında gerekli bazı temel kaynakların hızlı bir şekilde temin edilmesine yardımcı oldu.

Zafer Can DARTAN

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GÖRSELLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
1. NAZİ PROPAGANDASININ	
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	13
1.1. Nazi İdeolojisinin Temel Esasları ve Propaganda Kavramı.....	13
1.2. Nazilerin Propaganda Kuralları.....	18
1.3. Nazilerin Propaganda Teknikleri.....	23
1.4. Nazilere Özgü Propaganda Uygulaması: Auschwitz Toplama Kampı.....	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖNELİK	
NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	35
2.1. 19. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönem.....	35
2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Alman ilişkileri (1923-1933)	38
2.3. Naziler Döneminde Türk-Alman İlişkileri (1933-1945)	43
2.3.1. Büyükelçi von Rosenberg Dönemi (1933-1935)	43
2.3.2. Büyükelçi Friedrich von Keller Dönemi (1935-1938)	47
2.3.3. Büyükelçi Franz von Papen Dönemi (1939-1945)	49
2.3.3.1. Von Papen'in Antisemitik Propagandaları.....	54
2.3.3.2. "Struma" Vakası.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	63
3. TÜRK KAMUOYUNA YÖNELİK	
NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	63
3.1. Naziler ve Türk Basını.....	63
3.2. Nazilerin Türkçe Radyo Yayınları.....	68
3.3. Türk Sineması ve Nazi Filmleri.....	73
3.4. Nazilerin Düzenledikleri Sergiler.....	76
3.5. Naziler ve Türk Eğitim Sistemi.....	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	84
4. TÜRKİYE’DE YERLEŞİK ALMAN KOLONİSİNE YÖNELİK	
NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	84
4.1. Basın Yoluyla Nazi Propagandası.....	88
4.1.1. Osmanischer Lloyd Gazetesi.....	89
4.1.2. Türkische Post Gazetesi.....	91
4.1.2.1. Türkische Post Gazetesi ve Türk Basını.....	96
4.1.2.2. Türkische Post Gazetesi ve Türk Makamlarının Tutumu.....	98
4.2. Nazilerin Radyo Propagandası.....	101
4.3. Teutonia-Alman Kültür ve Sosyal Etkinlikler Merkezi.....	104
4.4. İstanbul Alman Okulu (Lisesi).....	108
4.5. İstanbul’daki Alman Kitabevleri.....	113
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	117
5. MÜLTECİ ALMAN BİLİM İNSANLARINA YÖNELİK	
NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	117
5.1. Alman Bilim İnsanlarının Türkiye’ye Gelişi.....	119
5.1.1. Alman Bilim İnsanlarının Çalışma Koşulları.....	124
5.1.2. Türkçe Dil Faktörü.....	127
5.1.3. Bilimsel Çalışma Koşulları.....	131
5.2. Nazilerin Alman Bilim İnsanlarını Takibi.....	132
5.3. Scuria Raporu.....	136

SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA	150

KISALTMALAR

Führer	Nazi Almanyası’nda Hitler’in tek lider olarak kabulü ile şansölyelik ve devlet başkanlığının tek kişide toplanması.
Gestapo	Alman gizli polis teşkilatı.
Holokost	Nazi Almanyası rejiminin 1933-1945 yılları arasında Avrupa’daki Yahudilere karşı devlet desteğiyle gerçekleştirdiği sistematik soykırım.
Kristal Gece	9-10 Kasım 1938 tarihinde Almanya genelinde Yahudi mekanlarına (sinagog, iş yeri, ev vb.) yapılan Nazilerin saldırısına verilen isim.
Malche Raporu	Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü Albert Malche’nin 1932 yılında Türk Hükümeti’nin talebi üzerine hazırladığı üniversite raporunun kısaltılmış adı.
Mülteci Almanlar	İrkçı ve/veya siyasi görüşleri nedeniyle 1933 yılında Nazi Almanyası’nı terk etmek zorunda kalan ve Türkiye Cumhuriyeti’ne sığınan Alman bilim insanlarından oluşan grubun kısaltılmış adı.
Nazi Almanyası	Adolf Hitler liderliğinde Nazi Partisi’nin iktidarda olduğu 1933-1945 döneminde Almanya’nın tanınması.
Naziler	Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi mensuplarının kısa tanınması.
Nasyonal Sosyalizm (Nazizm)	Hitler ve partisinin Alman ırkının (Ari ırk) üstünlüğünü öne sürdüğü, öncelikle antisemitizm ve antibolşevizme dayanan aşırı sağ totaliter bir siyasi ideoloji.
NSDAP	Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi).
Reich	Siyasi terminolojide imparatorluk, krallık, devlet anlamına gelen ve

tarihsel olarak Almanların kurduğu devletleri ifade eden bu terime göre Nazi Almanyası'nın eşanlamlı “Üçüncü Reich” (Drittes Reich) olarak tanımlanması.

Reichstag	Alman Parlamentosu.
Reich Proganda Bakanlığı	Nazi Almanyası'nda Joseph Goebbels'in yönetiminde kurulan “Reich Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı”nın kısaltılmış adı.
SA'lar	Nazi terörünün önemli bir aracı olan, kahverengi gömlekliler olarak tanımlanan “Fırtına Birlikleri”nin kısa adı.
Scurla Raporu	Reich Milli Eğitim Bakanlığı müfettişi Herbert Scurla'nın 1939 yılında Nazi Almanyası'ndan Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanları hakkında hazırladığı rapor.
SS'ler	Hitler'e özel koruma birimi olarak kurulan, siyah gömlekliler olarak tanımlanan “Koruma Ekibi”nin kısa adı.
Wannsee Konferans-Protokolü	Yahudi soykırımını (Holokost) hızlandırmak amacıyla 20 Ocak 1942'de Berlin-Wannsee'de toplanan Nazi yöneticilerinin hazırladığı protokol.
Yaşam Alanı (Lebensraum)	Alman topraklarının Alman ırkına yetmediğı inancıyla, Nazi Almanyası'nın Avrupa kıtasına yayılması gerektiğini ifade eden bir terim.

GÖRSELLER

- Görsel 1)** Nazilerin 20 Ocak 1942 Tarihli Wannsee Konferansı’nda Hazırladığı “Holokost Planı”na Göre Avrupa Ülkelerindeki Yahudi Nüfusları Listesi.
- Görsel 2)** Auschwitz Toplama Kampı Giriş Kapılarından Biri.
- Görsel 3)** Theresienstadt Gettosunda Görevli Bir Yahudi Polis.
- Görsel 4)** The Struma (2001) Adlı Filmin Afişi.
- Görsel 5)** Triumph des Willens (İradenin Zaferi) Adlı Nazi Filminin Afişi.
- Görsel 6)** Alman Büyük Mimarisi Sergisi İlanı, 31 Ocak-15 Şubat 1943 Ankara.
- Görsel 7)** 10 Kasım 1938’de Frankfurt Boernplatz Sinagogu’nun Naziler Tarafından Yakılması.
- Görsel 8)** Türkische Post’un 10 Kasım 1938 Nüshası ve Atatürk’ün Vefatı Haberi.
- Görsel 9)** Bütün Almanya Radyodan Führer’i Dinliyor Başlıklı Propaganda Afişi.
- Görsel 10)** Almanya Büyükelçiliği’nin İstanbul/Tarabya’daki Yazlık Rezidansında Nazi Gençlerinin Eğitimi.
- Görsel 11)** İstanbul Alman Lisesi Türkçe-Almanca Diploma Örneği, 1935.
- Görsel 12)** Profesör Albert Einstein’ın Dönemin Başbakanı İsmet İnönü’ye Yazdığı 17 Eylül 1933 Tarihli Mektup.
- Görsel 13)** Alman Mülteci Bilim İnsanlarının Meslek Yaşamlarından Kesitler.
- Görsel 14)** Alman Mülteci Bilim İnsanları İçin İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi Girişine Konulan Hatıra Levhası (30 Mayıs 1986).

GİRİŞ

Propaganda Latince kökenli bir kelimedir. Latince “Propagare” fiilinden türetilen propaganda, bir fikri yaymak için kullanılır (Şahin, 2021: 698). İnsanoğlunun sosyal hayatından ekonomiye kadar etkili olan propaganda, özellikle siyasetçi, devlet adamı ve misyonerlerin siyasi alanda bir görüşü kabul ettirmek veya dini bir inancı yaymak amacıyla yaptıkları çalışmalar olarak değerlendirilmektedir.

Propaganda kavramının tarihsel gelişimi Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar dayanmaktadır. Propaganda kelimesi tarihsel gelişim sürecinde ilk kez Katolik Kilisesi’nin misyonerlik faaliyetlerini anlatmak için kullanılmıştır (Bektaş, 2007: 145). 6 Ocak 1622’de Papa XV. Gregory, Hristiyanların yeniden birleşmesi ve inancın yayılması için “de Propaganda Fide” cemaatini kurdu. Buna göre Papa, artık silah ve güçle din birliğini sağlamanın mümkün olmadığını görmüş ve bunun yerine propaganda yoluyla kilisenin barışçıl olma gücünü göstererek inancı yaymayı amaçlamıştır (agenzia fides, 03.01.2022).

Propaganda, 1789 Fransız İhtilali ile birlikte dini bir eylem alanı olmaktan çıkıp siyasi alana geçmiştir. Başlangıçta herhangi bir doktrini veya inancı yaymak için kullanılan propagandanın önemi 19. yüzyıldan itibaren giderek artmıştır. Bu süre zarfında propaganda kavramı farklı propaganda yöntemleri, teknikleri ve araçları kullanılarak şekil ve içerik değişikliğine uğramıştır. Bu gelişimin sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), propagandanın faaliyetlerinin kamuoylarını en çok etkilediği bir dönem olmuştur. Nitekim savaşan ülkelerde askerlerin ya da sargı içindeki yaralıların katıldığı mitingler ve Amerika Birleşik Devletleri’nde sinemalarda yapılan “dört dakikalık” konuşmalarda anlatılan vahşet hikayeleri, düşman ülkeye karşı kamuoyu nefretini uyandırmayı amaçlayan en etkili propagandalar olmuştur. Bu vahşet öykülerinin çoğu uydurma da olsa, propagandanın savaş ortamında halkı ikna etmedeki başarısı kabul edilmiştir (Bektaş, 2007: 146).

Birinci Dünya Savaşı’nda siyasi propagandanın öneminin artması, bu alanda yeni tekniklerin geliştirilmesine ve İkinci Dünya Savaşı’nda (1939-1945) propagandanın daha yoğun bir şekilde kullanılmasına yol açtı. Bu nedenle 20. yüzyıl kitle propaganda yüzyılı olarak adlandırılmaktadır (Say, 2015: 27). Özellikle her iki savaşta da siyasi propaganda kullanımının artması bu kavramın içeriğinin zaman içinde değişmesine neden olmuş ve bunun sonucunda kavram, “kötüleyici” ve “küçük düşürücü” bir nitelik kazanmıştır (Schubert / Klein, 2006: 242).

Nazilerin 1933’te iktidara gelmesiyle Almanya, Birinci Dünya Savaşı’nın galipleri olan İtilaf Devletleri (ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya) ile büyük bir propaganda mücadelesine girişti. Bu amaçla Führer Adolf Hitler liderliğinde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra ayrı bir “Reich (İmparatorluk) Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı” (kısaca

“Reich Propaganda Bakanlığı”) kuruldu ve Joseph Goebbels bakan olarak atandı. Propaganda, literatürde genellikle “Nasyonal Sosyalistler” veya “Naziler” olarak tanımlanan Hitler döneminde özel bir önem kazandı.

Özellikle Goebbels yönetiminde Naziler o dönemin propaganda tekniklerini en üst düzeyde kullanmışlar ve bu amaçla propaganda araçlarından (medya, radyo, film, kitap, sergi, afiş, broşür vb.) azami ölçüde yararlanmışlardır. Birinci Dünya Savaşı’nda Amerikan ve İngiliz propagandasının başarısı, Hitler’in propagandaya ilgi duymasında etkili olmuştur. Propagandanın hazır görüşler sunmak, insanları ikna ve tekrar yoluyla yargılamadan hazır reçetelere inandırmak olduğunu savunan Hitler, argümanlarına alternatif sunmayan tek taraflı Amerikan ve İngiliz savaş propagandasının psikolojik olarak etkili olduğunu ve Almanların da aynısını yapması gerektiğini belirtmiştir.

Hitler, 1924 yılında yazdığı ve siyasi bir manifesto olan “Kavgam” (Mein Kampf) adlı eserinde, Birinci Dünya Savaşı’ndaki deneyimlerinden yola çıkarak propagandanın önemini özellikle vurgulamaktadır. Aynı eserinde Hitler, tüm siyasi olayları yakından takip ederken propaganda faaliyetlerine de özel önem verdiğini belirterek şu noktalara dikkat çekiyor: Aslında propagandanın akıllıca kullanımının gerçek bir sanat olduğunu ve bu sanatın burjuva partileri tarafından neredeyse tamamen bilinmediğini uzun zaman önce öğrendiğini söylüyor. Akıllıca yönetilen propagandanın ne kadar harika sonuçlara ulaşabileceğini ilk kez Birinci Dünya Savaşı sırasında gördüğünü, ne yazık ki bu konudaki her şeyin diğer taraftan araştırılması gerektiğini, çünkü Alman tarafının bu konuda çok az faaliyet gösterdiğini ifade ediyor. Ayrıca her askerin, Almanların geniş çaplı propaganda faaliyetleri yürütmediğini gördüğünü, dolayısıyla daha kapsamlı propaganda yapmaya başladıklarını, sıra tatbikata gelince düşmanın bunun çok güzel bir örneğini gösterdiğini vurguluyor. (Hitler (2005: 370).

Hitler’in propagandayı önemsemesinin temelinde, her şeyden önce nasyonal sosyalist ideolojinin Almanya’da, Avrupa’da ve dünya genelinde yayılmasını sağlama amacı bulunmaktaydı.

Nasyonal sosyalizm (Nationalsozialismus), Almanya’da İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sürecinde Nazi Partisi ve onun lideri Adolf Hitler tarafından uygulanan ekonomik ve politik sisteme verilen addır. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra karşı karşıya kaldığı yoksulluk ve işsizlik, ekonomik ve politik bir sistem olarak nasyonal sosyalizmin doğuşunda önemli faktörlerdi. Bu sistemi hayata geçiren Nazi Partisi, 1918 yılında Alman İşçi Partisi olarak kuruldu. Partinin adı kısa süre sonra “Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi” (NSDAP) olarak değiştirildi. Partinin “Nazizm” adlı programı totaliter, baskıcı bir karaktere sahiptir ve lider bütün bir siyasi hareketin merkezinde yer almaktadır.

Hitler’in Kavgam adlı eseri kapitalizme ve sosyalizme karşı bir alternatif olarak sunulan nasyonal sosyalist ideolojinin siyasi ve ekonomik temel unsurlarını içermektedir. Bu bağlamda Hitler, bu eserinde

toplumsal düzen, toplumsal yaşam, ekonomik sistem, gençliğin yetiştirilmesi, aile yaşamı, eğitim, ulus, ırk ve devlet konularındaki düşüncelerini açıklamış ve nasyonal sosyalizmin öngördüğü sosyokültürel ve sosyoekonomik düzeni ifade etmiştir.

Hitler, Alman halkının tek bir çatı altında toplanmasını sağlayabileceğini, sefalet içerisinde olan Alman halkının tek kurtuluşunun NSDAP'nin olacağını ve 1918'deki Versay Barış Antlaşması'nı imzalayanların hain olduğunu, onlar gibi halkı aldatmayacaklarını ifade etmektedir. Hitler eserinde, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin ve sonrasında 1920'lerde yaşanan tüm ekonomik, sosyal ve siyasal çalkantıların sebebinin Yahudiler ve sosyalistler olduğunu söylemekte ve onlarla mücadelenin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Bunun Alman varlığının korunması için gerekli olduğunu düşünmektedir. Başka bir ifadeyle Hitler'in Kavgam adlı eseri, Nazi Partisi için 1920'lerde gelişip iktidara gelmelerinde olduğu gibi, 1930'lardan itibaren nasyonal sosyalist ideolojinin hayata geçirilmesi hedeflerinde Naziler için bir rehber olarak algılanmıştır. Böylece Hitler'in metinsel içeriğinden çok sembolik bir değer olarak önem kazanan bu eseri, 1930'lardan itibaren Nazilerin manifestosu olmuştur.

Nasyonal sosyalist ideoloji şu temel esasları içermektedir:

Birincisi, Alman ırkının (Ari ırk) “en üstün ırk” olarak kabul edilmesi. Naziler, “Alman ırkının melezleşmesini” önlemek için Eylül 1935'te Nürnberg Yasaları olarak tanımlanan iki ayrı yasa çıkardılar: “Reich Vatandaşlık Yasası ve Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasası”. Bu yasalar, Nazi ideolojisini destekleyen birçok ırkçı teoriyi bünyesinde barındırıyordu. Bu yasaların önemli maddelerinden biri de Almanların Yahudilerle ve diğer ırklardan insanlarla evlenmesinin yasaklanmasıydı. Böylece Yahudilerin etnik kökenleri nedeniyle Alman toplumundan dışlanması amaçlandı (Lemo, 2015).

İkincisi, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalamak zorunda kaldığı Versay Antlaşması'nın Almanlar üzerinde yarattığı onur kırıcı etkisini ortadan kaldırmak. Bu nedenle liberalizme, komünizme ve sosyal demokrasiye ideolojik ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki politik sebeplerden dolayı karşı çıkmıştır. Hitler, komünistleri ve sosyal demokratları Almanya'yı savaşta içten yok ederek diplomatik yollarla saf dışı bırakmakla suçlamış, savaşın cephedeki yenilgiler yüzünden değil, başta Yahudiler olmak üzere savaşa karşı olan kesimler yüzünden kaybedildiğini iddia etmiştir.

Üçüncüsü, Nasyonal Sosyalist ideolojinin Alman dış politikasında uyguladığı temel esas “Yaşam Alanı” (Lebensraum) prensibidir. Buna göre amaç, Almanya'yı süper güç yapmak için Doğu Avrupa'da yeni topraklar fethetmektir. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının en önemli nedenlerinden biri, Almanya topraklarının Alman ırkı için yeterli olmayacağını, bu nedenle Almanya'nın yayılmacı bir politika izleyerek diğer ülkelerin topraklarını hâkimiyeti altına almayı hedefleyen “yaşam alanı” ilkesi oldu.

Naziler 1933'te iktidara geldikten sonra Hitler'in ırkçılık, Yahudi karşıtlığı (Antisemitizm) ve Bolşevizm karşıtlığına dayalı ideolojisini yaymak için propaganda mekanizmasını giderek daha yoğun kullanmaya başladılar. Bu sistemli propagandanın etkisiyle Alman halkının büyük bir bölümüne Nazi ideolojisini benimseterek toplumsal destek sağladılar. Böylece Nazilerin hedef kitlelere yönelik radikal adımlar atmasını mümkün oldu. Bu aynı zamanda Alman toplumunun, Nazi karşıtı siyasi görüşleri veya etnik kökenleri nedeniyle belirli gruplara yönelik planlı şiddet eylemlerini kabul etmesinin yolunu açtı.

Nitekim Nazilerin iktidara gelişinden bir ay sonra, 28 Şubat 1933'te, Berlin'de Alman Parlamentosu'nda (Reichstag) yangın çıktı. Yangının nasıl çıktığı bilinmemesine karşın Naziler, bir propaganda manevrası yaparak Komünistleri suçladılar. Bu nedenle "devleti tehlikeye sokan komünist şiddet eylemlerinin önlenmesi" için Reichstag Yangın Yönetmeliği (Reichstagsbrandverordnung) çıkarıldı ve ardından Nazi Hükûmeti karşıtı olan binlerce insan tutuklandı. Bu düzenlemeyle Naziler, toplanma hakkı, ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü başta olmak üzere diğer anayasal güvenceleri de askıya aldı ve polis soruşturmalarına yönelik tüm kısıtlamaları kaldırarak Hitler'in diktatörlüğünün önünü açtı. Dönemin yakın tanığı Yalman'ın ifade ettiği gibi "Reichstag yangını, Nazi Almanyası'nda oynanan ilk dramdır. Hitler 1933'te rejimi muhalefetten kurtarmak ihtiyacını duydu" (Yalman, 2023: 80)

Daha sonra 1 Nisan 1933'te Almanya genelinde Yahudi dükkanlarına, alışveriş merkezlerine, bankalara, tıbbi muayenehanelere, avukatlara ve noterliklere karşı yürütülen boykot eylemi (Judenboykott), Yahudileri ekonomik hayattan dışlamayı hedefliyordu. Almanya genelinde ilk kez düzenlenen bu boykotta, Nazi Partisi'nin sokak eylemlerinde kullandığı paramiliter Fırtına Birlikleri (Sturmabteilung) adlı örgüt üyeleri konuşlandırıldı. Bu örgütün üyeleri, Yahudi dükkanlarının önünde Yahudi karşıtı propaganda yapan pankartlarla müşterilerin girmesini engellediler. En dikkate değer afişlerden biri şöyledir: "Almanlar! Kendinizi savunun! Yahudilerden satın almayın!" (Holocaust-Enzyklopädie [a]).

Bu boykot eyleminin hemen ardından Yahudi asıllı Alman vatandaşlarının haklarını geçersiz kılan ilk önemli yasa olan "Mesleki Kamu Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında Kanun" yürürlüğe girdi. 7 Nisan 1933'te yürürlüğe giren Kamu Hizmeti Kanunu'nun Ari ırkı ile ilgili fıkrası, Yahudileri (ve diğer Ari ırkından olmayanları) meslek kuruluşları başta olmak üzere tüm toplum kuruluşlarından ve kamusal yaşamın diğer alanlarından dışlayan ilk yasal düzenlemeydi. Bu yasaya göre "Ari ırkından olmayan memurlar emekliye ayrılacaktı". Özel ve dini kurumlar da dahil olmak üzere diğer kurumlar da aynı şeyi yaptı ve üyelik için Ari kökenli olmayı zorunlu kıldı (Holocaust-Enzyklopädie [b]).

Naziler iktidara gelmeden önce olduğu gibi, iktidarı ele geçirdikten sonra da sürekli geliştirdikleri propaganda enstrümanlarını, kendi ideolojilerini yaymak için en etkin şekilde kullanmışlardır. Nazilerin

propagandayı ideolojilerinin merkezine almalarının temel nedeni, Alman toplumuna yalnızca devlet terörü yoluyla değil, aynı zamanda Alman kültürünün mutlak kontrolü yoluyla halkın “kalbini ve aklını” kazanarak hakimiyet kurmak istemeleriydi. Alman toplumunu Ari ırkın üstün ırk olduğuna ikna etmek ve Hitler’i lider olarak yüceltmek hedefi, 1945’te savaşı kaybedene kadar Nazi propagandasına egemen oldu. Naziler, Yahudileri ve Bolşevikleri Ari ırkını tehdit eden iki unsur olarak gösteriyordu. Naziler ana hedeflerine -Almanya’nın yanı sıra hem Yahudilerden hem de Bolşeviklerden arınmış diğer yaşam alanlarına- ulaşmak için savaşa ihtiyaçları vardı. Ancak Nazilerin Alman halkını savaşa ikna etmek için askeri eylemleri meşrulaştıracak propaganda ihtiyacı vardı.

Nitekim Reich Propaganda Bakanı Goebbels, NSDAP’nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra 13 Eylül 1935 tarihinde yapılan parti kongresinde, antisemitik ve antibolşevik mücadelenin sadece Almanya ile sınırlı olmayıp dünya çapında olması gerektiğini söyleyerek, Nazilerin savaş amaçlarını dile getirmeye başlamıştı (Goebbels, 1935).

Naziler, kendi ideolojileri doğrultusunda Alman halkının kontrolünü büyük ölçüde ele geçirdikten sonra, 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren Avrupa’da yayılmaya başladılar ve birçok ülkeyi işgal ettiler. Öncelikle bu ülkelerde tutukladıkları Yahudileri toplama kamplarına götürdüler, burada ya doğrudan öldürdüler ya da zorla insanlık dışı koşullarda çalıştırıp ölüme terk ettiler. Nazilerin Avrupa’da hakimiyeti sağladıktan sonra 1939’da Polonya saldırarak başlattıkları İkinci Dünya Savaşı’nı, 1941’de Bolşevizme karşı Sovyet Rusya’ya saldırmaları izledi. Nazi Almanyası’nın başlattığı savaş, milyonlarca insanın ölümüne yol açtığı gibi, Avrupa’da ve dünyada yeni siyasi dengelerin kurulmasına da neden oldu.

Araştırma Konusu

Bu çalışmanın konusu 1930’lardan başlayarak savaşın bittiği 1945 yılına kadar Nazi propagandasının Türkiye ile Almanya ilişkilerini nasıl etkilediğinin araştırılmasıdır. Amacı, Nazilerin Avrupa’da Balkanlara kadar ilerlediği ve daha sonra Sovyet Rusya’ya karşı savaştığı bir dönemde, Türkiye’yi kendi saflarına çekmek için yürüttükleri yoğun propagandanın hedef kitleler üzerindeki çok boyutlu etkilerini incelemektir.

Nazilerin yayılmacı politikaları sonucunda yaşanan tüm bu radikal gelişmeler Türkiye’yi çok yakından etkiledi. Nazi Almanyası, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmek için ekonomik, diplomatik, askeri ve kültürel alanlarda iş birliğine önem verdi. Bunun temel nedeni, Nazilerin, Avrupa’dan sonra Sovyet Rusya’ya ve Orta Doğu’ya doğru izlediği yayılmacı politikalar doğrultusunda, jeostratejik konumu nedeniyle Türkiye ile çok yönlü ilişkiler geliştirmek istemesiydi. Nazilerin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve nüfuzunu artırmak istemesi, Alman

İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikanın, 1933-1945 döneminde değişen dünya koşullarında devamı niteliğindedir. Sömürgecilik sürecine geç katılan Almanya, Orta Doğu'daki zengin maden bölgelerine ve pazarlarına ulaşmak için Türkiye'nin coğrafi konumundan yararlanmak istiyordu. Bunun için öncelikle Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiş ve bu nedenle diğer büyük güçlerle (İngiltere, Fransa ve Rusya) sürekli bir rekabet içerisine girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen koşullarda özellikle 1933 yılında iktidara gelen Naziler, yayılmacı politikalarını sürdürebilmek için Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemişler, ancak ulusal kurtuluş savaşı sonrası yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran siyasi kadroların temkinli davranışlarıyla karşılaşmışlardı. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk, "Kavgam" adlı kitabı inceledikten sonra "Hitler'in hırçın anlatım biçimi ve çılgın düşünceleri midemi bulandırdı" diyerek, Hitler'in gelecekte dünyaya büyük sorunlar çıkaracağına ilişkin endişelerini arkadaşlarına dile getirmişti (Möckelmann, 2019: 74). Bu nedenle, "Türkiye'nin siyasi kadrolarıyla" diplomatik ilişkileri geliştirmek için güçlü bir propaganda mekanizmasıyla Türk dış politikasını etkilemek istemişlerdi. Bunun yanı sıra, Nazi ideolojisini yayarak sempatican kazanmak ve bunu gerektiğinde Türk Hükûmeti üzerinde baskı aracı olarak kullanmak amacıyla "Türk kamuoyuna" yönelik sistematik propaganda faaliyetleri yürüttüler.

Nazilerin Türkiye'ye yönelik propaganda faaliyetleri Türkiye'nin siyasi kadroları ve Türk kamuoyuyla sınırlı değildi. Ayrıca Nazi propagandası Türkiye'de yaşayan iki Alman topluluğunu da hedef alıyordu. Bunlardan ilki, "Türkiye'de yerleşik Alman kolonisidir". Naziler, Alman vatandaşlarının oluşturduğu bu topluluğu Türkiye'deki faaliyetlerinin merkezi olarak görmüşler ve bu amaçla onları nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda şekillendirmek istemişlerdir. Diğer Alman topluluğu ise etnik ya da siyasi görüşleri nedeniyle Nazi Almanyası'nı terk etmek zorunda kalan ve "Türkiye'ye sığınan bilim insanları ve aile fertlerinden oluşmaktadır (mülteci Almanlar)". Naziler, Türkiye'ye yerleşen Alman kolonisinin aksine, kendi ideolojileri doğrultusunda mülteci Almanlardan yararlanamadığından, bu topluluğa karşı propaganda yaparak Türkiye'deki çalışma ve yaşam koşullarını zorlaştırmak istediler. Dolayısıyla Türkiye'deki Nazi propagandasını "dört grupta" değerlendirmek gerekmektedir.

Bundan hareketle şu sorular öne çıkmaktadır:

1. Naziler Türkiye'deki bu hedef gruplara karşı hangi propaganda araçlarını kullandılar?
2. Nazi propagandasının Türkiye'deki hedef gruplar üzerindeki etkileri nasıl oldu?
3. Bu hedef gruplara yönelik Nazi propagandası 1933-1945 döneminde Türk-Alman ilişkilerini nasıl etkiledi?

Bu sorulara cevap verebilmek amacıyla çalışma, giriş bölümünün ardından beş bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölümde Nazi propagandası kavramsal ve kuramsal olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Nazilerin ideolojilerini yaymak için kullandıkları propaganda teknikleri ve araçları ayrıntılı olarak incelenecektir. 1945 yılına kadar Nazi Almanyası'nda propaganda mekanizmasının toplumu dönüştürmedeki rolünün bu kadar etkili olduğu başka bir ülke yoktu. Naziler, ideolojileri doğrultusunda yayılmacı politikalarını uygulamak için propaganda gücünü kullanarak Almanya'daki halkı seferber etmiş ve bu ideolojiyi diğer ülkelere de taşımak istediler. Türkiye de hedef ülkeler arasındaydı ve bu nedenle 1933-1945 döneminde Nazi propagandasıyla karşı karşıya kaldı. Bu sürecin daha iyi anlaşılabilmesi için Nazi döneminde propagandanın rolünün ve propaganda araçlarının kullanımının incelenmesi çalışmanın bütünlüğü açısından önemlidir.

İkinci bölümde Nazilerin Türkiye'nin siyasi kadrolarına ve elitlerine yönelik propaganda faaliyetlerinin Türk dış politikasına etkileri incelenecektir. Alman ve Osmanlı İmparatorlukları arasında Birinci Dünya Savaşı öncesinde yoğunlaşan ilişkiler, her iki devletin de savaşa birlikte girmesine neden olmuş ancak savaşın kaybedilmesinin ardından taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler uzun süre kesintiye uğramıştır. Savaş sonrasında Almanya'da kurulan Weimar Cumhuriyeti (1918-1933) ile ulusal kurtuluş savaşı sonrasında kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkiler yeniden başlatılmış ve çok boyutlu gelişmeye başlamıştır. Ancak savaş sonrası diplomatik ilişkiler savaş öncesi ilişkilerden farklıydı. Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni Cumhuriyet Hükûmeti, savaşın getirdiği kötü deneyimler nedeniyle daha dikkatli bir dış politika izliyordu. Almanya ise Türkiye ile iyi diplomatik ilişkiler geliştirerek Türk Hükûmeti'nin güvenini kazanmak istiyordu.

Nazilerin iktidara gelmesinden sonra her iki ülke arasında özellikle ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamış, ancak Türkiye'de yürüttükleri propaganda faaliyetleri, Berlin ve Ankara Hükûmetleri arasında diplomatik gerginliklere neden olmuştur. Naziler, Türk Hükûmeti ile diplomatik ilişkilerinde başlangıçta tepki çekmeyecek bir politika izlemiş olsalar da, Doğu Avrupa'daki genişleme sürecinde ve özellikle savaş yıllarında, diplomatik ilişkilerde Türkiye'yi taraf tutmaya zorlamak için giderek daha fazla propagandaya başvurdular. Türk Hükûmeti'nin dış politikada uyguladığı tarafsızlık ilkesi gereği İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya gibi güçlerle iyi diplomatik ilişkiler sürdürmek istemesi Nazilerin tepkisini çekti. Türk Hükûmeti, 1933-1945 döneminde giderek zorlaşan bu dış politika ilkesini sürdürmek için yoğun diplomatik çaba harcadı. Türk Hükûmeti'nin bu politikası, çalışmanın diğer bölümlerinde Nazilerin Türkiye'deki faaliyetlerini de etkilemesi açısından önemlidir.

Üçüncü bölümde ise Nazi propagandasının Türk kamuoyu üzerindeki etkileri incelenecektir. Naziler, ideolojilerini Türk kamuoyunda yaymak için çeşitli propaganda araçlarını kullandılar. Naziler,

birçok açıdan Türk toplumunun sempatisini kazanmayı önemsediler. Öncelikle halkın desteğini kazanarak Türk Hükûmeti'ni Nazilere yakınlaşmaya teşvik edecek baskının oluşturulması hedeflendi. Naziler ayrıca Türk kamuoyunu etkilemeyi ve onları ülkede yaşayan Yahudi azınlığa karşı kışkırtmayı amaçlıyordu. Bu durum sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Yahudilerle sınırlı olmayıp, Nazi Almanyası'ndan Türkiye'ye sığınan Alman kökenli Yahudileri de kapsamaktadır. Nazilerin Türk kamuoyuna yönelik propaganda yürütmelerinin bir diğer nedeni de Türkiye'deki nüfuzlarını artırarak Sovyet Rusya'ya yönelik saldırı planlarını gerçekleştirirken o ülkede yaşayan Türk kökenli halkların desteğini kazanmaktır. Bu amaçlara ulaşmak için Nazilerin Türk kamuoyuna yönelik ne tür propagandalar yaptığını incelemek bu çalışmanın bütünlüğü açısından gereklidir.

Dördüncü bölümde Türkiye'de yerleşik Alman toplumunun (kolonisinin) nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda şekillenmesinde Nazi propagandasının rolü incelenecektir. İstanbul'da yerleşik Alman kolonisinin oluşumu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ve Alman İmparatorlukları gelişen ticari ilişkilerin gelişmesiyle ivme kazanmıştır. İstanbul'da artan Alman firma sayısı, Alman çalışan sayısında da artışa neden oldu. Zamanla aileleriyle birlikte İstanbul'un Beyoğlu (Pera) semtinde yoğunlaşarak bir topluluk oluşturdular. Bunun yanı sıra İstanbul'un başşehir olması nedeniyle Alman Büyükelçiliği personeliyle söz konusu koloninin büyümesinde etkiliydi. Bu gelişme, diğer Alman kamu ve özel kuruluşlarının (Alman okulu, hastane, ibadethane ve meslek odaları vb.) İstanbul'da faaliyete geçmesiyle de desteklendi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra her iki ülke arasındaki ilişkiler kesilmiş ve Alman kolonisi galip devletler tarafından dağıtılmıştır. Daha sonra Almanya ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki çok yönlü ilişkilerin başlamasıyla birlikte İstanbul'daki Alman topluluğu yeniden oluşmuş ve birçok kamu/özel Alman kuruluşları yeniden faaliyete geçmiştir. Naziler bu kolonide yaşayan Almanlara yönelik propagandaya iki nedenden dolayı önem veriyorlardı. Birincisi, bu kolonide yaşayanlar aynı zamanda Alman vatandaşıydı ve Almanya'daki çeşitli siyasi partilerin taraftarı olup, heterojen bir yapıya sahiptiler. Bu nedenle, Almanya'da olduğu gibi yurtdışındaki Alman toplulukları da Nazi ideolojisini benimsemeye zorlandı. Nazilere direnen Almanlar da koloni yaşamından dışlanıyordu. İkinci olarak, bu kolonide yaşayan Almanların, Nazi yanlıları olarak Türk toplumu ile ilişkileri, Nazilerin Türkiye'deki faaliyetleri açısından önemliydi. Bu bakımdan Nazilerin Türkiye'deki faaliyetlerinin hedef gruplarından biri olması nedeniyle Türkiye'deki Alman kolonisine yönelik Nazi propagandasının incelenmesi, çalışmanın bütünlüğüne katkı sağlayacaktır.

Beşinci bölümde ise Hitler iktidara geldikten sonra etnik kökenleri ya da siyasi görüşleri nedeniyle Almanya'yı zorunlu terk ederek Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanlarını hedef alan Nazi propaganda faaliyetleri incelenecektir. Mülteci Almanlar, hayatta kalabilmek için sığındıkları Türkiye'de üniversite reformu ve diğer reform süreçlerinin uygulanmasına uzman olarak katkıda

bulundular. Ancak mülteci bilim insanları bu katkıları yaparken nasyonal sosyalist ideolojiye hizmet etmedikleri için sürekli Nazilerin hedefi oldular.

Naziler, Türkiye’deki mülteci bilim insanlarının izini sürerek hayatlarını zorlaştırdılar. Öncelikle Alman kolonisi mensuplarının Alman mültecilerle görüşmesi yasaklandı, aynı zamanda mültecilerin İstanbul’daki tüm Alman sosyal kuruluşlarına girişleri de engellendi. Ayrıca Türk Hükûmeti’nin mülteci Almanları işlerinden uzaklaştırması yönünde propaganda yaptılar. Ancak mülteci Almanlar yoğun Nazi propagandasına rağmen görevlerini yerine getirdiler. Türk Hükûmeti hem mülteci Alman bilim insanlarının ve ailelerinin güvenliğini sağladı hem de Nazilerin mülteciler yerine rejim yanlısı Almanları gönderme yönündeki propagandasına diplomatik yoldan karşı çıktı. Türkiye Cumhuriyeti ile Nazi Almanyası arasındaki ilişkilerde özel bir bölümü oluşturan mülteci Alman bilim insanlarına yönelik Nazi propaganda faaliyetlerinin incelenmesi, bu çalışmanın bütünlüğü açısından incelenmesi gerekli olmuştur.

Sonuç bölümünde ise, araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, Nazilerin Türkiye'deki propaganda faaliyetlerinin bu çalışmada ele alınan dört hedef grup üzerindeki etkileri çalışmanın bütünlüğü gözetilerek birlikte değerlendirilmektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, bir nitel analiz çalışması olarak veri/metin madenciliği yöntemiyle verilere ulaşılmıştır.

Veri ve metin madenciliği, anlamlı ilişkileri ve eğilimleri ayırt etmek için kullanıcıların taleplerine göre yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış büyük bir veri miktarını analiz etme sürecidir. Veri madenciliği, anlamlı kalıpları ve kuralları keşfetmek için büyük miktardaki verilerin araştırılmasını ve analizini yapmaktadır. Metin madenciliği, bilgi madenciliği olarak da adlandırılan disiplinin bir değişkenidir. Veri tabanlarında kayıtlı olan biçimsiz ve karmaşık yani yapısal olmayan verilerin ya da yarı yapısal olan verilerin analizinde ve yapısallaştırılmasında metin madenciliği teknikleri sıklıkla kullanılmaktadır. Verilerin yapısallaştırılması sonucunda veriler uygulamalarda kullanılabilir hale gelir. Metin keşfinin, bilgi keşfinden daha büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir, çünkü bilgi kaydetmenin en basit yolu belki de metindir (Karadağ / Takçı, 2010).

Yapılandırılmamış ve belirsiz olan metin bilgileriyle çalışmak zorunludur. Buna rağmen, metin keşfi, bilgi keşfinden önemli ölçüde daha karmaşık olabilir. Metin madenciliği aynı zamanda bilgi erişimi, metin değerlendirme, bilgi silme, kümeleme, sınıflandırma, görselleştirme, veri tabanı teknolojileri, makine anlama ve bilgi madenciliğini içeren çoklu-disiplinli bir alandır. Metin madenciliği, zorlukları göğüslemeye çalışan ve bir analiz aracı yaratan yeni bir araştırma alanıdır. Söz

konusu alan, büyük miktarda doğal dil metnini analiz etme kapasitesine sahip, anlamlı ve yararlı bilgiyi ortaya çıkarma konusunda sözlük ve dilbilim kullanma örüntülerini tespit eden bir metin madenciliği sistemidir. Metin madenciliği araçlarının amacı, karmaşık sorulara yanıt bulabilmek ve analiz amacıyla metin araştırmaları yapmaktır. Metin madenciliği, metin çıkarma tekniğinden bir adım ileriye temsil eder. Yeni bir araştırma alanı olup metin tabanlı bilgi teknolojilerindeki vurguyu çıkarım seviyesinden analiz ve keşif seviyesine dönüştürmesi olasıdır (Jhanji / Garg, 2014: 1642-1648).

Metin madenciliği, bilgisayar yoluyla, genellikle büyük miktarda farklı ve yapılandırılmamış metin kaynaklarından otomatik özetleme yapmak suretiyle yeni ve daha önceden bilinmeyen bilgileri keşfetmektedir. Metin madenciliği, metin belgelerindeki ilginç bilgilerin bulunup ortaya çıkarılmasıdır. Metin madenciliği, büyük miktarda veri tabanlarındaki ilginç örüntüleri bulmaya çalışan veri madenciliği olarak adlandırılan alanın bir değişkenidir. Akıllı metin analizi, metin veri madenciliği veya metinde bilgi keşfi (knowledge discovery in textual, KDT) olarak da bilinen metin madenciliği genel olarak yapılandırılmamış metinlerden dikkat çekici ve karmaşık bilgileri bulup çıkarmayı ifade eder.

Metin madenciliği, bilgi-yoğun bir işlem olarak adlandırılabilir. Bu işlemde, çok çeşitli analiz araçları kullanılırken kullanıcı, bir belge koleksiyonu ile etkileşim halindedir. Metin madenciliği aynı zamanda, veri madenciliğine benzer bir biçimde, ilginç örüntülerin keşfedilmesi ve tanımlanması yoluyla metin veri kaynaklarından yararlı bilgileri çıkarır. Bu durumda metin madenciliğinin metin veri kaynakları belge havuzlarıdır ve örüntüler, biçimlendirilmiş veri tabanı kaynaklarında bulunmaz. Ancak, bu belge havuzlarında sistemde kaydedilmiş belgelerde bulunan yapılandırılmamış metinsel veriler de bulunabilir. Gerçekten de metin madenciliği, doğrultusunun ve ilhamının büyük bir kısmını veri madenciliği üzerine yaptığı yaratıcı araştırmalardan alır. Dolayısıyla, veri madenciliği ile metin madenciliği sistemlerinin yüksek düzeyde mimari benzerlik taşımaları da oldukça doğaldır. Veri madenciliği, büyük veri tabanlarından daha önce tahmin edilemeyen bilginin çıkarılması ve sonuçların karar vermede uygulanması gibi çok yönlü bir süreçtir. Veri madenciliği teknikleri, verileri kalıptan algılar, modeller ve kurallar çıkarmaktadır. Çıkarılan bilgi daha sonra veri setlerindeki veya veri tabanları arasındaki ilişkileri tanımlayarak sınıflandırma veya tahmin modellerine uygulanabilmektedir. Bu modeller ve kurallar karar vermeyi yönlendirebilir ve bu kararların etkilerini tahmin edebilir (Benoit, 2002: 265)

Veri tabanlarında, depolanan bilgi bakımından zengin verilerden ziyade, karar vericilerin sezgilerine dayanarak önemli kararlar alınmaktadır. Karar vericinin, çok miktarda verinin içine yerleştirilmiş değerli bilgiyi elde etmek için araçları bulunmamaktadır. Ayrıca, bilgiyi manuel olarak bilgi tabanlarına girmek için kullanıcılara veya etki alanı uzmanlarına dayanan mevcut uzman sistem teknolojilerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu durum, hatalara daha fazla eğilimli olmakla birlikte son derece zaman alıcı ve masraflıdır. Veri analizi yapan, veri madenciliği araçları önemli veri

kalıplarını açığa çıkarabilir. Analistler, iş stratejilerine, bilgi tabanlarına, bilimsel ve tıbbi araştırmalara büyük katkı sağlayabilir. Bu yönüyle, bilginin “altın külçelerine” dönüştürecek veri madenciliği tekniklerinin sistematik bir şekilde geliştirilmesine katkısı olacaktır (Han vd., 2012: 5).

Literatür

Bu çalışmada, Türkiye’deki Nazi propagandasının hedeflediği dört gruba ilgili araştırma için Türkçe, Almanca ve İngilizce yazılı ve görsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Mevcut literatürde nasyonal sosyalist propagandanın hedeflediği dört grubun her birinin ayrı ayrı farklı bakış açılarıyla incelenmiş olması, bu çalışmanın zorluklarından biri olmuştur. Bu nedenle her hedef gruba ilgili araştırma için ayrı bir literatür çalışması yapılması ve bu çalışmada birlikte ve sistematik bir bütünlük içinde değerlendirilmesi, öngörülenden daha uzun zaman almıştır. Bu çalışma, Türkiye’de Nazi propaganda faaliyetlerinin hedefi olan dört grubu bir arada ve bir bütün olarak inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında Nazilerin Türkiye’de hedefledikleri dört gruba yönelik propaganda faaliyetleri incelenirken, nasyonal sosyalist propaganda araçlarının neler olduğu ve nasıl kullanıldığını ele alan Türkçe, Almanca ve İngilizce yazılı ve görsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca Nazilerin bu hedef gruplarına yönelik propaganda faaliyetleri incelenirken, Türk Hükûmeti ile diplomatik ilişkilerinde propagandayı doğrudan sürdüren dönemin Alman Büyükelçilerinin rolü dikkate alınmıştır. Özellikle 1939-1945 döneminde bizzat Hitler tarafından Türkiye’ye Büyükelçi olarak gönderilen Franz von Papen’in yaptığı propaganda faaliyetleri önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Daha önce Hitler’le aynı hükûmette yer almış, asker geçmişi olan ve Osmanlı ordusunda yer almış biri olarak von Papen’in İkinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce Ankara’ya Büyükelçi atanması, savaş döneminde Türkiye’nin Naziler açısından öneminin artmasının bir sonucudur. Alman Diplomat Reiner Möckelmann’ın “Franz von Papen; Hitler’in Ankara Büyükelçisi” (2020) adlı eseri, konunun Nazi Almanyası perspektifinden incelenmesi bakımından önemli bir kaynak olmuştur.

Von Papen’in propaganda faaliyetlerinin sadece Türk Hükûmeti’yle olan diplomatik ilişkileriyle sınırlı değildi. Dört hedef gruptan; Türk kamuoyunda Nazilere taraftar kazanmak için Türk basınına yönelik propaganda yapılmasında ve Türkiye’deki Alman kolonisinin nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda şekillenmesinde aktif rol aldı. Bu amaçla İstanbul’da yayımlanan “Türkische Post” adlı günlük Almanca gazetesinin Alman kolonisinde etkili bir propaganda aracı olmasını sağladı. Von Papen aynı zamanda bir diğer hedef grup olan Türkiye’ye sığınan Alman bilim insanlarının yaşam ve çalışma koşullarını zorlaştırmaya yönelik propaganda faaliyetlerini de yöneten kişiydi. Möckelmann’ın “İkinci Vatan Türkiye, Ernst Reuter’in Ankara Yılları” (2020) adlı eseri, von Papen’in yönetiminde Alman mültecilerin aleyhine yapılan Nazi propagandası hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Mülteci Almanların aleyhine yapılan Nazi propagandasının somut belgelerinden biri de, Reich Milli Eğitim Bakanlığı müfettişi Herbert Scurla'nın 1939 yılında Nazi Almanyası'ndan Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanları hakkında hazırladığı bir rapordur (kısaca "Scurla Raporu"). Naziler bu raporla, Türk Hükûmeti'nin Alman mültecileri görevlerinden uzaklaştırmasını ve yerlerine Nazilerin göndereceği profesörlerin atanması için Türk Hükûmeti nezdinde yoğun propaganda çalışması yürüttüler. İlginç bir tesadüf, raporun hazırlandığı 1939 yılında von Papen'in Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmasıdır. Von Papen mülteci Almanlar aleyhine propaganda faaliyetlerinde, Alman mültecilerin isimlerinin ve çalıştıkları yerlerin listesini içeren bu raporu hazır bulmuştur.

Dört hedef grubun her biriyle ilgili kullanılan literatürün yanı sıra burada belirtilen kaynaklar, çalışmasının tamamlanmasına önemli katkı sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NAZİ PROPAGANDASININ KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Nazi lideri Hitler ve Nazi Partisi'nin propaganda sorumlusu Goebbels, temel ilkelerini belirledikleri nasyonal sosyalist ideolojinin kitlelere ulaştırılmasında propaganda unsuruna özel bir önem verdiler. Bu nedenle Naziler, Alman siyasi hayatında yer almaya başladıkları 1920'li yıllardan itibaren edindikleri siyasi deneyimler ışığında, iktidara gelmenin ön koşulunun kitleleri etkilemek olduğunu gördüler ve bu amaçla sürekli yeni propaganda tekniklerini ve araçlarını uygulamışlardır.

1.1. Nazi İdeolojisinin Temel Esasları ve Propaganda Kavramı

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Weimar Cumhuriyeti'nde (1918-1933) faaliyet gösteren birçok yeni siyasi partiden biri de Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi ya da kısa adıyla Nazi Partisi'dir. Savaşın sona kurulan Nazi Partisi, başlangıçta radikal ideolojik görüşlerini hayata geçirmek için şiddet yoluyla iktidarı ele geçirmeyi hedefliyordu. Hitler, Nazi Partisi merkezinin bulunduğu Münih'te bir halk ayaklanması düzenleyerek Weimar Cumhuriyeti'ni devirmek istiyordu. Bu amaçla ilk adım olarak Naziler, Bavyera Hükûmeti'ni devirmek amacıyla 8-9 Kasım 1923'te Münih'te bir lokale baskın düzenlediler ancak başarısız oldular. Bu darbe girişimi, Alman siyasi hayatında “Birahane Darbesi” olarak yer aldı (Holocaust Encyclopedia [c]).

Hitler'in bu başarısız darbe girişimi, gelecekteki siyasi faaliyetlerinde önemli bir rol oynadı. Hitler bu darbe girişimi nedeniyle tutuklandı ve 5 yıl hapis cezasına çarptırılmasına rağmen sadece 9 ay yattıktan sonra serbest bırakıldı. Bu süre zarfında, nasyonal sosyalist ideolojinin ana hatlarını yazdığı Kavgam (mein Kampf) adlı kitabın ilk cildini yazdı. 1924'te serbest bırakıldığında bu ideolojiyi hayata geçirmek için Nazi Partisi'nin başında siyasi bir mücadele başlattı. Başarısız darbe girişiminin Hitler ve Naziler üzerindeki en önemli etkisi, iktidarı şiddet yoluyla ele geçiremeyeceklerini anlamaları ve 1920'lerin ortalarından itibaren seçimleri kazanmaya odaklanmaları oldu. Nitekim Hitler ve Goebbels, 1930'lu yılların başlarından itibaren geniş kitlelere ulaşabilmek adına propaganda tekniklerini ve araçlarını sürekli geliştirerek Nazi Partisi'nin oylarını artırmayı başardılar.

Savaş sonrasında Almanya'da kurulan Weimar Cumhuriyeti (1918-1933), büyük siyasi ve ekonomik çalkantıların yaşandığı bir dönem oldu. Alman halkının savaşı kaybetmesiyle yaşadığı büyük travma, geniş kitlelerde derin bir mutsuzluğa neden oldu. Savaşın sonunda galip devletlerin Almanya'ya dayattığı Versay Antlaşması'nın (1919) getirdiği ağır koşullar, geniş kitlelerin yaşam standartlarını olumsuz etkiledi. Mevcut siyasi partilerin toplumsal sorunların çözümünde yetersiz kalması, Alman halkının geniş kesimlerinde bu partilere karşı güvensizliğin oluşmasına neden oldu. Özellikle 1929

yılındaki büyük ekonomik krizin yarattığı tepkiden yararlanan Naziler, güçlü propagandaları ve sorunları çözme vaatleriyle toplumda destek kazandılar ve böylece 1930'lardan itibaren Almanya'nın siyasi hayatında etkin bir konuma geldiler.

Nitekim 1928 yılında yapılan Almanya Parlamentosu (Reichstag) seçimlerinde Nazi Partisi'nin oy oranı yaklaşık % 3 iken, bu oran Eylül 1930'da % 18'e yükseldi. Nazi Partisi, Kasım 1932'de yapılan parlamento seçimlerinde oyların % 33'ünü alarak birinci parti oldu. Fakat 1930-1932 yıllarında yapılan Almanya Parlamentosu seçimlerinde alınan oy oranları, Nazi Partisi'nin tek başına iktidar olmasına yetmedi, bu nedenle bir koalisyon hükûmetinin kurulması gerekiyordu (Wildt, 2012a).

Hitler, yoğun propagandayla toplum nezdinde yükselen popülaritesini kullanarak, koalisyonlara katılmak istemediğini ilan edecek ve bizzat Şansölye atanmasını talep edecek kadar güçlü bir siyasi aktör haline geldi. Hitler'in seçim vaatleri toplum nezdindeki popülaritesini giderek güçlendiriyordu. Nazi Partisi'nin 1930'lu yıllardan itibaren yapılan Reichstag seçimlerinde oy oranlarını artırması, parti üye sayısının da giderek artmasını sağladı. 1928 yılı sonunda yaklaşık 97 bin NSDAP üyesi varken, Eylül 1930'da bu sayı yaklaşık 130 bine çıkmış, Ocak 1933'te Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte yaklaşık 850 bine ulaşmıştı. Partinin artan örgütsel gücü ve Hitler'in toplumun karşılaştığı tüm sorunları çözeceği yönündeki yoğun Nazi propagandası, yeni üye sayısının hızla artmaya devam etmesini sağladı. Kitlelerin Nazi Partisi'ne üye olma isteği, 30 Ocak 1933'ten kısa bir süre sonra daha da artmıştır. 30 Ocak'ta 850 bin olan Nazi Partisi'nin üye sayısı seçimlerin ardından hızla artmaya devam etti. Seçimden sonraki 3 ay içinde üyelik başvuruları 2,5 milyona ulaşınca, 1 Mayıs 1933'te Nazi Partisi, toplu üyelik başvurularını karşılamak için üye alımını bir süreliğine durdurdu (Wildt, 2012b).

Partinin üye sayısının kısa sürede bu kadar hızla artmasına neden olan Nazilerin verdiği başlıca vaatler şunlardı: Birincisi, 1930'ların başında yaklaşık 6 milyon işsiz vardı. Nazilerin ana vaatleri ekonomik sorunları çözecekleri ve herkese iş bulacaklarıydı. İkincisi, Alman toplumu savaşı kaybetmenin derin travmasını yaşıyordu. Nazilerin Birinci Dünya Savaşı'nda kaybedilen toprakları geri alma vaadi, toplumun savaş yenilgisiyle bozulan ulusal onurunu yeniden kazanması açısından kitleler üzerinde etkili oldu. Üçüncüsü, savaş sonrasında kurulan Weimar Cumhuriyeti (1918-1933) aynı zamanda siyasi çalkantıların da yaşandığı bir dönemdi. Siyasi istikrar zayıftı ve hükûmetler sosyal sorunların çözümünde yetersizdi (Wildt, 2012a). Bu durum kitlelerin mevcut siyasi partilere olan güveninin kaybolmasına neden oldu. Nazilerin vaatleri arasında güçlü ve otoriter bir hükûmet kurarak Almanya'yı Avrupa'da ve dünyada yeniden güçlü bir devlet haline getirecekleri de vardı ve bu da kitleler arasında giderek daha fazla taraftar buluyordu.

Naziler insanların umutlarından, korkularından ve önyargılarından yararlandı. Almanya'daki tüm sorunların kaynağının sosyalistler ve Yahudiler olduğu konusunda toplumu ikna etmek için

propagandayı en üst düzeye çıkardılar ve bu da Nazi ideolojisinin bir parçasıydı. Nazi Partisi'nin seçim başarısı, Almanya'yı onlarsız yönetmeyi çok zorlaştırdı. Bu aynı zamanda Hitler'in daha agresif bir siyasi duruş sergilemesine ve diğer siyasi partilerle iş birliği yapmayı reddetmesine de yol açtı. Hitler Şansölye olarak atanmak istese de Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg başlangıçta bu talebi reddetti, ancak daha sonra kabul etti ve 30 Ocak 1933'te Hitler'i Almanya Şansölyesi olarak atadı. Cumhurbaşkanı von Hindenburg'un kendisini atama kararındaki belirleyici faktör, toplum kesimlerinin giderek artan desteği idi. Başka bir ifadeyle Nazilerin iktidara gelmesi, partinin kuruluşundan iktidara gelene kadar geçen 14 yıl içinde yürüttükleri propaganda faaliyetleriyle toplumsal tabanlarını giderek genişletmelerinin sonucuydu (Wildt, 2012b).

Nitekim Goebbels, 1934 yılında, Nazi Partisi'nin iktidara gelişinin birinci yılında yaptığı konuşmada, geçen 14 yıl zarfında yaptıkları propaganda çalışmalarının rolünü şöyle ifade ediyordu:

Muhalefette olduğumuz dönemlerde bile propaganda kavramını gözden düşmekten, hor görülmekten kurtarmayı başardık. O zamandan beri, onu gerçekten yaratıcı bir sanata dönüştürdük. Devleti fethetmede en keskin silahımızdı. [...] İktidar mücadelemiz sırasında kanıtlanan propagandamızın büyük fikir zenginliği ve asla tükenmeyen yaratıcılığı, en ince ayrıntısına kadar mükemmelleştirildi (Goebbels, 1934).

Hitler, Ocak 1933'te bir anda diktatör olmadı. Şansölyeliğe atandığında Weimar Cumhuriyeti'nin demokratik anayasası hâlâ yürürlükteydi. Ancak Hitler, yürürlükte olan yasalardan yararlanarak tüm kurum ve kuruluşlarıyla birlikte demokrasiyi yok etti ve yerine bir diktatörlük (Nazi Almanyası) kurdu.

Bu hedefe ulaşırken Naziler, propagandayı (gönüllü olarak veya zorla) kitlelere “benimsetmek” için -resmi üniformalı polislerin yanı sıra- “yardımcı polis güçleri” olarak tanımlanan çeşitli paramiliter örgütler oluşturdular. Bu örgütlerin ortak özellikleri, talimatları doğrudan Nazi Partisi'nden almalarıydı. Bunların başlıcaları “Fırtına Birliği” (SA-Strumabteilung), “Koruma Taburları” (SS-Schutzstaffel) ve “Gizli Devlet Polisi” (Gestapo) adı verilen örgütlerdi. Hiçbir hukuki denetime tabi olmayan bu örgütler, toplumun Nazilere destek vermeyen kesimleri üzerinde baskı kurmak, karşı çıkanları ise zorla susturmakla görevliydi.

Bu örgütler, Naziler tarafından henüz iktidara gelmeden önce oluşturulmaya başlanmış, iktidar döneminde güçlenerek genç Nazi sempatanları için bir çekim merkezi haline gelmişlerdir. SA'ların gelişim süreci dikkate alınırsa; özellikle 1929 ekonomik krizi sonrasında işsiz kalan ve Versay Antlaşması'nın dayattığı koşullardan kurtulmak isteyen on binlerce gencin, Nazi propagandasının etkisiyle bu Nazi birliklerine katıldıkları görülmüştür. Bu birimin üyeleri kahverengi gömlekli üniformalar giydikleri için “Kahverengi Gömlekli” (Braunhemden) olarak da adlandırılıyordu. Bu ve benzeri örgütlere katılanlara düzenli maaş ödenmesi, işsiz gençlerin geleceğe yönelik kaygıları nedeniyle ilgilerini artırmakla kalmamış, aynı zamanda Nazi ideolojisinin toplum tarafından hızla

benimsemesini sağlamıştır. SS birlikleri başlangıçta Hitler'i ve yüksek rütbeli Nazileri korumak için oluşturulmuştu ve siyah üniforma giyiyorlardı. Daha sonra Holokost sırasında SS'ler, devlet kontrolü altında sistematik olarak toplu katliamların yapıldığı toplama kamplarından sorumlu birim olarak görev yaptı (Holocaust Encyclopedia [ç]).

Naziler iktidara geldiklerinde devlet yapısını Nasyonal Sosyalist ideolojinin ilkelerini esas alarak aşağıdaki üç temel unsura göre tasarladılar: “Tek Halk” (Ein Volk), “Tek Devlet” (Ein Reich), “Tek Lider” (Ein Führer). Naziler “Tek Halk” yaratma hedefiyle, tüm sosyal sınıfları ve tüm Alman coğrafyasını Hitler'in liderliğinde bir çatı altında birleştiriyordu. Diğer bir ifadeyle “Tek Halk” aynı kanı taşıyan Almanlardan (Ari ırk) oluşmalıdır. Buna göre Almanlar farklı coğrafyalarda yaşasalar da aynı kanı taşıyanların bir araya gelmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, Nazi ideolojisinin Avrupa'da yayılması için ilk adım olarak 1938'de Avusturya ilhak edildi. Hitler, “Tek Lider” olarak bütün egemenlik gücünü kendisinde toplamıştır. Buna göre Reichstag, Hitler diktatörlüğüne doğrudan onay veren bir kurum hâline gelmişti. Bunu Nazi Partisi'nin tek devlet partisi olması izlemiştir. Nitekim Nazi Partisi, iktidara geldikten kısa bir süre sonra, 1933 Temmuz ayının ortalarında, Almanya'da siyasi faaliyette bulunmasına izin verilen tek siyasi parti oldu (Holocaust Encyclopedia [d]).

Bu egemenlik gücü partinin ve devletin başında olan lidere (Führer) Hitler'e verilmiştir. Hitler, bütün egemenlik gücünü kendisinde topladıktan sonra Nazi dönemini “Üçüncü Reich” (Das Dritte Reich) olarak tanımlamıştır. Buna göre Hitler, Nazi Almanyası'nın daha önceki Kutsal Roma İmparatorluğu'nun (962–1806) ve Alman İmparatorluğu'nun (1871-1918) halefi olduğunu ifade etmiştir (Holocaust Encyclopedia [d]).

Hitler, Nazi ideolojisinin temel ilkelerini hayata geçirmenin ilk adımı olarak, tüm yetkileri kendi bünyesinde toplamak amacıyla Reichstag'ın yapısını değiştirmek istedi. Bu amaçla Naziler, iktidara geldikten yaklaşık bir ay sonra, 23 Şubat 1933'te Berlin'de Reichstag binasında çıkan yangını fırsat bilmişlerdir. Bunun üzerine Nazilerin propaganda mekanizması devreye girmiş ve yangını komünistlerin çıkardığını iddia etmişlerdir (Goebbels, 1935). Bu propagandadan yararlanan Hitler, devletin tamamen kontrolünü amaçlayan iki yasanın çıkarılması için Cumhurbaşkanı von Hindenburg'u ikna etmiştir. Bunlardan ilki, “Reichstag Yangın Yasası” (Reichstagsbrandverordnung) olarak bilinen, resmi adı “Reich Başkanı'nın Halkı ve Reich'ı Koruma Yasası” (Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Reich) olan 28 Şubat 1933 tarihli yasadır. İkincisi ise, “Yetki Yasası” (Ermächtigungsgesetz) olarak bilinen, resmi adı “Halkın ve Reich'ın Sıkıntısını Giderme Yasası” (Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich) olan 24 Mart 1933 tarihli yasadır (Wildt, 2012b).

Bu iki yasayla Weimar Cumhuriyeti Anayasası'nda 1918'den beri yer alan temel haklar kaldırıldı, yasama ve yürütme organları arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesine göre faaliyetlerini yürüten

Reichstag'ın yasama yetkileri elinden alındı. Böylece Naziler, Mart 1933'ten itibaren Weimar Cumhuriyeti'ni fiilen sona erdirmiş ve totaliter bir rejimin kurulmasının önündeki tüm yasal engelleri aşmış oldu (Wildt, 2012b).

Nitekim bu yasalarla birlikte Alman toplumunu giderek kuşatan bir propaganda mekanizması, Nazilerin kendi ideolojileri doğrultusunda köklü adımlar atmasını kolaylaştırdı. 13 Mart 1933'te halkı köklü bir sistem değişikliğine hazırlamak amacıyla Reich Propaganda Bakanlığı kuruldu ve tüm iletişim araçları kontrol altına alındı. Buna göre kitlesel gösteriler, basın, sinema, radyo, edebiyat ve tiyatro gibi tüm kitle iletişim araçları tek elde toplandı ve Nazi ideolojisi ruhuna uygun bir propaganda mekanizmasına dönüştürüldü

Goebbels 1934'te, propagandanın Nazilerin iktidara geliş sürecindeki rolünün iktidara geldikten sonraki süreçte de devam ettiğini şöyle açıklıyordu:

Şimdi, insanların düşüncesini etkilemek için anlamlı yollar ve esnek biçimler bulmak için onu (Reich Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı) devletin hizmetine verdik. İnsanlar hükümetlerinin endişelerini ve başarılarını paylaşmalıdır. Bu nedenle, sebepleri ve başarıları, hükümetlerinin endişelerini ve başarılarını kendi endişeleri ve başarıları olarak görmeleri için sürekli olarak sunulmalı ve halka duyurulmalıdır. Bunu uzun vadede ancak halka sınıksız bağlı otoriter bir hükümet başarabilir. Politik propaganda, yani devlet meselelerini kitleler arasında bütün ulusun kendisini parçası hissedeceği şekilde bağlama sanatı, bu nedenle sadece iktidarı ele geçirmenin bir aracı olarak kalmaz. İktidarı inşa etmenin ve elinde tutmanın bir aracı haline gelmelidir (Goebbels, 1934).

Alman Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un 2 Ağustos 1934'te ölümü üzerine, Adolf Hitler Cumhurbaşkanlığı yetkilerini de devraldı. Ordu Hitler'e özel sadakat yemini etti. Hitler'in diktatörlüğünün gücü bu şekilde Reich Cumhurbaşkanı (Devlet Başkanı), Reich Şansölyesi (Hükümet Başkanı) ve Führer (Nazi Partisi lideri) olmasına dayanıyordu. Hitler'in resmî unvanı artık "Führer ve Reich Şansölyesi" idi.

Goebbels, 1934'te yaptığı konuşmada, Weimar Anayasası'nın kaldırılması ve Reichstag'da güçlü bir konuma sahip olan sol partilerin (Sosyal Demokratlar ve Komünistler) tasfiye edilmesi süreçlerini toplumun tolere etmesinde propagandanın rolünü şöyle dile getiriyordu:

[P]ropaganda, modern devletin gerekli bir yaşamsal işlevidir. Onsuz, kitlelerin bu çağında büyük hedefler aramak kesinlikle imkânsızdır. Kamusal hayatın her alanında pratik siyasi faaliyetin başında yer alır. Bu onun önemli ve gerekli ön koşuludur. Yakın geçmişten birkaç örnek vereyim. [...] Marksizm bir hükümet kararıyla ortadan kaldırılamaz. Ortadan kaldırılması halkla başlayan bir sürecin sonucudur. Ancak bu, propagandamızın insanlara Marksizmin hem devlet hem de toplum için bir tehlike olduğunu gösterdiği için mümkün oldu. Liberal-Yahudi basının etkisi tamamen ortadan kaldırılmasaydı, Alman basınının pozitif ulusal disiplini asla mümkün olmazdı. Bu, yalnızca propagandamızın yıllarca süren çalışması nedeniyle oldu (Goebbels, 1934).

1.2. Nazilerin Propaganda Kuralları

Joseph Goebbels, Nazilerin 1933'te iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Reich Propaganda Bakanı oldu ve bu görevi İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdürdü. Goebbels, büyük bir sadakatle bağlı olduğu Hitler'in "Kavgam" kitabındaki propagandaya ilişkin görüşlerini temel almış ve sürekli geliştirmiştir. Propagandanın teoriden çok pratik bir alanı temsil ettiğine inanan Goebbels, geniş kitlelerin tek bir kelimedenden değil, o kelimenin herhangi bir ortama nüfuz etmesinden etkilenebileceğini düşünüyordu. Ona göre propagandanın başarısı ancak belirtilen amaca ulaşp ulaşmamasıyla ölçülebilirdi. Amaç derken kastettiği, propagandanın belirli bir süre içinde insanları ateşlemesi ve belirli bir fikre yönlendirmesidir. Goebbels, bir hareketin siyasi alanda güç kazanması durumunda harekete geçilebileceğine inanıyordu ve iktidarın propaganda yoluyla elde edilebileceği görüşünü savunuyordu.

Nitekim Nazi dönemi üzerine çalışan Pekesen (2014: 5), propaganda terimini, siyasal nüfuzun özel bir biçimi ve sistematik olarak planlanıp yürütülen kitle iletişimi olarak tanımlayarak, propagandanın temel özelliğinin ve amacının sadece bilgilendirmek ve hatta tartışmak değil, her şeyden önce ikna etmek ve yönlendirmek olduğunu açıklamaktadır. Pekesen, bu amaçla yapılan propagandanın ideolojik içerikli bir dil kullanılarak ya bilgiyi yanlış aktardığını ya da tamamen gizleyerek gerçeği çarpıttığını belirtmektedir. Bunun en çarpıcı örneğinin ise Reich Propaganda Bakanı Joseph Goebbels yönetimindeki Nazi Almanyası olduğunu ifade etmektedir.

Nazi propagandası konusunda ayrıntılı çalışmalardan birini gerçekleştiren Doob, "Goebbels'in propaganda ilkelerini" 19 başlıkta incelemiştir (1968: 340-368). Goebbels'in bu şekilde ortaya koyduğu propaganda ilkeleri, daha sonra pratikte (hem iktidar mücadelesinde hem de ekonomik faaliyetlerde) geçerliliği kanıtlanmış ve "propagandanın temel kuralları" başlığı altında toplanabilen genel bir yapıya bürünmüştür. Akarcalı (2003: 84-86), Goebbels'in pratikte geçerliliği kanıtlanarak genelleştirilen propaganda ilkelerini "propagandanın temel kuralları" başlığı altında ana hatlarıyla şu şekilde sıralamıştır:

1) *Sempati Kuralı*

Propagandanın başarılı olabilmesi için hedef kitlenin tutum, davranış ve beklentilerine göre hitap şekli bulunmalıdır. Naziler, iletişim araçlarını geliştirmek ve faaliyetlerini sürdürmek için büyük çaba sarf ettiler. İşgal altındaki ülkelerde sinema ve tiyatrolar ile gazeteler bile kontrol altında tutuldu. Goebbels, radyolarda dinleyicilerin dikkatini çekmenin yollarından birinin savaş esirlerinin isimlerini okumak olduğunu fark etti ve onun talimatı doğrultusunda uygulamaya başlandı. (Doob, 1968: 346-348).

2) *Sentez Kuralı*

Propaganda hedef kitleler tarafından kolayca algılanmalıdır. Goebbels bu amaçla, olayların karakterize edilmesinde sloganların ve özel ifadelerin içerdiği önemi defalarca ifade etmiştir. Goebbels'e göre bir propaganda konusu, "Bir siyah-beyaz resim görüntüsü gibi olmak zorundadır, aksi takdirde halkın kafasına girmez". Bu nedenle Goebbels, kitlelerin propagandayı hızla benimsemesi için tüm iletişim araçlarının kullanımında propaganda konusunu basitleştirme ilkesini sürekli olarak uygulamıştır. Goebbels, propagandanın toplumun tüm kesimleri tarafından anlaşılması gerektiğinin vurgulanmasında önemli olanın aydınlar değil, kitleler olduğunu söylemiştir. (Doob, 1968: 358-359).

3) *Sürpriz Kuralı*

Hedef kitlenin benimsemesi istenen bir propaganda temasına uygun sürpriz etkisi yaratmak başarı şansını artıracaktır. Kitlelerin ilgisini çekmek için mesaj içeriği ilgi çekici ve şaşırtıcı olmalıdır. Bunun için her fırsat değerlendirilmeli ve iyi bir hile kurulmalıdır. Anlık bir etki kullanılarak, alıcı mümkün olan en iyi şekilde harekete geçirilmelidir.

Naziler, ideolojileri doğrultusunda, Büyük Almanya'nın yeniden inşası için Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin nedeni olarak gösterilen Yahudilerden ve Bolşeviklerden kurtulmanın önemini Alman toplumuna aşlamayı amaçladılar. Bu amaçla Naziler, Reichstag'ın komünistler tarafından yakıldığını iddia ederek ya da Yahudilere karşı boykot ve "Kristal Gece" operasyonları düzenleyerek bir an önce toplumun desteğini kazanmak istiyorlardı (Goebbels, 1935).

4) *Yineleme Kuralı*

Nazi propaganda yaklaşımına göre, hedef kitleye bir fikri aktarmanın en iyi yöntemi, onu defalarca tekrarlamak ve sadece çok sınırlı konuları gündeme getirmektir. Aynı zamanda bu tekrarın zamanı ve sıklığı da kesin olarak tanımlanmalıdır. Hitler ve onu her zaman örnek alan Goebbels, bu konuya özel ilgi gösterdiler. Hitler, Kavgam adlı eserinde şunları yazıyordu:

"Propaganda kanaat ve telkin içindir. İkna edilmesi söz konusu olan topluluktur. Topluluğun ise daima o ağırlığı içinde bir fikri anlayabilecek duruma gelmesi için zamana ihtiyacı vardır. En basit mefhumlar defalarca tekrar edilmeden hafızasını onlara açmaz" (Hitler, 2005: 377).

5) *Orkestrasyon Kuralı*

Bu kurala göre propagandanın planlanması ve uygulanması tek bir kurum tarafından yürütülmelidir. Bu açıdan tüm propaganda kurum ve araçlarının uyum içinde çalışması gerekir. Goebbels'e göre orkestrasyon yapacak tek otorite şu üç işlevi yerine getirmelidir (Doob, 1968: 341):

a- Bütün propaganda direktiflerini saptayacak ve verecektir.

Goebbels'e göre en küçük propaganda parçası bile genel propaganda politikasına dahil edilmelidir. Propaganda direktifleri açık ve kesin olmalı ve savaşın her aşamasında ve Almanya içinde ve dışında meydana gelen her olayda yer almalıdır. Bu direktifler, bir propaganda kampanyasının ne zaman başlatılması ne zaman hafifletilmesi, ne zaman ertelenmesi ve ne zaman yoğunlaştırılması gerektiğini belirtmelidir. Bu direktifler ayrıca bir konunun nasıl yorumlanması, sunulması veya göz ardı edilmesi gerektiğini de açıklamalıdır.

b- Önemli memurlara direktifleri açıklayacak ve onların moralini koruyacaktır.

Goebbels'e göre resmi veya gayri resmi olarak bu propaganda görevini yürüten memurlar, bu yönergeler tam olarak açıklığa kavuşturulmadıkça kendilerine verilen görevi isteyerek ve etkin bir şekilde yerine getiremezler. Bu nedenle Goebbels, ya propaganda örgütü aracılığıyla ya da görevli memurlarla bizzat görüşerek, onlara bu propagandanın "rasyonelliğini" açıklayarak ve onları görüşlerinin doğruluğuna ikna ederek morallerini yükseltmeye çalıştı.

c- Faaliyetleri propaganda etkisi taşıyan diğer kuruluşların eylemlerini denetleyecektir.

Goebbels, Propaganda Bakanlığı'nı kurduktan sonra Almanya'da ve işgal altındaki ülkelerde propaganda niteliği taşıyan tüm haber ve kültür çalışmalarının bu Bakanlık tarafından yürütülmesini önerdi. Goebbels, Hitler'in tam desteğine sahip olmasına rağmen, bazı Reich kurumlarıyla uygulamada yaşadığı sorunlar nedeniyle, propagandayı tek kurumda toplama hedefini tam olarak gerçekleştiremediğinden şikâyet etmiştir.

6) Zamanlama Kuralı

Propagandanın zamanlaması dikkatle seçilmelidir. En uygun zamanda bir propaganda kampanyası başlatılmalıdır. Propaganda, bireyi en uygun anda harekete geçirebiliyorsa başarılıdır. Goebbels, propagandası için uygun zamanı en iyi şekilde belirlemek için her zaman taktik sorularla uğraştı. Çeviklik ve esnekliğin yanı sıra propagandacının psikolojik etkiyi önceden hesaplayabilme yeteneğine sahip olmasının şart olduğunu söylüyordu. Bunun için üç ilkeyi öneriyordu (Doob, 1968: 356-357):

a- Propagandanın düşman propagandasından daha önce kitleye ulaştırılmalıdır.

Goebbels "Dünyaya haberi ilk veren her zaman doğruyu söyler" görüşünü savunuyordu. Bu nedenle kendi propaganda örgütünün mümkün olan en kısa zamanda haber vermesi için büyük çaba sarf etti.

b- Bir propaganda kampanyası optimum anda başlamalıdır.

Goebbels, düşmanın iddialarına yanıt olarak karşı propagandanın çok fazla ertelenmemesi gerektiğini belirterek, "Böylece yalan bildirimlerin fazla kök-budak salmasına insan fazla müsaade etmemelidir" demiştir.

c- Bir propaganda etkinliğini yitirmemek şartı ile tekrar edilmelidir.

Goebbels, kitleler tarafından tamamen öğrenilene kadar propagandanın tekrarlanması gerektiğini düşünüyordu. Öğrenilenlerin unutulmaması için daha sonra yapılacak tekrarların gerekli olduğunu söyledi. Goebbels'e göre aynı konu bir gün, gerekirse günlerce tekrarlanmalıdır. Örneğin antisemitik bir kampanya haftalarca devam ediyordu. Goebbels, "radyo yayınlarımızın yüzde 70'i, yüzde 80'i bu işe hasredilmişti" dedi. Ayrıca kitleleri yeteri kadar ikna eden materyalleri aşırı kullanmanın gereksiz olduğunu savundu.

7) *Abartma ve Çarpıtma Kuralı*

Nazilerin propaganda yaklaşımına göre hedef kitleye yönelik mesajların içerikleri istenilen amaca ulaşmak için gerektiğinde abartılabilir veya çarpıtılabilir. Goebbels, ahlaki olarak doğruyu söylediğini ve düşmanlarının yalan söylediğini düşünüyordu. Aslında onun için sorun bir ahlak sorunu değil, bir çıkar sorunuuydu. Goebbels, gerçeğin olabildiğince sık kullanılması gerektiğini ve aksi kanıtlanmadıkça yalanların yararlı olduğunu savundu. İngiliz ve Amerikan birliklerinin işgal ettiği bölgedeki İtalyanları kandırarak Almanya'ya işçi olarak gelmelerini sağlamak için Goebbels'in radyo programlarında "İngilizler ve Amerikalıların bu bölgede askerlik çağındaki İtalyan erkeklerini askere alacakları ve bunun zorunlu kılınacağı" haberi yayınlandı.

Aynı zamanda her konu ve her saptırma da kendi güvenilirliğini kendisi yaratmak zorundadır. Örneğin, Goebbels önemli haberleri duyurmak için özel bir bülteni kullanıyordu. Ancak bu bülten yolunu sık kullanmaktan kaçınıyordu. Hatta bazı önemli haberlerin rutin kanallardan yapılmasını tercih ediyordu. Aksi takdirde bu tür önemli haberlerin olağanüstülük niteliğini kaybedeceğine inanıyordu. (Doob, 1968: 348-349).

8) *Basitleştirme ve Tek Hedef Kuralı*

Hem Hitler hem de Goebbels, propaganda mesajının herkesin anlayabileceği şekilde basit olması gerektiği kuralına büyük önem verdiler. Hitler, "Kavgam" adlı eserinde propagandanın kime, aydınlara mı yoksa daha az eğitilmiş halk kitlesine mi hitap etmesi gerektiğini sorar ve propagandanın her zaman özellikle halka hitap etmesi gerektiğini söyler. Hitler bu kuralı şu şekilde tanımlamıştır:

Propagandanın amacı, tek tek ve ilmi surette fertleri bilgi sahibi kılmak değildir. Vazifesi, kitlelerin dikkatini belirli olaylar, zaruret ve yaptırımlar üzerine çekmektir. Bu hususun önemi ise halka ancak bu araç ile anlatılabilir. [...] Propaganda gayet sınırlı konulara temas etmeli ve bunları devamlı bir şekilde tekrarlamalıdır (Hitler, 2005: 373, 376)

9) Uyumlaştırma Kuralı

Toplumun genel eğilimine uymayan veya ters düşen fikirlere karşı hoşgörüsüzlük yaratılması propaganda işini kolaylaştırır. Propagandacı, toplumun genel eğilimiyle çelişen fikirlere karşı hoşgörüsüzlük yaratarak bu duyarlılığı geliştirmek ister. İnsanlar bir propagandayı desteklemediği takdirde toplumdaki dışlanmaktan (ötekileştirilmekten) korkarlar. Dolayısıyla propagandanın baskısı altında insanların ya uyum sağlaması ya da desteklemese bile sessiz kalması kaçınılmazdır.

Naziler 1933'te iktidara geldiğinde, Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Komünist Parti (KPD) gibi muhalif partiler Bundestag'da etkili bir konuma sahipti. Ayrıca sendikalar ve çeşitli kitlesel kuruluşlar da muhalif toplumsal örgütler olarak faaliyet gösteriyordu. Ancak 1933'ten itibaren Naziler, muhalif siyasi partilerin ve toplumsal kuruluşların birlikte hareket edememesinden yararlandı ve Goebbels'in yönetimindeki Reich Propaganda Bakanlığı'nın oluşturduğu yoğun bir propaganda mekanizması sayesinde giderek artan bir kitlesel destek kazandı. Nazilerin devlet yapısına hızla hâkim olması ve kitlesel desteğin (gönüllü ya da zorla) artması, demokratik güçleri kısa zamanda baskı altına alınmasını ve kapatılmasını kolaylaştırdı. Aynı zamanda Nazilerin örgütlü sokak gücü olan Kahverengi Gömlekçiler (SA'lar) toplumu sindirmede büyük rol oynadı. Bunun sonucu olarak Nazileri desteklemese de büyük halk kitleleri sessiz kalmak durumunda kaldılar. Ancak Nazi ideolojisinin topluma dayatılmasına karşı direnenler de oldu. Bunların büyük çoğunluğu siyasetçi, sanatçı, bilim insanı, sendikacı vb. meslek odalarının temsilcileriydi. Birçoğu Naziler tarafından öldürüldü veya tutuklanarak toplama kamplarına gönderildi ve ölüm cezasına çarptırıldı. Küçük bir kısmı yurt dışına çıkma fırsatı buldu (Klessman, 1989: 11-38 / Scheffler, 1989: 39-45).

10) Yayılma Kuralı

Propaganda, önceden var olan bir temele (ulusal bir efsane, mit, geleneksel kin, vb.) göre hareket eder. Ayrıca her olaya ve kişiye çarpıcı sıfat ve slogan takmak yayılmayı güçlendirir. Nazi ideolojisi liderliğe büyük önem verdi. Goebbels, prestijli bir liderliğin etkisi altında Almanların Nazi propagandasına daha çabuk inandığını düşünüyordu. Hitler, kitleleri peşinden sürüklemek için bazı sembollerin, mitlerin ve efsanelerin son derece önemli olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Goebbels, özellikle kriz zamanlarında Hitler'in yaptığı bir konuşmaya büyük umutlar bağlayan bir kişiliğe sahipti (Doob, 1968: 355).

Goebbels, Hitler çevresindeki askeri ve siyasi seçkinlerin prestiji konusunda hassastı. Toplumsal davranışları iyi bir örnek oluşturmamaları eleştirdi. Bunun, büyük fedakarlıklar yapması istenen ve Hitler'e sadık olması beklenen Alman halkına yönelik propagandanın etkisinin azalmasına neden olduğunu savundu. Bir Nazi liderinin yetersiz olduğu kanıtlanırsa, genellikle sağlık veya hastalık nedenleriyle görevini bırakmak durumunda kaldığı söylenirdi. Aksi halde görevden alınan kişi yüzünden Nazi rejiminin yetersizliğinin de tartışılacağından endişe ediyordu (Doob, 1968: 356).

11) Devamlılık ve Süreklilik Kuralı

Propagandanın başarısı, bireyin yaşamının her anını kapsamaması demektir. Bu nedenle propaganda sürekliliği sağlayan bir bütünlüğe sahip olmalıdır. Yani propaganda sürekli ve çeşitli şekillerde devam etmelidir. İnsanların hayatlarının her anında karşılaşacakları şekilde tasarlanmalı ve kimse göz ardı edilmemelidir. Akılda sürekli bir yenilenme olacağı için etki kalıcı olacaktır. 1933 yılında Nazilerin iktidara gelmesinin ardından Goebbels başkanlığında Propaganda Bakanlığı'nın kurulması, yukarıda bahsedilen propaganda kurallarının başarıyla uygulanmasında belirleyici rol oynadı.

1.3. Nazilerin Propaganda Teknikleri

Nazilerin propagandadaki başarısı, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu konuda üstün olan ABD ve İngiltere gibi Batılı devletleri tedirgin etmiş ve 1930'ların ortalarından itibaren uluslararası kamuoyunu Nazi propagandasına karşı eğitmek için çalışmalara başlamışlardır. Bunlar arasında, Propaganda Analizi Enstitüsü'nün (Institut of Propaganda Analysis) Nazi propagandasının ABD kamuoyunda özellikle gençlik üzerindeki olası etkilerini inceleyen araştırmaları dikkat çekmiştir. Bu enstitünün Alfred McClung Lee ve Elizabeth Briant Lee tarafından derlenen "The Fine Art of Propaganda" adlı araştırmasında, savaş propagandasının içeriğine aşina olmayan öğrencilerin propagandayı reddedebilmesi için eğitimlerine yönelik 7 maddelik propaganda teknikleri listesi yer almıştır (Bektaş, 2007: 165-167).

Daha sonra Shabo (2008) "Propaganda ve İkna Teknikleri" başlıklı çalışmasında Propaganda Analiz Enstitüsü'nün 7 maddesine 4 madde daha ekleyerek 11 maddelik bir liste oluşturmuştur. Bozkanat (2021), Nazi Almanyası döneminde uygulanan propaganda tekniklerinin kitlelerin algılarını yönlendirmedeki etkilerini 11 makalesinde şu başlıklar altında sıralıyor:

1) *İsim Takma (Name calling):*

Bu teknik, kınanması veya reddedilmesi amaçlanan kişilerin, nesnelerin veya fikirlerin herhangi bir kanıt sunulmadan, aşağılayıcı terimlerle yeniden tanımlanmasını içermektedir. Böylece mantıksal argümanlar yerine aşağılayıcı kelimeler kullanmak suretiyle mantık yerine duygulara hitap edilmektedir. Goebbels, adlandırma tekniği ile akılda kalıcı sloganlar ve isimler buldu. Bu da bu isimlerin kısa sürede halk arasında yayılmasını sağlamıştır. Naziler, demokrasiyi hiçe saydıkları için Weimar Parlamentosu'nu "gevezelik kutusu" (Quasselbude) olarak adlandırdılar.

2) *İki düşmandan birine razı etme (The lesser of two evils):*

Çoğu yanlış ikilem "iyi" ve "kötü" alternatiflerini sunarken bu teknik, iki "kötü" alternatif sunmaktadır. Bu tekniğe göre, düşman olarak iki seçenektan yalnızca biri seçilir ve seçilen düşman en

ağır şekilde karalanır. Bu nedenle, istenen diğer seçeneği desteklemek daha az kötü görünmektedir. Kitleler, bu iki seçenek arasında karar vermeye çalışırken başka alternatifleri olduğunu düşünmezler.

İki düşmandan birine razı etme tekniği, Almanya’da Nazilerin gazetecileri sindirmek için kullandıkları bir tekniktir. Bu süre zarfında ülkelerine haber göndermek isteyen ABD’li gazeteciler iki seçenekle karşı karşıya kaldılar. Ya Nazi Almanyası’nı öven hikayeler yayınlayacaklardı (kötü kısımlar çıkarılacaktı) ya da gazetecilerin bilgiye erişimi engellenecekti. Bu nedenle gazeteciler, Yahudilere yönelik Nazi uygulamaları hakkında haber yaparken dikkatli olmalıydı.

3) *Bandolu vagon (Band Wagon):*

Bu terimin kökenleri 1800’lere dayanmaktadır. O zamanlar politikacılar daha fazla seyirci toplamak için müzikli ve eğlenceli vagonlar kullanıyorlardı. Terim, esasen bir konu hakkında en yüksek sesi çıkararak herkesin işin içinde olduğu algısını yaratmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle amaç, ses getiren bir etkinliğe katılmayan herkesin kendisini dışlanmış hissetmesini ve bir an önce konvoyla katılmaya motive olmasını sağlamaktır.

Naziler kalabalığın gücüne önemsemiş ve bunu her fırsatta kullanmıştı. Nazi propagandası, sokaklarda tezahürat yapan, alkışlayan ve Nazi selamı vererek yürüyen kalabalıkların gücüyle toplumu etkilemeye çalıştı. Sokaklarda büyüyen kalabalığın gücüyle karşı karşıya kalan insanlar, kitlelerin çoğunluğunun Nazi yanlısı olduğuna inanmaya başladı. Naziler tarafından bu amaçla kurulan, Kahverengi Gömlekliler olarak da bilinen Fırtına Birlikleri (SA’lar), sokaklardaki kalabalık gücün büyümesine ve toplum üzerindeki etkilerine vesile oldu. Bu gücün etkisiyle kitleler, Nazilerin ırkçı politikalarını onaylamasalar da katlanmak zorunda kaldılar.

4) *Aktarma (Transfer):*

Mesajlarda güçlü otoritelerin (örneğin kilise) veya kitlelerin saygı duyduğu kişilerin sembollerini kullanarak otoritedeki anlamı mesajlara aktarmak, böylece insanların mesajları eleştirmeden kabul etmelerini sağlamaktır. Aktarma tekniği, toplumun kutsal saydığı değerlerin şahıs ya da olgulara aktarılması yöntemiyle uygulanmıştır.

Naziler, dini ve tarihi sembollere başvurarak sürekli olarak Hitler’i ve rejimi yüceltiler. Bu amaçla, Nazi propagandasında kullanılan sanat eserleri ve posterler, rejime tarihsel köklere sahip olduğu duygusunu vermek için Albrecht Dürer’in (Alman ressam ve matematikçi) üslubunu kullandı. Nazi filmlerinde, Friedrich Schiller veya Otto von Bismarck gibi tarihi bir ulusal kahramanın hayatı, genellikle Hitler’in hayatıyla paralelmiş gibi anlatıldı. Ek olarak, Nazi propagandası, Nazi gücünü ve otoritesini vurgulamak için özenle hazırlanmış çeşitli sembollerden kapsamlı bir şekilde yararlandı.

Bunlar arasında kartal, selam verme, kılıç ve hançer taşıma, ateş kullanma, gamalı haç ve bayrak vb. yer almaktadır.

5) *Halktan biri gibi gösterme (Plain Folk):*

Halktan biri tekniği, kitleleri, destekledikleri kişilerin kendilerine benzediğine ikna etmektir. Özellikle siyasette, sık sık propagandası yapılan kişilerin de aslında halktan bir olduğu ve birçok şeyi ortalama insanlarla paylaştıkları yaklaşımı kullanılır. Genellikle bu tür davranışlar politikacının stratejisinin bir parçasıdır ve gerçekte kim olduğunu yansıtmaz. Propagandacılar bu teknik sayesinde halkın güvenini kazanır ve daha sonra onları manipüle edebilmeyi umarlar.

Nazi ideologları, Hitler’e toplum nezdinde manevi bir kimlik kazandırmanın yanı sıra, onun “halk adamı” olduğu algısını da yaratmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, sıradan kıyafetler giyme, basit Demir Haç dışında madalya takmama, sade ve küçük öğünler yeme, sakın ve تنها bir hayat yaşama alışkanlıkları üzerinde durulmuştur. Sıradan insanlarla sıradan yürüyüşlerde tanışan ve onlar gibi basit işlerden ve hobilerden zevk alan biri olarak tasvir edilmiştir. Goebbels, 11 Mayıs 1943 tarihli günlüğünde, savaşın en çalkantılı döneminde Hitler’in “halktan biri” olma arzusunu şu sözlerle anlatıyordu:

Führer, harpten sonra yaşayacağımız günlerden pek parlak cümlelerle bahsetti. Arkasındaki asker üniformasını çıkarıp hâki gömleğini giyeceği, tekrar sinemalara, tiyatrolara gideceği günü, beraber Wintergarten’e gezmeğe çıkacağımız akşamları görmek için büyük bir arzu besliyor. O zaman tekrar insanlar arasında bir insan gibi yaşayabileceğini ve bundan dolayı büyük bir saadet duyacağını söylüyor (Goebbels, 1968: 145-146).

6) *Koz biriktirme (Card stacking):*

Sorunlardan ve gerçeklerden kaçınmak için bazı ayrıntıları daha az vurgularken bazı yönleri fazlaca vurgulamaktır. Bu teknik, propagandacının toplum desteği kazanmak için tüm aldatma sanatlarını kullandığı bir araç olarak düşünülebilir. Gerçeklerin yanlış beyanı iki şekilde gerçekleşmektedir. Bir yandan, rejim hapis tehdidi ile sansür uygulamak suretiyle gerçekleri bastırabilmekte ve muhalefet seslerini önleyebilmektedir. Diğer yandan ise rejimin yalanlarını yayma özgürlüğü bulunmaktadır. Hitler (2005: 375) bunu açıkça şöyle ifade etmektedir:

Propaganda, eğer gerçek başka bir tarafta ise, bunu objektif bir şekilde araştırmaya [...] kalkışmamalıdır. Propaganda sadece kendisine uygun düşen gerçekleri aramakla ve onları tanıtmakla görevlidir.

7) *Genellemeleri parlatma (Glittering Generalities):*

İnsanların bir fikri veya bir kişiyi kabul etmesini sağlamak, o fikri büyük ve olumlu bir şeyle, bir ideal veya daha yüksek bir hedefle ilişkilendirmek için bilgi veya mantığa dayandırmadan duygusal olarak zorlayıcı ifadeler kullanmak demektir. Bu propaganda tekniği siyasette sıklıkla kullanılmaktadır.

İktidardakilerin çıkarına olan çoğu şeyi kitlelere “toplumun iyiliği” olarak benimseterek meşrulaştırmıştır.

Genellemeleri parlatma, Hitler’in lider olarak konumlandırılmasında kullanılan bir teknik olmuştur. Goebbels, Hitler’in imajını en çok ihtiyaç duyulan anda milletin “kurtarıcısı” olarak inşa etmiştir. Goebbels bu amaçla, Hitler’in Yahudiler ve Bolşevikler tarafından sırtlarından bıçaklandıkları için savaşı kaybettikleri ve Almanların tekrar kendilerine saygı duymalarını sağlayacak bir kurtarıcı olarak algılanmasına yönelik yoğun bir propaganda yapmıştır. Nitekim “ulus”, “ulusal onur”, “bayrak”, “kurtarıcı” ve “lidere sadakat” gibi kavramlarla Hitler’in umut olarak konumlandırılması, kitlelerin onu “kurtarıcı” olarak algılanmasına neden olmuştur.

1935’te Goebbels, Yahudilerin propagandasını yaptığını iddia ettiği Bolşevizme karşı, Hitler’in önce ulusal düzeyde başlattıkları daha sonra uluslararası düzeyde başlatmayı hedefledikleri imha politikasının uygulanmasındaki kurtarıcı rolünü şu sözlerle ifade etmiştir:

Bolşevizmi sadece dünyanın en büyük düşmanı olarak kabul etmeyi değil, onunla yüz yüze gelip onu ezmeyi de öğretti. [...] Bolşevizmi devirerek ve böylece tüm Batı medeniyetini önünde açılan uçurumdan kurtararak Almanya’yı en şiddetli ve ölümcül tehlikeden kurtardığı için tarih bir gün Führer’e hakkını verecektir (Goebbels, 1935).

8) *Düşmanı saptama (Pinpointing the enemy):*

Bu teknikte seçeneklerden biri düşman, diğeri kurtarıcı olarak konumlandırılır. Kurtarıcı her zaman desteklenen kişi ya da değerlerdir. Düşmanı bilmek, suçu birinin üzerine atma arzusuna tekabül ettiğinden, sorunların oldukça basit ve çözülmesi kolay görünmesini sağlar. Dolayısıyla bir günah keçisi bulma ve bunu ilan etme yöntemi olarak da görülebilir. Düşmanı saptama tekniği, Nazi döneminde Alman ırkının üstün bir ırk olduğu algısını oluşturmak için kullanılmıştır. Buna göre bir yandan Alman ırkının üstün ırk olduğu sürekli tekrarlanarak Alman toplumuna empoze ediliyordu. Öte yandan Yahudilerin ve Bolşevizm’in üstün Alman ırkına tehdit oluşturduğu, dolayısıyla Alman halkının düşmanı olduğu yönünde propaganda yapılıyordu.

Hitler’in Yahudileri Alman ırkı için bir tehdit olarak gösteren nasyonal sosyalist ideolojinin temelini oluşturan Kavgam adlı kitabındaki şu sözleri, düşmanı saptama tekniği ile örtüşmesi bakımından dikkat çekicidir:

Bizim kavgamızın konusu ırkımızın hayatını ve gelişmesini sağlamaktır. Görevimiz milletimizin çocuklarını beslemek, kanın temizliğini, vatanın bağımsızlığını korumaktır. [...] Irklarının saflığını korumaktan vazgeçen milletler, ruhlarının bütün görünümündeki birlikten de vazgeçmiş olurlar. Onların varlıklarının çökmesi, kanlarının bozulmasının tabii sonucudur. [...] Milletimiz, eğer ırk meselesini ve Yahudi davasını azimli bir surette göz önüne almazsa, yeniden gelişmesine imkân yoktur (Hitler, 2005: 160, 265).

9) *Tanık gösterme (Testimonial):*

Bu teknik kullanılarak, politik alanda bir mesaj iletilirken kitlenin dikkatini çekmek ve desteğini kazanmak için toplumda saygın ünlüler veya uzmanlar referans gösterilmektedir. Bu teknik, hedef kitlenin güvenme eğiliminde olduğu belirli kişilerin bulunmasından yararlanır ve sıklıkla kullanılır.

Nazi döneminde bu teknik, Hitler'in Alman halkının desteğini kazanmayı amaçlayan bir konuyu onayladığını göstermek için kullanıldı. Buna göre sadece Hitler'in onayladığı "Alman biliminin" sonuçları kabul edildi. Bu aynı zamanda, yalnızca Hitler tarafından Alman sanatı olarak kabul edilen sanatın Alman halkı tarafından kabul edildiği anlamına geliyordu (Bozkanat, 2021: 86).

10) *Hatalı ikilem sunma (False dilemma):*

Bu teknik, karmaşık bir argümanı az sayıda seçeneğe indirgeyerek ve yalnızca bir seçeneğin geçerli olduğu sonucuna vararak uygulanır. Bir ikilemle karşı karşıya kalındığında, seçeneklerden biri her zaman işe yarar, diğeri ise asla işe yaramaz. Ancak gerçekte bu iki seçeneğin dışında kalan ve sıklıkla dile getirilmeyen birçok olasılık vardır. Hatalı ikilem tekniğinin en yaygın yöntemi "tek neden" veya "tek özellik" yaklaşımıdır.

"Hatalı ikilem sunma tekniği", Nazi Almanyası'nı, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda işgal etmeyi hedeflediği ancak başarısız olduğu İngiltere'ye karşı güçlü bir devlet olarak göstermek için kullanıldı. Goebbels bu bağlamda, savaş esnasında sıkça Churchill ile Hitler'in liderlik vasıflarını mukayese etmiştir. Goebbels (1968: 93, 150), Churchill'den alaycı bir şekilde, "Bu adam hakikaten bir dev. Yalan ve iddiada birinci. İngiliz İmparatorluğu onun yüzünden çökecek" diye söz ederken, "Führer'in hemen hemen her sahada büyük bir bilgi sahibi olmasına hayranım" diyerek Hitler'i övmektedir. Yine Goebbels'in savaş notlarında Almanya'nın İngiltere ile hava savaşında karşılaştığı zorluklara ilişkin sözleri dikkat çekicidir. Goebbels, 28 Nisan 1942 tarihli notunda, İngiliz hava saldırısının Alman şehirlerine yaptığı tahribatı şöyle anlatıyor:

Bazı yerlerdeki hal çok feci. Emir verdim: Üzerinde Rostock ve Lübeck'teki tahribatı gösteren resimlerin bulunacağı kağıtlara Führer'in bu bombardımanlara mukabele edileceği hakkındaki sözleri yazılacak. Sonra o şehirlere atılacak. Sonra o şehirlere akınlar yapılacaktır. Bunun, İngilizler üzerinde büyük tesiri olacağını sanıyorum (Goebbels, 1968: 83-84).

22 Mayıs 1943 tarihli günlüğünde Goebbels, İngiltere'nin uzun süredir devam eden hava saldırısına karşı mukabele edileceğini söyleyerek, savaş içinde güçlü bir Almanya imajı çizmek istemiştir. Burada yapılmak istenen savaş nedeniyle İngilizlerin bombalaması sonucu harabeye dönen şehirlerde yaşayan Alman halkına İngiltere'deki şehirlerin Almanların bombalamasıyla daha kötü durumda olduğu ve böylece düşmandan intikam alındığı algısını aşılaktır. Ancak Goebbels, Alman hava muhabere gücünün o dönemde İngilizler karşısında etkili olamadığı gerçeğini de şu sözlerle itiraf ediyordu:

Londra halkı, Alman yıldırım harbi akşama, sabaha gene başlayacak diye korkuyormuş. Böyle bir harbe tekrar başlayabilecek durumda olsaydık Allah'tan başka ne isterdik! Anlaşılan, İngiliz milleti bizim hava kuvveti vaziyetimizi olduğundan daha iyi zannediyor (Goebbels, 1968: 155).

11) İddiada bulunma (Assertion):

Tartışmalı bir fikrin herhangi bir şart veya açıklama olmaksızın gerçekmiş gibi sunulmasıdır. Başka bir deyişle, bir mesajın açıklamaya yer kalmayacak şekilde formüle edilmesidir. Bu teknik, insanların kendilerine söylenene, özellikle de inanmak istedikleri bir şeye inandıkları varsayımına dayanmaktadır.

Naziler, iktidara gelmeden önce ve sonrasında “iddiada bulunma” tekniğinden faydalanmışlardır. Bu teknikle sadece Führer ve Nazi Partisi'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında her yönden çöküntü yaşayan topluma Alman İmparatorluğu'nu (Drittes Reich) yeniden kuracaklarını ifadesini kullanarak bu algıyı işlemişlerdir. Bu amaçla Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinin nedeni olduğunu iddia ettikleri Yahudiler ve onların sahiplendiği Bolşevizm'den arındırılmış, üstün bir Alman ırkının (saf ırkın) yayılması hedeflenmiştir. Goebbels, 27 Mart 1942 tarihli günlüğünde Yahudilere yönelik hızlandırılmış sistematik katliamı şöyle anlatıyordu:

Yahudilere karşı mücadele açmasaydık, onlar bizi mahvedeceklerdi. Bu, Arî ırkla Yahudi basili arasında bir ölüm-kalım mücadelesidir. Bu derdi dünyaya şamil bir şekilde başka hiçbir hükümet, hiçbir idare halledebilecek kuvvette değildir. Burada da Führer'in, bu meseleyi kökten halletmekte herkesten üstün bir iktidar gösterdiğini görüyoruz. Bereket versin ki sulh zamanında bulamayacağımız birçok fırsatları harb devrinin şartları içinde elde etmek kabil oluyor. Bu fırsatlardan istifade etmemiz lâzım (Goebbels, 1968: 58-59).

1.4. Nazilere Özgü Propaganda Uygulaması: Auschwitz Toplama Kampı

Nazilerin propaganda teknik ve yöntemleri incelendiğinde sistematik bir propaganda mekanizması oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu mekanizmanın en iyi şekilde işlemesi için ilk adım olarak 1933 yılında iktidara gelir gelmez Propaganda Bakanlığı'nı kurdular. Nazi Almanyası'nı inceleyen literatürde özel bir çalışma konusu olan “toplama kampları” (Konzentrationslager), Nazilerin kendi ideolojilerini hayata geçirmek için propaganda mekanizmasını ne kadar etkili kullandıklarını göstermesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

1933 ile 1945 yılları arasında Nazi Almanyası, milyonlarca insanı hapsetmek için yaklaşık 44 bin kamp kurdu. Bu kamplar, zorunlu çalışma kampı, transit istasyon olarak kullanılan geçici kamp ve özellikle kitlesel katliam için inşa edilen imha kampı dahil olmak üzere birçok biçimde kullanıldı. Bu tesislerde tutuklanan kişiler tek bir yerde “toplandığı” için bunlara “toplama kampı” adı verildi. Bu

kamplara daha çok Yahudiler getirilirken, mağdurlar arasında Romanlar, bazı Slav ırklarının yanı sıra rejim karşıtı olanlar (özellikle komünistler, sosyalistler ve sosyal demokratlar) vardı.

Auschwitz en büyük toplama kampıydı ve Holokost'un merkezi olarak biliniyordu. Bu toplama kampı, Nazilerin 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasından dokuz ay sonra, 20 Mayıs 1940'ta bu ülkenin Oświęcim (Almanca: Auschwitz) kentinde kuruldu. Auschwitz kampı toplama, imha ve zorunlu çalıştırma bölümlerinden oluşuyordu. Buna göre Auschwitz I, Oświęcim'de bir ana kamp olarak faaliyet gösteriyordu. Auschwitz II (Birkenau), Auschwitz'deki kitlesel imhanın merkeziydi. Neredeyse her gün Nazi Almanyası'nın işgal ettiği ülkelerden toplanan Yahudiler vagonlarla Auschwitz-Birkenau'ya getiriliyordu. Auschwitz III (Monowice'de), I.G. Farben de dahil olmak üzere Alman şirketlerinin yakındaki fabrikalarına işçi sağlamak amacıyla kuruldu (Holocaust Encyclopedia [e]).

Auschwitz kompleksini diğer Nazi ölüm merkezlerinden ayıran temel özellik, toplama kampı ve çalışma kampının yanı sıra, Avrupalı Yahudilerin toplu katliamı için Birkenau'da inşa edilen büyük gaz odalarını ve krematoryumu da içermesiydi. Nazi döneminde, yani 1940-1945 yılları arasında, 1 milyondan fazlası Yahudi kökenli olmak üzere en az 1,3 milyon insan, Nazilerin bir diğer güvenlik birimi olan SS tarafından Auschwitz kompleksine gönderilmiş ve burada öldürülmüştür. Ölüme terk edilenler arasında 70-75 bin Polonyalı, 21 bin Roman ve 15 bin Sovyet savaş esiri vardı. Savaş sırasında Auschwitz kampında gün içinde yaklaşık 6 bin Yahudi gaz odasında zehirlenerek öldürüldü. Doğrudan gaz odalarına gönderilmeyen Yahudiler zorunlu çalıştırılmak üzere seçiliyordu. Ancak bu insanlar uzun süre zorlu çalışma ve yaşam koşullarına dayanamadıkları için bir süre sonra fiziki olarak çalışamaz hale geldiler ve hayatlarını kaybettiler. Yeni tutuklanarak kampa getirilenler boş işyerlerine yerleştirildi (Holocaust Encyclopedia [e]).

Başta Auschwitz olmak üzere Polonya'da kurulan imha kamplarının önemi, "Nihai Çözüm" (kitlesel soykırımı) kolaylaştırmak adına imkân sağlamış olmasıdır. Auschwitz'in en büyük imha kampı olmasının temel nedeni, dünya kamuoyunun dikkatinden kaçırmak için Almanya dışında bir ülkede, Nazilerin kontrolündeki Polonya'da, Avrupa ülkelerinde tutuklanan Yahudilere yönelik en hızlı ve kitlesel katliam sürecinin başladığı yer olmasıdır.

Savaş sonrasında ortaya çıkarılan "Wannsee Konferans Protokolü" [Protokoll der Wannsee-Konferenz] adlı belge, 20 Ocak 1942 tarihinde Berlin-Wannsee'de bir villada bir araya gelen Nazi yöneticilerinin Avrupa'daki Yahudilere Yönelik bir soykırım planladıklarını gösteriyor. "Avrupa'da Yahudi Sorununun Nihai Çözümü" adı verilen bu plana göre, savaş ortamından yararlanarak soykırımı hızlandırmak amacıyla Avrupa'daki Yahudi nüfusunun ülkelere göre dağılımını gösteren bir liste hazırlandı. Nazilerin birçok Avrupa ülkesinin işgalinin ardından, Doğu Avrupa'ya yönelerek Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ni işgal harekâtını başlatması, kısa bir süre sonra "Nihai Çözüm" planının

hızla uygulanmasında etkin olmuştur. SS, Nazi Partisi ve çeşitli bakanlıklardan 15 üst düzey temsilcinin, Wannsee Konferansı'nda üzerinde çalıştığı "Nihai Çözüm" aslında Nazilerin Avrupalı Yahudileri imha planına atfen kullandığı üstü kapalı bir terimdi. Naziler, toplu katliam politikalarını dünya kamuoyundan gizlemek için "Nihai Çözüm" gibi muğlak ifadeler kullanıyordu.

Wannsee Protokolü (1942: 6), Naziler tarafından işgal edilen ve edilmeyen Avrupa ülkelerindeki yaklaşık 11 milyon Yahudi nüfusunun tek tek ülkeler arasındaki dağılımını göstermektedir. Burada Türkiye'den de bahsedilmiş ve Türkiye'nin Avrupa yakasında 55 bin civarında Yahudi nüfusunun bulunduğu ifade edilmişti (Görsel 1).

Görsel 1: Nazilerin 20 Ocak 1942 Tarihli Wannsee Konferansı'nda Hazırladığı "Holokost Planı"na Göre Avrupa Ülkelerindeki Yahudi Nüfusları Listesi

171

- 6 -

Land	Zahl
A. Altreich	131.800
Ostmark	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protoktorat Böhmen und Mähren	74.200
Estland - judenfrei -	
Lettland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	43.000
Dänemark	5.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	165.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.800
Norwegen	1.300
B. Bulgarien	48.000
England	330.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	342.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
UdSSR	5.000.000
Ukraine	2.994.684
Weißrußland nus- schl. Bialystok	446.484
Zusammen: über	11.000.000

K210405 372029

Wannsee Konferansı öncelikle Yahudileri Alman işgali altındaki Avrupa'dan Polonya'daki SS yönetimindeki “imha kamplarına” nakletme ve “yok etme” yöntemleriyle ilgiliydi. Nitekim daha sonra Auschwitz'de “gaz odaları” daha etkin kullanılmaya başladı. Goebbels, 7 ve 27 Mart 1942 tarihli savaş notlarında, dünya kamuoyunun dikkatini çekmemek amacıyla Almanya dışında kurulan Auschwitz gibi kamplarda Yahudilerin ve Nazi siyasi muhaliflerinin kitlesel imha sürecini hızlandırma hedefini şöyle ifade ediyordu:

Yahudi meselesinin kat'i bir şekilde halli hakkında mufassal bir rapor okudum. Bu rapora göre, henüz Avrupa'da 11 milyon Yahudi var. Her şeyden evvel, bunları doğuya sürmek lâzımdır. [...] Avrupa'da, bir tane kalmayınca kadar, bütün Yahudiler temizlenmedikçe bu kıta için rahat, huzur yoktur. [...] Yahudilerin Lubnin'den (Polonya) başlamak üzere, doğuya doğru tahliyesine başlandı. Bu hareket, bir hayli barbarca; onun için, burada daha uzun boylu tasvir edilmesine gerek yok. Yahudilerin çoğu kalmayacak. Yüzde 60 kadarı tasfiye olunacak. Yalnız yüzde 40 kadarı da mecburi işte çalıştırılacak kabiliyette. Bu işi idare edecek olan eski Viyana Gauleiter'i son derece büyük bir ihtiyatla hareket ediyor. Bu suretle, hâdise nazarı dikkati fazla celbetmiyor. [...] Bereket versin ki sulh zamanında bulamayacağımız birçok fırsatları harb devrinin şartları içinde elde etmek kabil oluyor. Bu fırsatlardan istifade etmemiz lâzım (Goebbels, 1968: 39, 58-59).

Toplama kamplarında yapılan uygulamalar kamuoyundan gizlendiği için SS birimi tarafından yönetiliyordu. SS birimi, Hitler'i ve diğer Nazi yöneticilerini korumak için seçkin muhafızlardan oluşan bir Koruma Ekibi'nden (Schutzstaffel) oluşuyordu. Siyah gömlekli olarak tanımlanan SS mensupları, başlangıçta yardımcı polis gücü olarak kurulmuşlardı, ancak zamanla Nazi Partisi'nin tüm kampların yönetiminden sorumlu özel ordusu haline geldiler (Holocaust Encyclopedia [f]).

SS yönetimi, Nazilerin Avrupalı Yahudilere yönelik kitlesel imhasını yönetirken, aynı zamanda propaganda gücünü de bu süreci dünya kamuoyunun dikkatinden gizlemek için en etkili şekilde kullandı. Öncelikle kampların ana giriş kapılarına belirli sloganların yer aldığı tabelalar asılarak kampların dışarıdan saf bir çalışma alanı olarak algılanması sağlandı. Bunlar aynı zamanda kampın gerçekliğini yeni gelen mahkûmlardan saklamayı da amaçlıyordu. Bu kampa çalışma amacıyla getirildiklerini düşünen tutuklular, ilk başta gruplar halinde kendilerine söyleneni hiçbir direniş göstermeden yapıyorlardı. Auschwitz başta olmak üzere kampların çoğunun ana giriş kapısında “Çalışmak özgürleştirir” (Arbeit macht frei) yazıyordu ve Nazi propagandasının boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil ediyordu (Görsel 2). Her ne kadar Naziler bu sloganı “Sonsuz çalışma fikri özgürlüğü sağlar” diye kullanmış olsa da aslında bu slogan, kampta toplananları en zor koşullarda çalışmaya zorlayarak “fiziksel olarak yok etmek” için kurulan kitlesel soykırım mekanizmasının üzerini örtmeye yönelik bir propagandadan başka bir şey değildi.

Toplama kamplarıyla ilgili özellikle Auschwitz'le ilgili haberler dünya kamuoyuna ulaşsa da bu kamplarda yaşanan vahşetin gerçek boyutları, savaşın sonuna doğru, 27 Ocak 1945, Sovyet birliklerinin kampı ele geçirmesiyle anlaşılmıştır. Kampta kurulan sistematik ölüm mekanizmasına göre, gruplar halinde Auschwitz-Birkenau kampına getirilen Yahudi, Roman ve Sinti vb. tutuklular başlangıçta

seçime tabi tutuldular. SS görevlileri, zorunlu çalıştırma için sağlıklı olanları ayırdı. Fiziksel olarak zayıf veya hasta olanlar ise doğrudan gaz odalarına gönderiliyordu. Tutukluları yanıltmak için gaz odaları duş odaları şeklinde donatıldı (Holocaust Encyclopedia [e]).

Görsel 2: Auschwitz Toplama Kampı Giriş Kapılarından Biri

Auschwitz kampındaki bu kitlesel soykırımın Sovyet ordusunun bu kampı ele geçirmesine kadar dünya kamuoyundan saklanmasında Nazilerin propagandayı iyi kullanması belirleyici oldu. Nazilerin Auschwitz'deki Holokost'u örtbas etmeye yönelik propaganda yöntemlerinden biri, tutukluları sahte görüntüler sunmaya zorlamaktı. Buna göre Naziler, Holokost kurbanlarını canlı olarak gaz odalarına göndermeden önce, onları evlerine, kampı iyi muamele gördüklerini belirten "el yazısıyla yazılmış kartpostallar" göndermeye zorluyordu (Holocaust Encyclopedia [g]).

Nazilere özgü en çarpıcı propaganda yöntemlerinden biri de Holokost mağdurlarına yapılan zulmü dünya kamuoyundan gizlemek amacıyla işgal ettikleri ülkelerde "sahte kamplar" kurmalarıydı. Bunun en çarpıcı örneği Danimarka'da tutuklanan Yahudilere yapılan muameledir. Avrupa'da yayılmacı bir politika izleyen Nazi Almanyası, savaşla birlikte 9 Nisan 1940'ta Danimarka'yı işgal etti. Naziler, savaş stratejileri nedeniyle İskandinavya bölgesinde sorun yaşanmasını istemiyordu. Çünkü bu bölgeden, özellikle de İsveç'ten Alman savaş endüstrisi için gerekli bazı elementleri ithal ediliyordu. Bu nedenle Naziler, Danimarka Hükûmeti'nin ve ordusunun varlığının devamını kabul etmişler ancak bu ülkede tutukladıkları Yahudileri ülke dışına, özellikle bugünkü Çek Cumhuriyeti sınırları içindeki Theresienstadt kampına sürmüşlerdi (Holocaust Encyclopedia [h]).

Danimarkalı Yahudilerle ilgili endişeler nedeniyle, Haziran 1944'te Naziler, Danimarka Kızılhaçı ve Uluslararası Kızılhaç'ın ısrarı üzerine, bu kuruluşların Theresienstadt'taki kampı ziyaret etmesine izin vermek zorunda kaldı. Nazilerin kampa ziyaret izni vermesi uzun zaman aldı ve bu arada Yahudi gettosunda gerçek koşulları gizlemek ve her şeyin normal olduğu izlenimini yaratmak için her türlü çaba gösterildi. Bu amaçla gettonun kendisi "güzelleştirildi". Bahçeler ekildi, evler boyandı, kışlalar yenilendi. Naziler ziyaretçiler için sosyal ve kültürel etkinlikler düzenledi. Öyle ki SS yönetimi, Yahudiler arasından polis memurları atayarak Kızılhaç heyetini gettonun kendi kendini yöneten bir yerleşim yeri olduğuna ikna etmeyi amaçladı (Görsel 3).

Görsel 3: Theresienstadt Gettosunda Görevli Bir Yahudi Polis

Bunların hepsi bir propaganda aldatmacasıydı. Kızıl Haç heyetinin ziyaretinin sona ermesinin ardından Naziler, Ekim 1944'e kadar Theresienstadt'ta tutuklu bulunan Yahudileri Auschwitz'e sürmeye başladı. Teftişin ardından SS görevlileri, Theresienstadt'ın Yahudi "sakinlerine" karşı sözde iyi niyetli muamelesinin bir göstergesi olarak, getto sakinlerini katılmaya zorladıkları bir propaganda filmi hazırladılar. Bu propaganda filminin bir sahnesinde sözde getto "sakinlerinin" oluşturduğu bir orkestranın sunumuna yer veriliyordu. Dahası, bu propaganda filminde Theresienstadt alaycı bir şekilde, yaşlı Alman Yahudilerinin güvenli bir yere "geri çekilebilecekleri" bir "sağlık tesisi" olarak tanımlanıyordu. Ancak daha sonra bu filmde rol almaya zorlanan erkek, kadın ve çocukların neredeyse

tamamı, film tamamlandıktan sonra Auschwitz-Birkenau ölüm kampına gönderildi (Holocaust Encyclopedia [h]).

Sonuç olarak savaş sonrasında gerçekler ortaya çıkana kadar toplama kamplarının, özellikle de Auschwitz gibi en büyük Holokost merkezinin işlevinin örtbas edilmesi, Nazi propagandasının nasıl işlediğinin ve ne kadar etkili olduğunun en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Bu nedenle Auschwitz toplama kampı kompleksi artık UNESCO tarafından Dünya Mirası olarak ilan edilmiş olup, geçmişin büyük insanlık trajedisini gelecek nesillere aktararak barışın önemini vurgulayan bir müze olarak hizmet vermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖNELİK NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Nazi Almanyası'nın Avrupa'daki yayılmacı politikaları ve bu bağlamda Türkiye'ye bakışının kökenleri ile Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzunu artırma hedefi ve bu amaçla yürüttüğü propaganda faaliyetleri arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Hitler'in kurduğu Nazi rejimi döneminin "Üçüncü Reich" (Drittes Reich) olarak tanımlanması, tarihsel bütünlük içinde Alman imparatorluklarının devamını göstermeyi amaçlıyordu. Bu bölümde, Nazilerin Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinin daha iyi anlaşılması bakımından Alman İmparatorluğu'nun, diğer Avrupalı yayılmacı devletlerle rekabetinde Osmanlı yönetimi ve elitleri üzerindeki nüfuzunu artırmak amacıyla uyguladığı stratejiler ve propaganda faaliyetlerinin ele alınması gerekmektedir.

2.1. Ondokuzuncu Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönem

Nazi Almanyası'nın Avrupa'da yayılmacı politikalarının ve bu bağlamda Türkiye'ye bakışının kökenleri Osmanlı ve Alman İmparatorlukları arasındaki ilişkileri kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılın başında Alman birliği henüz sağlanmamıştı. Birleşme yolunda ilk adım olarak 1834 yılında çok sayıdaki Alman devletleri (eyalet devletleri) arasında ekonomik ve siyasi yönden en güçlüsü olan Prusya'nın önderliğinde "Gümrük Birliği" (Zollverein) kuruldu. Böylece gümrük birliği sayesinde Alman eyalet devletleri arasında tüm iç gümrük engelleri kaldırılarak bir ortak pazara geçildi ve dışa karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaya konuldu. Daha sonra 1871 yılında eyalet devletlerinin siyasi birliği sağlanmasıyla Alman İmparatorluğu (Deutsches Reich) kuruldu ve Prusyalı I. Wilhelm Alman İmparatoru ilan edildi. Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa'nın güçlü devletleriyle rekabet edebilmek amacıyla Orta Doğu pazarlarına ve bu bölgedeki zengin madenlere ulaşmak için yayılmacı politikalar izlemeye başladı. Böylece taraflar arasındaki ticari ilişkiler gümrük birliğinin ardından hızla gelişti. Nitekim 1939 yılında, o dönemde Almanya'nın deniz ticaret merkezleri (Hansestadt) olan Lübeck, Bremen ve Hamburg ile Osmanlı Devleti arasında ilk kez "Ticaret, Deniz Taşımacılığı ve Dostluk Anlaşması" imzalanmıştır (Dawletschin-Linder / Dietert, 2010: 66). Bunun sonucu olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Almanya İmparatorluğu arasında gelişmeye başlayan ekonomik ilişkiler, zamanla siyasal, diplomatik, askeri ve kültürel alanlara da yayıldı.

19. yüzyılın ikinci yarısı, aynı zamanda Batı Avrupa'nın tümüyle sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdir. Sanayi imparatorlukları, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dünya pazarlarını paylaşmışlardı. 1888'de tahta çıkan II. Wilhelm döneminde Alman İmparatorluğu, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmak için İngiltere ve Fransa ile büyük rekabete girmiştir. Özellikle Orta

Doğu'nun zengin petrol kaynaklarına ulaşmada Anadolu ve Mezopotamya'nın coğrafi önemi, Alman ekonomisinin Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisinin giderek daha fazla artmasına neden olmuştur (Özyüksel, 1998: 14-15).

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgisinin bir diğer nedeni, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki dünya koşulları, özellikle İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'sı gibi büyük devletlerin halihazırda belirlenmiş etki alanları nedeniyle Alman İmparatorluğu'nun yayılma politikasının farklı bir şekil almasıdır. Başka bir ifadeyle bölünmüş bir dünyada, yakın coğrafyada nüfuzunu genişletecek bir ülke vardı ve o da Osmanlı Devleti'ydi. Osmanlı Devleti'nin bir diğer özelliği de o dönemde üç kıtada zengin kaynaklar barındıran topraklara sahip olmasıydı. Ayrıca Osmanlı bürokrasisi ve aydın çevreleri, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası'nın klasik sömürgeci güçlerine karşı verdiği siyasi ve ekonomik tavizler nedeniyle geçmişte yaşanan kötü tecrübeler nedeniyle Almanlara daha sempatik bakma eğilimine girmiştir (Ortaylı, 1998: 25).

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde geçmişteki klasik kolonyal yöntemlerle hakimiyet kurmak da mümkün değildi, çünkü Osmanlı devleti yüzyıllardır üç kıtada hükümlük kurmuş bir siyasi yapıya sahipti. Almanya bu öngörüyle ekonomik ve siyasi nüfuzunu askeri güç kullanmadan Osmanlı devleti üzerinde kurmaya çalıştı. Almanya'nın ekonomik nüfuz alanını genişletmesi ve siyasi iktidar üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlaması, daha öncesinde belirli imtiyazlar elde etmiş diğer kolonyal devletlerle arasında Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam edecek büyük bir paylaşım mücadelesine neden olacaktı. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ekonomik alanda sızması ve siyasi etkisini artırmasındaki en önemli adım, Osmanlı askeri ve mülki kadrolarının eğitimini üstlenmesi olmuştur. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini silah kullanmadan artırmayı ve onu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi hedeflemiş ve bunun için İstanbul'a askeri ve sivil uzmanlar göndermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer sömürgeci güçlerin dikkatini çekmemek ve dar bir aydın zümresinin tepkisini çekmemek için söz konusu asker ve sivil görevliler Alman memuriyetinden istifa ederek Osmanlı memurluğuna geçmişlerdir (Rathmann, 1982: 27-28).

Osmanlı Hükûmeti üzerinde nüfuzlarını artırmalarının bir sonucu olarak, Alman subayları, Prusyalı General Colmar von der Goltz (Goltz Paşa) örneğinde olduğu gibi, Osmanlı ordusunun idaresini devraldı. Hem İstanbul'da hem de Almanya'da Alman uzmanlar tarafından yetiştirilen Osmanlı subayları, Osmanlı ordusunun tüm silah ihtiyaçlarının Alman silah sanayisinin öncüsü olan Krupp gibi şirketlerden sağlanmasında etkin rol oynadı (Ortaylı, 1998: 103-126).

Osmanlı ordusunun yanı sıra mülki erkânın yetiştirilmesi sonucunda Almanya, Osmanlı Hükûmeti üzerindeki nüfuzunu kullanarak Anadolu demiryollarının inşası için imtiyazlar elde etti (Rathmann, 1982: 70-79). Bunun için Deutsche Bank aracılığıyla Osmanlı devletine finansman

sağlandı. Ekonomik, siyasi ve stratejik öneme sahip Bağdat demiryolu projesi ile Ortadoğu’da yeni pazarlara güvenli bir şekilde ulaşılması ve bu bölgenin zengin doğal kaynaklarının Almanya’ya taşınması sağlanmıştır. Alman İmparatorluğu aynı zamanda, Avrupa’nın göbeğinde Berlin’den başlayıp Bağdat’a uzanan bir demiryolunu inşa ederek, İngiliz ve Fransızların Süveyş Kanalı’nı inşa etmesiyle Hindistan’a giden yeni kısa deniz yolunun İngilizler tarafından kontrolüne karşı koymayı amaçlıyordu (Dawletschin-Linder / Dietert, 2010: 63).

Bağdat demiryolu projesinin bir önemli boyutu da Alman kültürel hegemonyasının hedeflenmesidir. Alman kültür propagandası uzmanları, bu projeyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yeni Alman okullarının açılmasını ısrarla talep etmişlerdir. Bu, bir yandan o dönemde faaliyet gösteren çok sayıdaki Fransız, İngiliz ve Amerikan okullarıyla rekabet için Alman dilinin ve kültürünün yaygınlaştırılması bakımından önemliydi. 1898 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde İstanbul dışında İzmir’de (65 öğrenci), Beyrut’ta (45 öğrenci) birer lise, Hayfa’da ise hem lise hem ortaokul (kız-erkek 230 öğrencili) ve Selanik’te bir ortaokul (kız-erkek 188 öğrencili) bulunuyordu (Ortaylı, 1998: 92). Bu amaçla Almanya’nın hedeflediği nüfuz alanı olan Bağdat demiryolu güzergahı üzerinde ve bununla bağlantılı diğer ticari merkezler konumundaki şehirlerde yeni okullar açılmaya başlandı. Öte yandan bu okullar, Almanya’nın bölgedeki yayılma politikasına hizmet etmek ve Alman şirketlerinin yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak için Osmanlı gençliğinin eğitimi açısından da önemliydi. (Ortaylı, 1998: 92).

Taraflar arasındaki bu ilişki, zamanla iki devlet arasındaki klasik ilişkilerden farklı bir boyut kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı ve Alman imparatorlukları arasındaki bu yakınlaşma, iki devlet arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin çok ötesinde bir boyut kazanmıştır. Ortaylı (1998: 11), Osmanlı devletinin Alman İmparatorluğu ile farklı yakınlaşmasını şöyle ifade etmektedir:

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu yeni bir bağlantıya girdi. Bu bağlantı ve yakınlık Osmanlı denge siyasetinin herhangi bir büyük devlete karşı izlediği türden değildi. Devlet, orduda ve mülki yönetimde Alman nüfuzuna kapılarını açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nun, 19. yüzyıl sonlarında Avrupa güçler dengesini altüst ederek ortaya çıkan Almanya ile kurduğu ilişkiler; devletler ailesindeki herhangi iki devletin normal bağlaşıklığı olmaktan daha fazla bir olaydır. Bu ilişkinin diplomatik ve siyasal boyutları ötesinde, her iki ülkenin sosyal ve iktisadi tarihi içinde de önemli bir yeri vardır. Artık Osmanlı geleneksel siyasetinde ve ittifak anlayışında bir değişme söz konusudur.

19. yüzyılın sonlarına doğru taraflar arasındaki ilişkilerin özellikle ticari alanda çok yönlü gelişmesiyle birlikte İstanbul’da faaliyet gösteren Alman işletmelerinin ve çeşitli kuruluşların sayısı artmaya başlamıştır. O dönemde İstanbul ve diğer önemli şehirlerde Alman bankaları mevcuttu, İstanbul, Beyrut ve İzmir gibi şehirler başta olmak üzere Alman ticari işletmeleri faaliyet gösteriyordu. Ayrıca birçok Osmanlı şehrinde Alman okulları ve hastaneleri kuruldu. Buna paralel olarak İstanbul’da çalışan Alman personelin ve aile fertlerinin sayısı artmaya başladı. 1889’da İstanbul’da yaklaşık 3 bin

Alman yaşıyordu. 1898'de İstanbul'da 120 ticari işletme faaliyet gösteriyordu. Alman topluluğunun yoğun yaşadığı Pera'da (bugünkü Beyoğlu) Alman dükkânları, restoranları ve meyhaneleri bulunuyordu ve bir Almanca gazete yayımlanıyordu (Dawletschin-Linder / Dietert, 2010: 64-65).

19. yüzyıldan itibaren sıkılaştıran Alman ve Osmanlı devletleri arasındaki ilişkilerin klasik devletler arasındaki ilişkilerin ötesine geçmesi ve zamanla Osmanlı devletinde askeri ve mülki erkan üzerinde Almanya'nın siyasal etkinliğinin artması, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına neden oldu. 1914-1918 arasında, hammadde ve koloni arayışı nedeniyle başlayan Dünya Savaşı'nda savaştan devletler, "ittifak" devletleri ve "itilaf" devletleri olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. İttifak devletleri Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan'dan oluşurken; İtilaf Devletleri ise İngiltere, Rusya, Fransa, Belçika, Sırbistan, İtalya, Romanya, Portekiz, Japonya, Brezilya, Yunanistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) oluşuyordu.

Alman ve Osmanlı devletlerinin savaşı kaybetmelerinden sonra aralarındaki yoğun iktisadi, askeri ve ekonomik ilişkileri sürdürmeleri olanaksız hâle geldi. Savaşın galibi olan itilaf devletlerinin özellikle İngiltere ve Fransa'nın yoğun talepleri sonucu Osmanlı ve Alman Devletleri arasındaki ilişkilerin sonlandırılması antlaşmalara da yansdı. Nitekim 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesine göre Osmanlı Devleti, Almanya ile her türlü ilişkiyi durdurmak zorunda kalmıştır. Daha sonra, Osmanlı Devleti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın 275. maddesine göre, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından (1914) bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihe kadar iki devlet arasında imzalanan tüm antlaşmalar geçersiz kabul edildi. Diğer taraftan Almanya'nın, 28 Haziran 1919'da galip devletlerle imzaladığı Versay Barış Antlaşması'nın 22, 155, 258, 261 ve 434. maddeleri gereğince Osmanlı Devleti ile herhangi bir ilişki kurması engelleniyordu (Koçak, 1991: 1).

Bu antlaşmalar sonucunda taraflar arasındaki her türlü ilişki sona erdirilmiş ve Osmanlı ordusunda görev yapan tüm Alman subay ve askeri birliklerinin Almanya'ya iade edilmesi süreci başlatılmıştır. Ayrıca Türkiye'deki Alman kolonisini oluşturan ve tüm Alman kurum ve şirketlerinde çalışan Almanlar, aileleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Alman (Weimar Cumhuriyeti) ilişkileri (1923-1933)

Savaştan sonra taraflar arasındaki kesilen ilişkilerin yeniden başlaması, 1919'dan 1923'e kadar sürdü. Bu süreç zarfında Sevr Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal edilmesine karşı Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan kurtuluş savaşı başarıyla sonuçlandı ve yeni bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti uluslararası alanda tanındı ve aynı zamanda Almanya ile diplomatik ilişki kurulmasını engelleyen hükümler yürürlükten kaldırıldı. Öte yandan, Almanya ile galip devletler arasındaki uzun

müzakereler sonucunda Versay Antlaşması'nın dış politikaya kısıtlamalar getiren birçok maddesi de yürürlükten kaldırıldı. Bunun sonucu olarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya Weimar Cumhuriyeti arasında 3 Mart 1924 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türk-Alman Dostluk Antlaşması" ile diplomatik, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler yeniden başladı. (Koçak, 1991: 6-12).

Ancak her iki devlet arasındaki ilişkiler, savaş öncesi döneme göre çok farklılık göstermekteydi. Bir taraftan 1922 yılında özellikle savaş yenilgisinin getirdiği büyük eziklik duygusu altında kurulan Weimar Cumhuriyeti, toplumun içinde bulunduğu büyük sosyal ve siyasal çalkantılar nedeniyle yaklaşık 10 yıl kadar varlığını sürdürebildi. Ardından 1933'te Hitler yönetiminde Nazi Partisi iktidara geldi ve böylece sonuçları itibarıyla sadece Almanya için değil tüm dünya için önemli olan dönem başlamış oldu. Öte yandan aynı dönemde Atatürk önderliğinde kazanılan ulusal kurtuluş savaşının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise her alanda büyük gelişme hamleleri devam etmekteydi.

Karşılıklı diplomatik ilişkilerin başlatılmasından sonra, işgal kuvvetleri tarafından el konulan Osmanlı Devleti'ndeki tüm Alman kurumlarına ait mülkler tekrar Almanya'ya iade edildi. Yine işgal devletleri tarafından İstanbul'u terk etmeye zorlanan Almanların yeniden başta İstanbul olmak üzere Türkiye'ye geri dönmelerine müsaade edildi. Bunun sonucunda özellikle İstanbul'da ve genel olarak Türkiye'de, çoğunluğunu Alman kurumları ve şirketlerinde çalışanların oluşturduğu bir Alman kolonisi yeniden oluşmaya başladı. Bu koloni, daha sonra yeni Almanların da gelmesiyle büyüdü.

Dolayısıyla bu yeni koşullar altında iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmeye başladı. Taraflar arasında diplomatik ilişkilerin başlatılması için atılan ilk adım, iki devletin karşılıklı büyükelçilerinin atanması oldu. Taraflar arasında büyükelçi atanması, Almanya'nın savaş sonrasındaki ilk önemli diplomatik propagandasına dönüştü ve Berlin ile Ankara Hükûmetleri arasındaki yakınlaşma sürecini hızlandırdı. Zira, Cumhuriyet'in başlangıcında İngiltere başta olmak üzere Fransa, İtalya ve diğer bazı Batılı devletler -Millet Meclisi'nin tekrar İstanbul'a taşınacağı düşüncesiyle- uzun bir süre İstanbul'daki büyükelçiliklerini yeni başkent Ankara'ya taşımamakta ısrar etmişti. Buna karşılık Alman Hükûmeti, Türk Hükûmeti'nin 8 Mayıs 1924'de deneyimli diplomat ve siyaset adamı Rudolf Nadolyn için agreman vermesiyle yeni Başkent Ankara'ya büyükelçi atayan ve Ankara'da Büyükelçilik Binası'nın yapımına başlayan ilk devletler arasında yer almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde taleplerini kabul ettirmek için her türlü baskıyı yapmaktan çekinmeyen Batılı devletler karşısında egemen bir devlet olarak saygı görmek istemektedir. Bundan dolayı bazı Batılı devletlerin Büyükelçiliklerini Ankara'ya taşımamakta ısrar etmeleri, Türk Hükûmeti'nin tepkisini çekmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın, 24 Temmuz 1923'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükûmeti'ni temsilen Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'nün ile birlikte Britanya İmparatorluğu, Fransız Cumhuriyeti, İtalya Krallığı, Japon İmparatorluğu, Yunanistan Krallığı, Romanya Krallığı ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı temsilcileri tarafından imzalanmasından sonra, 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara başkent olarak kabul edildi.

Lozan Antlaşması'nı imzalayan Batılı devletler, bu kez Ankara'nın başkent olmasına karşı çıkmış ve özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un girişimiyle Fransa ve İtalya, Türk Hükûmeti'ne bu kararından vazgeçmesi için 1930'a kadar sürecek olan diplomatik baskı yapmaya başlamıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de "Ankara iki yıl başkent kalır", "Saltanat diriltirirse İstanbul yine başkent olacaktır" diye Londra'ya görüş bildiriyordu (Şimşir, 1991: 210). Bu üç Batılı devlet, uluslararası diplomatik kuralları göz ardı ederek, büyükelçiliklerin İstanbul'da kalmasını ve Ankara'da birer temsilci görevlendirerek Türk Hükûmeti ile ilişkilerini sürdürmek istemiştir. Büyükelçiler de gerektiğinde Ankara'ya gideceklerdi (Şimşir, 1991: 212). İngiltere'nin baskıları sonucu, Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan gibi devletler büyükelçiliklerini Ankara'ya taşımayı erteliyor, bazı devletler de büyükelçilik için arazi aradıkları ya da binaları henüz yaptıramadıkları gerekçesiyle İstanbul'da kalıyorlardı ama altyapı sorunlarını çözer çözmez taşınacaklarını beyan etmişlerdi (Şimşir, 1991: 217).

1925 yılına gelindiğinde, İstanbul'da büyükelçilik düzeyinde faaliyet gösteren devlet sayısı 18 iken, Ankara'da sadece 4 devletin temsilcilikleri bulunuyordu (Şimşir, 1991: 217). Ancak Atatürk başta olmak üzere Türk Hükûmeti'nin kararlı tutumu ve büyükelçiliklerin taşınacağı arazilerin temin edilmesinde destek olmasıyla, İngiltere'nin başını çektiği Ankara'yı boykot cephesinin direnci kırıldı. Fransa ve İtalya'yı takiben, 1930 yılında İngiltere de büyükelçiliğini Ankara'ya taşımak durumunda kaldı. Almanya ise, Weimar Cumhuriyeti (1918-1933) döneminden itibaren Türkiye ile diplomatik ilişkilerini yeniden sıkılaştırmak için Türk Hükûmeti ile çatışmama konusunda dikkatli bir tavır sergilemiştir. Bunun somut örneklerinden biri, Ankara'nın başkent olmasından dolayı Almanya'nın büyükelçiliğini Ankara'ya taşımaya başlamasıdır. Almanya'nın bu tutumu, Ankara'nın başkent olarak tartışılmasından uluslararası meşruiyeti bakımından rahatsızlık duyan Türk Hükûmeti nezdinde memnuniyet yaratmış ve taraflar arasında ilişkilerin çok yönlü gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Zelef (2017: 174), Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Ankara'da büyükelçiliklerini açan ilk ülkeler arasında Almanya'nın olmasını, "Türkiye ile Almanya'nın geçmişten gelen güçlü ilişkilerinin bir yansıması olduğu gibi bu yakınlaşmayı daha da artıran bir faktör" olarak değerlendirmektedir.

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Weimar Cumhuriyeti arasında özellikle ticari ilişkilerin hızla gelişmesi sonucu olarak, Ocak 1927'de "Karşılıklı İkamet Antlaşması", Şubat 1927'de "Türk-Alman Ticaret Antlaşması" imzalandı. Bunun ardından 1928'de Türk Ticaret Odası Berlin'de temsilcilik açtı ve Mayıs 1930'da yeni bir "Türk-Alman Ticaret Antlaşması" imzalandı. Ayrıca taraflar

arasındaki gelişen ilişkiler sadece ticaretin artmasıyla kalmamış diğer alanları da kapsamıştır. Bu bağlamda, Eylül 1928’de imzalanan “Karşılıklı Suçluların İadesi Antlaşması” ve Mayıs 1929’da gerçekleştirilen “Karşılıklı Konsolosluk Antlaşması” dikkat çekici gelişmelerdir.

Alman Hükûmeti, henüz 1924 yılında yeni başkentte arazi satın almış ve büyükelçilik binasının inşasına başlamıştır. Türk Hükûmeti’nin bu gelişmelerden memnuniyetinin bir ifadesi olarak, yeni arazi hediye etmesi sonucu ilave edilen binalarla birlikte büyükelçiliğin daha geniş bir alanda faaliyet göstermesi desteklenmiştir. Hatta Atatürk, 9 Şubat 1925 tarihinde arabasıyla Çankaya konutundan şehir merkezine giderken spontan bir kararla Alman Büyükelçiliğini ziyaret ederek, yapımı tamamlanan ilk ahşap prefabrik bina hakkında detaylı bilgi almıştır.

Büyükelçisi Nadolny o sırada İstanbul’da olduğundan, Büyükelçilik Müsteşarı Holstein, Atatürk’ü karşılar ve tüm malzemeleri Almanya’dan getirilip Alman mühendisler tarafından yapılan ilk ahşap bina hakkında bilgi verir. Holstein, büyükelçiliğin ilk binası olan ahşap prefabrik evin mimarisinden ve teknik donanımından Atatürk’ün çok etkilendiğini ayrıntılı olarak, İstanbul’da bulunan Büyükelçi Nadolny’e bildirmiştir. Alman Büyükelçi de, bu konuyla ilgili olarak Berlin’e Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 25 Şubat 1925 tarihli raporunu şu sözlerle noktalar: “Bildirdiğim kadarıyla Sefarethanemiz, buradaki diğer yabancı temsilciliklerin içinde Cumhurbaşkanı’nın şahsi ziyaretiyle onurlandırdığı tek temsilciliktir” (Almanya Ankara Büyükelçiliği 2022). Zelef (2017: 174), Atatürk’ün Ankara’da Alman Büyükelçiliği için yapılan ilk ahşap prefabrik konutunu bizzat inceleyerek çok beğendiğini ifade etmesinin, 1924’te başlatılan ve kâğır yedi binadan oluşan büyükelçilik inşasının 1928 sonbaharında tamamlanması için motivasyon olduğunu ifade etmektedir.

Diğer taraftan ise Alman büyükelçilik inşaatının hızla tamamlanması ve büyükelçilik yerleşkesinin görüntüsü, yeni başkentte devlet binalarının inşa edilmesinde Alman mimar ve mühendislerinin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu amaçla Alman ve Avusturyalı uzmanlar Ankara’ya davet edilmiş ve başkenti simgeleyen devlet kurumlarının (bakanlıklar, parlamento, hastane, üniversite vb.) yapımında yer almışlardır. Alman mimarisinin etkileri Osmanlı döneminde de yaygındı. Ancak Alman yapı stiline İstanbul’dan yeni başkent Ankara’ya taşınması Cumhuriyet’le birlikte olmuştur. Bir yandan İngiltere, Fransa ve İtalya’nın büyükelçiliklerini Ankara’ya taşımak konusunda isteksiz davranmaları, diğer yandan siyasi rejiminin farklı olması nedeniyle Sovyetler Birliği ile ilişkilerde ihtiyatlı davranılması, Türk Hükûmeti’nin Cumhuriyet’le birlikte hedeflediği reformların uygulaması için Almanya ile ilişkileri geliştirmesinde belirleyici olmuştur. Zelef’in (2017: 175 ve dipnot 27) şu sözleri dikkat çekicidir:

Almanya’nın o günün Ankara’sında aynı zamanda ticaret, teknik alanlarda da belirgin bir hakimiyeti vardı. 1920’li ve 1930’lu yıllarda aralarında mimarların ve mühendislerin de bulunduğu pek çok uzman, Türkiye’nin savaş öncesinden beri yakın ilişkileri olan Almanya, Avusturya ve

İsviçre gibi Almanca konuşulan ülkelerden gelmekteydi. Hatta o dönemin tanıkları her yerde Almanca konuşulmaktaydı diye belirtirler.

Büyükelçi Nadolny, 1924'ten 1933'e kadar görev yaptığı esnada önemli misyonlar üstlenmiştir. Türk Hükûmeti nezdinde ilk büyük diplomatik propagandasını, dönemin Dışişleri Bakanı İsmet İnönü ile görüşmesinde, Almanya'nın Büyükelçiliğini Ankara'ya taşıyacağını ifade etmesinin yanı sıra, Haziran 1924'te Atatürk'e güven mektubunu verirken, “Cumhurbaşkanı Hazretleri, yeni bir Almanya'dan yeni bir Türkiye'ye geliyorum” sözleriyle yapmıştır. Buna mukabil Türk Hükûmeti, yeni Cumhuriyet'in ilk Büyükelçisi olarak Kemalettin Sami Paşa'yı aynı yılın Ekim ayında başkent Berlin'e göndermiştir (Onat, 2022).

Nadolny, diplomatik tecrübesi ve Türk makamlarıyla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin hızla yükselmesinde, savaş döneminde el konulan Alman mal varlıklarının geri iadesi sürecinin hızlanmasında önemli bir rol üstlenmekle kalmamıştır. Aynı zamanda, aynı zamanda yine savaş sonrası “Türkische Post” adlı ilk Almanca gazetesinin Mayıs 1926'da yayımlanmasında, İstanbul'daki Alman kolonisi içinde sıkı bağların oluşmasında ve Almanca bilen Türklere de propaganda yapılmasında belirleyici olmuştur. Ancak Nadolny'nin Türkiye'deki diplomatik faaliyetleri daha geniş bir spekturumda değerlendirilmelidir.

Wollstein (1980: 55) savaş sonrası Almanya'nın Türkiye'ye politikasının temel unsurlarını yansıtan Nadolny'nin diplomatik misyonunu şöyle ifade ediyor:

Nadolny, 1924'ten itibaren Almanya'nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yaptığı 9 yıl boyunca, savaş nedeniyle kesintiye uğrayan taraflar arasındaki ilişkileri yeniden kurma fırsatı buldu. Faaliyetleri, Türkiye'deki Almanlar için gazete yayınlamak, sosyal alanlar, okullar, kiliseler, hastaneler kurmak veya yeniden açmak gibi bireysel projelerle sınırlı değildi. Bunun da ötesinde, Almanya'nın artık bir ulus devlet olarak yeniden yapılandırılan Türkiye'deki kültürel ve her şeyden önce ekonomik konumunu destekleyerek, doğrudan herhangi bir siyasi etki olmaksızın Reich'in kısa süre sonra burada yeniden özel bir rol oynamasının önünü açmak istiyordu. Bununla, I. Dünya Savaşı'nda mağlup olan, zayıflayan veya sonucundan memnun olmayan güçler (Rusya, Almanya, İtalya, Macaristan ve Türkiye) arasında ileriki bir tarihte siyasi ittifak kurulmasının temellerini atmayı amaçlıyordu.

Nadolny'nin Türkiye'de diplomatik başarıları karşılıksız kalmamıştır. 1933'te iktidara gelen Naziler, kendisinin engin diplomatik deneyimlerinden yararlanmak amacıyla Nadolny'yi, 1932'den Cenevre'de devam etmekte olan “Uluslararası Silahsızlanma Konferansı”nda Alman Delegasyonu Başkanlığı'na getirmiştir. Almanya'nın bu konferansa katılımı, 1930'ların ortalarından itibaren yavaş yavaş II. Dünya Savaşı'na doğru ilerleyen Nazi yayılmacı politikasını örtbas etmeyi amaçlayan diplomatik propagandadan başka bir şey değildir. Nitekim Nadolny, diplomatik deneyimlerini kullanarak, konferansın amacının aksine Almanya'nın silahlanmasını diğer Avrupa ülkelerine kabul ettirmek için diplomasi yürütmüş, ancak başarılı olamayınca da konferansı sabote etmiştir (Onat, 2022).

2.3. Naziler Döneminde Türk-Alman İlişkileri (1933-1945)

Weimar Cumhuriyeti dönemi, Nazi Partisi olarak tanımlanan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP) 30 Ocak 1933'te Hitler liderliğinde iktidara gelmesine kadar devam etti. Naziler, Weimar Cumhuriyeti döneminde yaşanan rejim bunalımı ve siyasi partilerin güçsüzlüğü nedeniyle işsizliğe ve sefalete mahkûm olmuş geniş toplum kesimlerinin tepkisini kendi lehlerine çevirmeyi başardılar. Haziran 1919-Ocak 1933 arasındaki dönemde siyasal olmayan nedenlerle 224 bin 900 intihar yaşanması, toplumsal sıkıntıların boyutlarını göstermektedir. Naziler büyük bir propaganda ile küçük burjuva, memur, çiftçi, işçi ve benzerlerinin tepkisini milliyetçi sloganlarla demagojik bir programa dönüştürerek kitlelere umut aşılamayı başardılar. Naziler ayrıca, büyük sermaye gruplarının (bankalar, büyük sanayi kuruluşları vb.) desteğini de kazandı (Bettelheim, 1982: 21-25).

Weimar Cumhuriyeti döneminde 1920'lerin ortasından itibaren giderek sıkılaştan Almanya ile Türkiye ilişkilerinde, Nazilerin iktidara geldiği 1933 sonrasında taraflar arasında diplomatik sıkıntılar yaşandı. Bunun en temel sebebi, Nazilerin, Weimar Cumhuriyeti döneminde olduğu gibi, Türk Hükûmeti ile ilişkilerinde dikkatli bir politika izlemelerine rağmen, Avrupa'da yayılmacı politikalarını uygulama sürecinde Türkiye'yi yanına çekme çabaları olmuş, her iki ülke arasında sık sık siyasi gerilimler yaşanmıştır. 1933 ile 1938 döneminde Almanya'nın Ankara Büyükelçileri olan Frederic von Rosenberg (1 Aralık 1933-9 Haziran 1935) ile Friedrich von Keller (19 Şubat 1935-21 Kasım 1938) Berlin'e gönderdikleri raporlar, Nazi Hükûmeti'nin Türkiye'ye bakışını net bir şekilde göstermektedir.

1938-1945 yıllarında ise Nazi Almanyası'nın yeni Ankara Büyükelçisi Franz von Papen oldu. Deneyimli bir diplomat ve siyasetçi olan von Papen, daha öncesinde Nazi Hükûmeti'nde Hitler'in yardımcısı olarak görev yapmıştı. Hitler'in yakın çalışma arkadaşını Ankara Büyükelçiliği'ne ataması, Nazi Almanyası'nın Doğu'ya doğru yayılma planında Türkiye'nin coğrafi stratejik öneminden kaynaklanıyordu. Bu nedenle von Papen, Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi kadrolarla ilişkilerin iyi yürütülmesi için ve tüm toplumsal kesimlere yönelik güçlü Nazi propagandasını yapabilecek niteliklere sahip bir diplomat olarak gönderildi.

2.3.1. Büyükelçi von Rosenberg Dönemi (1933-1935)

Büyükelçi von Rosenberg, Aralık 1933'te geldiği Ankara'nın modern bir şehir olma yolunda hızla ilerlediğini ve selefi Büyükelçi Nadolny dönemine göre daha iyi koşullarda yaşadığını ve çalıştığını belirtmiştir. Türkiye'nin, Atatürk'ün liderliğinde büyük bir kalkınma yolunda ilerlediğini kaydeden von Rosenberg, Almanya'nın Türkiye'nin kalkınma sürecine katkısından duyduğu memnuniyeti de dile getirmiştir.

Büyükkelçi von Rosenberg, Türkiye'nin kalkınma sürecinde gereksinim duyduğu Alman uzmanların faaliyetlerinin sadece ekonomi alanında olmayıp, kültürel alanda da önemli olduğuna dikkat çekmiştir. von Rosenberg, 2 Mayıs 1935'te Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Türk Hükûmeti'nin müzik alanındaki reform programını tamamlaması için müzisyen Prof. Dr. Paul Hindemith'in görev süresinin uzatılmasına ilişkin talebini iletmiştir. Büyükkelçi aynı raporunda, Hindemith'in bir müddet daha Türkiye'de Alman kültür propagandası yapması için kalması gerektiğini yazmıştır. Büyükkelçi, 8 Mayıs 1935 tarihli raporunda ise, Hindemith'in Türkiye'deki başarılı çalışmalarını anlatmış, Sovyet misafir sanatçıların Türkiye'ye gelmesiyle Hindemith'in Alman kültürünü yaymakta zorluk çektiğini ve dolayısıyla görev süresinin uzatılmasının önemini vurgulamıştır (Dağlı, 2016: 101).

Büyükkelçi von Rosenberg döneminde Nazi Hükûmeti'nin Türkiye'ye yönelik iki önemli propaganda faaliyeti dikkat çekmektedir:

Birincisi, Almanya'da Franz Werfel adlı Avusturyalı yazarın "Musa Dağında 40 Gün" (Die Vierzig Tage des Musa Dagh) başlığı altında 1933 yılında yayımlanan romanı ile ilgilidir. Yazar, romanında 1929'da yaptığı Ortadoğu gezisinin ardından, Osmanlı döneminde Tehcir Kanunu veya resmi adıyla Sevk ve İskân Kanunu'na (1915'te Osmanlı Hükûmeti tarafından I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu ile karşı karşıya gelebilecek iç unsurların savaş bölgelerinden uzak yerlere devlet eliyle gönderilmesi için çıkarılan göç kanunu) uymayarak Antakya yakınlarındaki Musa Dağı'na sığınan yedi Ermeni köyü ahalisinin direnişini anlatmaktadır. Büyükkelçi von Rosenberg, Reich Propaganda Bakanı Goebbels'e, Türk makamlarının Werfel'in bu eserinin Almanya'da satışının hemen engellenmesi talebini bildirmiş ve bunun Berlin-Ankara ilişkilerine zarar verebilecek bir konu olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Goebbels, Werfel'in eserinin kısa sürede toplatıldığı mesajını von Rosenberg'e ileterek, "Türkiye ile dostluğumuza en ufak bir gölge düşmemesine o kadar özenliyiz ki, bu hususta her şeyi yapmaya hazırız" demiştir (Dağlı, 2016: 101-102).

İkinci önemli faaliyet, Goebbels'in Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik propaganda faaliyetleri kapsamında Almanya lehine yazılar yazmaları için etkilemek amacıyla Türk basın mensuplarından oluşan bir heyeti Almanya'ya davet etmesidir. Büyükkelçi von Rosenberg bu konuyla ilgili en ince ayrıntıları Goebbels'e rapor etmiş ve Türk basın heyetine gerekli ilginin gösterilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Nitekim 23 Nisan-8 Mayıs 1935 tarihleri arasında gerçekleşen bu geziye, dönemin tanınmış gazetecilerinden Ahmet Şükrü Eser (Milliyet), Abidin Daver (Cumhuriyet), Asım Us (Vakit) ve Burhan Belge (Matbuat Umum Müdürlüğü) katılmıştır. Sırasıyla Breslau, Dresden, Münih, Koblenz, Berlin ve Hamburg gibi önemli Alman şehirlerine düzenlenen inceleme gezilerinin yanı sıra Goebbels ve Hitler ile görüşmeleri sağlanan Türk heyetine yakın ilgi gösterilmiştir (Dağlı 2016: 102).

1930'lu yılların ortalarından itibaren Nazi Hükûmeti'nin dış politika uygulamaları, Avrupa'da barışın sağlanması konusunda Türk Hükûmeti'ni tedirgin etmeye başlamıştı. Nitekim Nazi Hükûmeti, 16 Mart 1935'te Versay Antlaşması'yla yasaklanan zorunlu askerlik uygulamasına yeniden başladığını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Ankara Büyükelçisi von Rosenberg, Türkiye'nin bu konudaki tutumunu yakından takip etmiş ve Almanya'nın Cenevre'de devam eden Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesinin Türk Hükûmeti tarafından ciddi bir güvenlik tehdidi olarak algılandığını bir raporla Berlin'de Nazi rejimine bildirmiştir. Özellikle Milletler Cemiyeti'nin Alman Hükûmeti'nin Cenevre Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilme kararını, Avrupa'da barış ve güvenliği tehlikeye atacağı endişesiyle yeniden gözden geçirmesini istemesi, Türkiye'de bu algının güçlü olmasında belirleyici etken olmuştur.

Von Rosenberg, bu algının önüne geçmek için Türk Hükûmeti nezdinde yoğun bir propaganda çalışması yapmıştır. Bu amaçla, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın Almanya'nın silahsızlanma konusunun dünya barışı için bir sorun teşkil edip etmeyeceği sorusu üzerine, Almanya'nın tekrar silahlanmasının barışı tehdit etmediğini, bunu kendi güvenliği için yaptığını ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa'da çok güçlü bir silah sanayisine sahip olmalarını ve Almanya'nın buna kayıtsız kalamayacağını söylemiştir. Ancak von Rosenberg'in bu açıklamalarının Türk tarafını tatmin etmemiş ve Almanya ile ilişkilerde güven sorunu giderek daha çok öne çıkmıştır.

Bir diğer ilginç gelişme ise Türk basınında, Almanya'nın yeniden silahlanmasının Türkiye'de yarattığı tedirginliği gidermek için Alman tarafının yaptığı propagandayı destekleyen haberlerin yer almasıdır. Dönemin tanınmış gazetecilerinden Burhan Bey, "Hakimiyeti Milliye" gazetesinin 6 Şubat 1934 tarihli sayısında "Almanya ve Avrupa" başlıklı yazısında, Almanya'nın Versay zincirlerini birer birer kırarak Avrupa siyasetinde hak ettiği yeri almayı hedeflediğini yazmaktadır. Yine Hakimiyeti Milliye gazetesinin 26 Şubat 1934 tarihli sayısında yer alan "Zamanımız" başlıklı yazıda dönemin tanınmış gazetecilerinden Falih Rıfkı Atay, Almanya'nın uyguladığı dış politikanın kendi güvenliği için gerekli olduğunu ve özellikle zorunlu askerlik uygulamasının yeniden başlatılmasının olumlu bir gelişme olduğunu ifade etmektedir. Vakit gazetesinin 30 Şubat 1934 tarihli sayısında yer alan "Almanya'nın Silahsızlanma Meselesi" başlıklı geniş bir haberde de, Almanya'nın bu yolda attığı adımların haklı olduğu yazılmaktadır.

Türk basınında Almanya'nın yeniden silahlanması lehinde haber ve yorumların yer almasının başlıca nedeni, Almanya'nın genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri yürüttüğü sistematik propagandanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunlar arasında Türk basın mensuplarını Almanya'ya ve Büyükelçilikte düzenlenen çeşitli etkinliklere davet etmek, Alman Büyükelçilerinin Türk basın mensupları ile sürekli iletişim halinde olması, akla gelen ilk yöntemlerdir. Daha da önemlisi, 1933'te Nazilerin iktidara gelmesinin ardından Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin gelişmesi

Türk basınına da etkilemiştir. Buna göre Türkiye’de faaliyet gösteren Alman firmaları, Türk basınında büyük meblağlarda reklam vermiştir. Ayrıca Alman şirketleri, gazete basımı için gerekli kağıdı Fransa ve İngiltere’ye oranla daha düşük fiyatlarla vererek Türk basını -en azından bir bölümü- üzerinde nüfuzlarını artırmaya başlamıştır.

Almanya’nın özellikle 1930’ların ortalarından itibaren yayılmacı politikalarının gün yüzüne çıkmasıyla birlikte, Türk Hükûmeti’nin Nazi Hükûmeti’ne olan güven sorunu giderek büyümeye başladı ve taraflar arasında inişli-çıkışlı bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Bunun en somut göstergesi olarak Ankara Büyükelçisi von Rosenberg’in, Nazi Hükûmeti’nin dış politikada attığı adımların Avrupa’da barışı tehdit etmediği konusunda Türk Hükûmeti nezdinde sürekli propaganda yapmak durumunda kalması olmuştur. Bu bağlamda Türk Hükûmeti’ni ciddi şekilde endişelendiren bir diğer sorun da İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Habeşistan’ı ilhak etmesi nedeniyle Balkanların güvenliğidir. Üstelik Almanya bu işgali destekleyen bir tavır almıştı. Ankara’nın çekincesi, Almanya ile İtalya arasında oluşacak yakın bir iş birliğinin, Avrupa, Balkanlar ve Akdeniz’de güç dengesini büyük ölçüde değiştirebilecek askeri ve siyasi gelişmelere yol açabilecek olmasıydı. Bu güvenlik tehditlerine karşın Türk Hükûmeti, Milletler Cemiyeti’nin kararına uyarak İtalya’ya karşı alınan ekonomik önlemlere katılmıştır (Dağlı, 2013: 95).

Türk Hükûmeti, aslında 1930’lu yılların başından itibaren Balkanlar üzerinden yönelebilecek herhangi dış kaynaklı saldırılara karşı, özellikle de İtalya’nın saldırısına karşı bir güvenlik duvarı oluşturmak amacıyla, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya’dan oluşan bir Balkan Pakti’nin kuruluş çalışmalarını başlatmış ve 9 Şubat 1934 Balkan Pakti’nı kurmuştur. Almanya, iktisadi ve siyasi nüfuz kurmak istediği Balkan bölgesindeki ülkeler arasında bir pakt kurulmasına karşı çıkmıştı. Nitekim Nazi Hükûmeti, Balkan Pakti’na ilk tepki olarak Dışişleri Bakanı Neurath’ın 1934 yılının ilkbaharında Ankara’ya yapacağı resmi ziyaretini ertelemiştir. Türk ve Alman basınında bu ziyaretin yapılacağına dair haberlerin yer almasına rağmen ziyaretin, Balkan Pakti’nı protesto amacıyla, Berlin tarafından ertelenmesine karşı Türk Hükûmeti sert tepki göstermiş ve her iki ülke arasında diplomatik gerilim yaşanmıştır (Dağlı, 2013: 96).

Bunun üzerine Ankara Büyükelçisi von Rosenberg, Berlin’e gönderdiği 5 Ekim 1934 tarihli raporunda, Dışişleri Bakanı Neurath’ın ertelenen Türkiye ziyaretini bir an gerçekleşmesinin önemine dikkat çekmiştir. Von Rosenberg ayrıca, Türk Hükûmeti nezdinde propaganda amaçlı adımların da atılmasını ihmal etmedi. Bu amaçla, Dışişleri Bakanı Neurath’ın Türkiye’ye gelirken, Cumhurbaşkanına ve Başbakanına güzel bir hediyein sunulmasının memnunluk yaratacağını ifade etmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Aras’a da bir hediye takdim edilmesinin çok yerinde olacağını, çünkü Aras’ın duygusal bir yapıya sahip olduğunu ve Neurath’a karşı önceki kırıngılığının ortadan kalkacağını savunmuştur. Von Rosenberg verilecek hediyein propaganda niteliğine dikkat çekmiştir. Buna göre hediyein, Osmanlı

öncesi geçmişî olan, Türk insanı ile ilişkilendirilen herhangi bir müze eserinin orijinali veya kopyası olabileceği gibi, radyo veya modern Alman teknolojisine sahip araba gibi yüksek kaliteli hediyelerin de etkili olacağının önemine vurgu yapmıştır (Dağlı, 2013: 97-98).

Von Rosenberg, Nazi Hükûmeti tarafından 1 Aralık 1933'te atanan ilk Ankara Büyükelçisi olarak, sağlık nedeniyle 9 Haziran 1935'te emekliye ayrıldı. Yerine aynı yıl Friedrich von Keller, Atatürk döneminin son Alman Büyükelçisi olarak atandı.

2.3.2. Büyükelçi Friedrich von Keller Dönemi (1935-1938)

Von Keller, sağlık nedenlerinden dolayı 1935 yılında emekliye ayrılan von Rosenberg'in yerine Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği görevine atandı. Weimar Cumhuriyeti döneminde Ankara Büyükelçisi Nadolyn'in diplomatik tecrübesi ve özellikle Türk Hükûmeti nezdindeki yoğun propaganda faaliyetleri sonucu her iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmuştu. Ancak Hitler'in Ankara'ya atadığı ilk Büyükelçi olan von Rosenberg ve daha sonra halefi von Keller döneminde Türk-Alman ilişkilerinde ciddi bir güven bunalımı yaşandı. Bu nedenle her iki Alman Büyükelçisi de, Nazilerin Avrupa'da giderek saldırganlaşan tutumlarının kıtada barışı tehdit etmediğine ve dolayısıyla Türkiye için bir tehdit oluşturmadığına Türk yetkilileri ikna etmek için sürekli propaganda yapmak zorunda kaldı. Ancak bu ve benzeri çabalar kaygıları gidermeye yetmeyince, Türk Hükûmeti 1930'lardan itibaren artan Nazi tehdidine karşı Sovyetler Birliği ve İngiltere ile yakın ilişkiler geliştirerek dengeli bir dış politika oluşturdu.

Von Keller'in Ankara Büyükelçiliği sırasında Nazi Almanyası'nın Versay Antlaşması gereğince askerden arındırılmış Ren bölgesi statüsünün 7 Mart 1936'dan itibaren geçerli olmayacağını ilan etmesi ve ayrıca Türk Boğazları üzerinde baskı kurmaya başlamaları, Ankara-Berlin ilişkilerinde yaşanan başlıca gerilim konuları oldu. Bunun sonucu olarak von Keller, Berlin Hükûmeti'ne gönderdiği raporlarda, Türkiye'nin Almanya'dan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve buna karşılık ne yapılması gerektiği konusunda sürekli uyarılarda bulunmuştur. Türkiye için mevcut antlaşmaları geçerli kılmak önemliydi (Dağlı, 2013: 105). Von Keller, Ankara Hükûmeti nezdinde yaptığı görüşmelerin sonucunda Berlin'e gönderdiği 13 Mart 2036 tarihli raporunda, Ankara'nın Ren sorununda tarafsız kalmakla birlikte, bu sorunun kıta barışını tehlikeye düşürecek bir neden olmamasını dilediğini belirtti. Ayrıca, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin bu konuda Alman Hükûmeti'ni kınayan kararına katılacağını beyan ettiğini de Berlin'e bir raporla bildirmiştir (Dağlı, 2013: 106).

Türkiye ile Nazi Almanyası arasında büyük gerilime neden olan Boğazlar rejimi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesiyle düzenlenmiştir. Buna göre Çanakkale Boğazı'nda, Marmara

Denizi'nde ve İstanbul Boğazı'nda hem barış hem de savaş zamanında deniz ve hava yoluyla serbest geçiş ve gidiş-dönüş trafiği esasını içeren antlaşma akdedilmiştir. 1923 Boğazlar Sözleşmesi İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya (Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı), Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından imzalanmış ve bu antlaşma ile Boğazların uluslararası yönetimi, 1936 yılına kadar Türkiye için tehlike teşkil etmemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Avrupa'da birçok siyasi değişiklik yaşanmıştır. Bunlar arasında, Boğazların her türlü saldırıya karşı korunmasını üstlenen İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi (3 Ekim 1935), Japonya'nın kendiliğinden Milletler Cemiyeti'nden ve Nazi Almanyası'nın barış konferanslarından çekilmesi ve silahlanmaya başlaması da bulunmaktadır.

Bu gelişmeler üzerine bizzat Atatürk'ün talebiyle, Türk Hükûmeti Lozan Antlaşması'nda yer alan Boğazlara ait hükümlerin değiştirilmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Bunun üzerine İsviçre'de Montreux şehrinde konferans yapıldı ve burada hazırlanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Japonya ve Sovyetler Birliği arasında imzalandı (Dağlı, 2013: 107). İtalya'nın yayılmacı politikasına ve Almanyası'nın ortak hareket etmesine tepki olarak Türkiye'nin İngiltere ile uzlaşma politikası çerçevesinde iş birliği yapması ve büyük güçlerin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni desteklemesi Nazi Hükûmeti'ni endişelendirmiştir (Dağlı, 2013: 108).

Nitekim Alman Hükûmeti, Montrö Antlaşması'na karşı olumsuz tavrını göstermiş ve bu antlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra, 22 Temmuz 1936'da, Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath, Almanyası'nın antlaşmaya karşı resmi protestoda bulunmasının ya da çekince koymasının uygun bir davranış olmayacağını savunmuştur. Ancak Neurath, bu antlaşmanın Almanyası'ya karşı dostane bir tavır olmadığını vurgulayarak, Almanyası'nın antlaşmayla ilgili taleplerini bir süre sonra açıklayacağını belirtmiş ve von Keller'den bu tavrını Türk Hükûmeti'ne çok dikkatli bir şekilde yansıtmasını istemiştir (Dağlı, 2013: 110).

Büyükelçi von Keller, Ankara'da görev yaptığı süre zarfında (19 Şubat 1935-21 Kasım 1938) Nazi Almanyası'nın Avrupa'daki yayılmacı politikalarının yol açtığı siyasi gerilimi azaltmak için Ankara'da devlet yetkilileri arasında mekik dokuyarak Büyükelçilik görevini yerine getirmek durumda kaldı. Aynı Büyükelçi von Keller, bazen de Berlin Hükûmeti'ni Türkiye ile ilişkilerde daha dikkatli olması konusunda uyarmaktaydı. Ancak Naziler döneminde taraflar arasında ilişkiler zayıflamış ve dış politikada denge siyasetini benimseyen Ankara Hükûmeti, Almanyası'nın yayılmacı hamlelerine karşı Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile güvenlik gerekçesiyle iş birliği yapmıştır. Nitekim Büyükelçi von Keller, Atatürk'ün değişen siyasi duruşunu örnek olarak göstererek, Türkiye'nin Nazi Almanyası ile ilişkilerinin zayıflamasını Berlin'e bildirdi. Von Keller, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün samimi bir insan olduğunu ancak iki ülke arasındaki gerilimden derinden etkilendiği için kendisine soğuk davrandığını

ve Atatürk'le fazla görüşme fırsatı bulamadığı için üzüldüğünü Berlin'e rapor etmiştir (Dağlı, 2013: 104).

Von Keller, Büyükelçi sıfatıyla 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün cenaze törenine katıldıktan sonra, 22 Kasım 1938'de emekliye ayrıldı. Von Keller'in emekli olup Türkiye'den ayrıldığı dönem, Nazi Almanyası'nın yayılmacı politikalarını daha açık uygulaması ve dolayısıyla ülkeler için giderek daha tehditkâr bir tutum sergilemesi bakımından önemlidir. Diğer bir ifadeyle, Almanya'nın giderek agresif bir hâl alması, İkinci Dünya Savaşı'na doğru yol alındığını göstermektedir. Bu aşamada, Nazi Almanyası hem İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine hem de Sovyetler Birliği gibi hedeflere ulaşmaya kadar, savaşın sürdürülmesi için gerekli hammaddelerin tedariki bakımından önemli olan ülkelerle de diplomatik ilişkilerin sürdürülmesine önem vermiştir. Bu ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Dolayısıyla savaşın başlangıcı olan 1939'dan sona erdiği 1945'e kadar dönemde Türkiye Cumhuriyeti, saldırgan bir Nazi Almanyası ile karşı karşıya kalmıştır.

2.3.3. Büyükelçi Franz von Papen Dönemi (1939-1945)

Von Keller'den sonra bu dönemde taraflar arasında ilişkilerin sürdürülebilirliği bakımından deneyimli bir siyaset adamı ve diplomat olan Franz von Papen Ankara Büyükelçisi olarak atandı. Bu atamada dikkat çeken husus ise, Franz von Papen'in İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ettiği 7 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya Büyükelçi olarak atanması oldu. Von Papen aynı zamanda Atatürk'ün vefatından sonra Ankara'ya atanan ilk Alman büyükelçi oldu.

Franz von Papen, Büyükelçi olarak Ankara'ya gelmeden önce, 30 Ocak 1933'te kurulan Hitler Hükûmeti'nde Başbakan Yardımcısı olarak görev yaptı. Von Papen'in o dönemde Başbakan Yardımcısı olarak Türkiye ile ilgili açıklaması da Hitler ve Goebbles'in Türkiye'ye bakış açısını göstermesi açısından önemli bir ipucu veriyordu. Von Papen, 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı münasebetiyle yaptığı açıklamada, Türk-Alman hakları arasındaki köklü tarihi bağlara dikkat çekiyordu. Von Papen'e göre, tarihi bir dönüm noktasında bulunan ve manevi bir dönüşüm geçirmekte olan, aynı zamanda özgürlük ve eşitlik mücadelesi veren Alman halkını diğer tüm Avrupa halkları içinde en iyi anlayan Türkler olmuştur. Von Papen, Atatürk'ü başlattığı reformlardan dolayı takdir etmiş ve Sevr Antlaşması'ndan sonra inisiyatif alarak kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir tarih bilincinin başlattığını ifade etmiştir. Von Papen'e göre Versay Antlaşması'nın gölgesinde yaşayan Alman halkı, Türklerin bu başarıları sayesinde baskı altında imzalanan antlaşmalarla bir ülkenin şeref ve namusunun kendilerinden asla alınamayacağını öğrenmiştir (Asker, 2012: 281).

Von Papen daha sonra, Hitler'in yakın çalışma arkadaşı olarak diplomatik ve siyasi tecrübeleri nedeniyle, Nazilerin yayılmacı planlarının bir parçası olarak Viyana Büyükelçisi oldu. Von Papen, 1938'e kadar görev yaptığı süre boyunca Nazi Almanyası'nın Avusturya'yı ilhak etmesi sürecinde

önemli bir rol oynadı. Viyana'dan sonra bu kez Birinci Dünya Savaşı arifesinde von Papen, bizzat Hitler'in özel emriyle Ankara'ya büyükelçi oldu.

Von Papen, Türkiye Büyükelçisi olarak görev yaptığı 1939-1944 yıllarında Türkiye'nin Müttefiklerle ittifak kurmasını engellemek için Türk Hükûmeti nezdinde yoğun diplomatik propaganda yürüttü. Ancak von Papen'in Ankara'ya atanması, Türk Hükûmeti nezdinde pek hoş karşılanmadı. Alman Büyükelçiliği'nde üst düzey görevli Hans Kroll, Türk Hükûmeti'nin von Papen'in atanmasını tereddütle karşılamasını, Berlin'de Dışişleri Bakanlığı'nda şaşkınlıkla karşılandığı ifade etmiş ve bu atamanın Atatürk tarafından onaylanmadığını ileri sürmüştür. Kroll, Atatürk'ün karşı çıkmasını, von Papen ile 1917-1918 yıllarında Osmanlı ordusunda görev aldığı sırada tanışmış ve karakteristik olarak olumsuz izlenimler edinmiş olması ihtimali ile açıklamıştır (Möckelmann, 2019: 51-52).

Ancak kendisi de diplomat olan Möckelmann'ın von Papen'in meslek yaşamı üzerine yaptığı bir araştırmada, Atatürk'ün onun Ankara Büyükelçisi olarak görev almasına neden karşı çıktığına ilişkin ayrıntılı bilgi vermektedir. Möckelmann (2019: 60), Atatürk'ün von Papen'in Ankara Büyükelçisi olarak atanmasına karşı çıkmasının nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

Bunun nedenlerinden biri, Birinci Dünya Savaşı sırasında von Papen'in de binbaşı olarak bulunduğu Filistin Cephesinde savaşıyan Yıldırım Orduları Grubunun komutanı olan Erich von Falkenhayn ile Atatürk arasındaki ilişkinin gerginliği olabilir. Atatürk'ün von Papen hakkındaki olumsuz izleniminin en önemli nedeni, Papen'in 'Reich' içinde kurulmuş olan eski 'Asya Savaşçıları' grubunun üyelerinden biri olmasıdır. Atatürk'ün geçmişte Almanya İmparatorluğu ile müttefik olmaya mesafeli durduğuna dair pek çok belge bulunmaktadır. Atatürk, belki de geçmişte Alman ordusu mensuplarının emperyalist zihniyetli olduklarını düşünmekteydi ve dış politika bakımından bu zihniyetin etkisi altında davranacakları endişesiyle Papen'e karşı bazı çekinceleri vardı. Belki de Atatürk'ün iç politika açısından Papen'e güven duymamasının nedeni, Türkiye'yi çağdaş düzeye erdirmeye hızını, muhafazakâr ölçütlere göre kısıtlama taraftarlarının Papen'den güç alacakları düşüncesi idi. Yahut da, Atatürk'ün iç siyasette aşırı radikal ve dış siyasette fazla ılımlı davrandığı kanısında olan politikacıların Papen tarafından destekleneceğini düşünüyordu. Atatürk NSDAP teşkilatının Türkiye'de örgütlenmesini de önlemek istiyordu. Nazilerin, daha önce Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesine aracılık eden Papen'i kullanarak şimdi de kollarını daha ötelere uzatma niyetinde olduklarından kuşkulaniyordu.

Bu değerlendirme sonucunda Möckelmann, Atatürk'ün Papen'e karşı tutumunu esas olarak Nazi lideri Hitler'in düşüncelerinden endişe duymasına bağlamaktadır. Nitekim Atatürk'ün, Hitler'in "Kavgam" (Mein Kampf) adlı kitabını okuduktan sonra çalışma arkadaşlarına, "Hitler'in hırçın anlatım biçimi ve çılgın düşünceleri midemi bulandırdı" sözüne özellikle vurgu yapmaktadır. Nazilerin iktidara geldikten sonra uygulamaya başladığı Avrupa'da yayılmacılık politikası üzerine Atatürk, Almanya'da Hitler ve İtalya'da Mussolini tehlikesine karşı yakın çalışma arkadaşlarını uyarmıştır. 1935 Ekim ayında Mussolini Habeşistan'a saldırınca, Atatürk bu iki liderin yayılmacılık sürecini başlattığını düşündüğünü ifade etmiştir (Möckelmann, 2019: 74).

Atatürk, İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce vefat etti, ancak nasyonal sosyalist zihniyetin dünya barışı ve dolayısıyla Türkiye için de büyük bir tehlike oluşturmalarına dikkat çekmesi, onu haklı çıkarmıştır. Nitekim 1939'da Naziler İkinci Dünya Savaşı'nı başlattığında ve özellikle savaş yıllarında (1939-1945) Türkiye'yi tehdit eden ve von Papen'in de önemli rol oynadığı bir süreç yaşandı. Atatürk'ün muhalefeti nedeniyle, ancak İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Ankara Büyükelçisi olarak von Papen'in atanmasına onay verildi (Gülmez / Demirci, 2013: 230).

Nazi Hükûmeti Propaganda Bakanı Goebbels'in 12-14 Nisan 1939 tarihlerinde Türkiye'ye gelerek Türk Hükûmeti nezdinde von Papen'in Ankara Büyükelçisi olarak atanması için temaslarda bulunması dikkat çekicidir. Nitekim Goebbels 14 Nisan'da Berlin'e döndükten sonra 18 Nisan'da resmen Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır. Goebbels'in Almanya'ya döndüğü 14 Nisan'da bir Türk heyeti de, Hitler'in 50. yaş gününü kutlamak üzere Almanya'ya gitmiştir. Bu heyette, Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) Ali Fuat Cebesoy ve Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz'ün yanı sıra dönemin ünlü gazetecilerinden şu isimler yer alıyordu: Akşam Gazetesi'nden Necmettin Sadak, Yeni Sabah Gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus Gazetesi'nden Falih Rıfkı Atay ve Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi (Koçak, 1991: 139-140). Türk Heyeti, 20 Nisan'da Hitler ile görüşüp 1 Mayıs'ta ülkeye dönmüştür. Türk heyetinin Almanya ziyaretiyle birlikte, Hitler'in kurduğu ilk hükûmette görev yapan Nazi kökenli siyasetçi von Papen'in Ankara Büyükelçisi olarak atanmasına ilişkin Türk basınına yönelik propaganda faaliyeti başlatıldı.

Naziler, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk adımı olan Polonya'nın işgali öncesinde Türkiye'de propaganda faaliyetlerini artırdılar. Berlin Hükûmeti, Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya karşı yapmayı planladıkları saldırı öncesinde güvenecekleri bir ülke olarak değerlendiriyordu. Bu nedenle, Alman ordusu doğuya doğru bir işgale başlamadan önce Türk Hükûmeti'nin desteğini almak istedi. Büyükelçi von Papen'in önderliğinde Nazi Almanyası'nın Türkiye'deki resmi kurumları ve yurtdışı propaganda örgütü bu amaçla çok yönlü ve yoğun propaganda faaliyetlerine başladılar. Nazilerin bu faaliyetlerinin amacı, Türk kamuoyunda sempati uyandırmak ve Müttefikleri itibarsızlaştırmaktı. Türkler arasında da Nazi sempatisizleri vardı ve Naziler Türk kamuoyu ile iletişim kurmak için onlardan destek aldılar.

Nazilerin Türk kamuoyunun sempatisini ve desteğini kazanmak istemelerinin temel nedeni, Türk Hükûmeti'nin Mihver Devletleri'nin safında yer alması için daha güçlü bir baskı oluşturmak, bu olmazsa en azından tarafsız kalmaya zorlamaktı. Dolayısıyla Naziler Türkiye'ye saldırır mı ve Türkiye Sovyet Rusya'nın yardımına ne kadar güvenebilir sorusu, Türkiye'yi yöneten siyasi kadroların hep gündemi olarak kaldı. Büyükelçi von Papen'in atanmasının yanı sıra yine aynı yıl Nisan ayında Propaganda Bakanı Goebbels'in, Nazilerin faaliyetlerini desteklemek için Türkiye'yi ziyaret etmesi, Nazilerin niyetlerinin ne olduğuna dair kuşkuların artmasına neden oldu. Nazilerin Sovyet Rusya'ya saldıracağı iki güzergâh bulunuyordu. Buna göre, Naziler ya Doğu Avrupa üzerinden ya da Türkiye

üzerinden saldıracaklardı. İki alternatiften birinin Türkiye güzergahı olması, Türk Hükûmeti'ni Naziler karşısında çok dikkatli politikalar izlemeye zorlamıştır. Nisan 1939'da, Büyükelçi von Papen'in atanması ve Goebbels'in Türkiye'ye gelişinden kısa bir süre sonra, 8 Mayıs 1939'da Ankara'da Türk ve Alman Hükûmetleri arasında bir ticaret anlaşması imzalanarak yürürlüğe girdi. Anlaşmanın en önemli özelliği, savaşın başlamasından kısa bir süre önce, Nazi Almanyası'nın stratejik olarak ihtiyaç duyduğu ve silah üretimi için gerekli olan Türkiye'den krom sevkiyatına devam edilmesinin garanti edilmiş olmasıydı (Reisman, 2011: 341).

Von Papen büyükelçi olarak Türkiye'ye gelmeden önce Birinci Dünya Savaşı döneminde bir Alman subayı olarak Osmanlı ordusunda görev almıştı. O dönemden tanıdığı Türk subaylardan bazıları hâlâ Ankara'da yaşamaktaydı. Von Papen bu eski silah arkadaşlarıyla ilişkilerini korumuş ve bunu propaganda için kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Almanya'nın Avrupa'da hızla yayılması, von Papen'in propaganda faaliyetlerini daha etkin hale getirdi. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da büyük bir direnişle karşılaşmadan Polonya'yı istila etmesi, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük ilgi uyandırdı. Ardından, Almanya'nın Danimarka, Norveç, Hollanda ve Lüksemburg'u ele geçirip Fransa'ya karşı üst üste başarılar kazanması, dünya kamuoyunun dikkatinin giderek daha fazla Almanya'ya çevrilmesine neden oldu.

İngiliz askeri heyetinin Ankara'daki Türk makamlarına farklı silahlar hakkında bilgi verdiğini öğrenen von Papen, eski Türk asker arkadaşlarını ve muvazzaf görevdeki bazı üst düzey subayları Büyükelçiliğe davet etti. Bu davetlerde, Alman ordusunun Polonya'dan Fransa'ya kadar tüm cephelerdeki başarılarını anlatan film gösterimleri yapıldı. Türk subaylarının modern Alman silahlarından etkilendiğini gören von Papen, bir Türk subay grubunu savaş yıllarında değişik cephelere davet etmiş, grubun ayrıca Hitler'i de ziyaret etmesi sağlanmıştır. Türk subaylarına yönelik bu propagandanın amacı, onları Alman silahlarının ne kadar güçlü olduğuna inandırmak, Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almasını sağlamak ve Türk ordusunu silah ve diğer askeri ihtiyaçlarını Almanya'dan almaya yönlendirmektir (Möckelmann, 2020: 235).

Savaş yıllarında Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan von Papen, politikacıları, bürokratları, basını ve kamuoyunu Nazi yayılmacı politikalarının Türkiye için bir tehdit oluşturmadığına ikna etmek amacıyla propaganda çalışmalarına büyük önem verdi. Ancak Almanya, Türkiye'yi tedirgin edecek şekilde Balkanlara doğru yayıldı. Türk Hükûmeti Almanya ile birlikte hareket eden İtalya'nın da Balkanlarda izlediği yayılmacı politikalarından rahatsızlık duyuyordu. Arnavutluk'un 7-12 Nisan 1939 tarihleri arasında Mussolini tarafından işgal edilmesi, Türk Hükûmeti'nin tedirginliğini daha da artırdı. Aynı yılın Nisan ayında (1939) Ankara Büyükelçisi olarak atanan von Papen, diplomatik tecrübelerini kullanarak Almanya ve İtalya'nın Balkan bölgesinde nüfuz alanlarını genişletmesi karşısında Ankara Hükûmeti'nin tedirginliğini gidermek için uzun süre yoğun bir propaganda çalışması sürdürmüştür.

Arnavutluk işgalinin Çekoslovakya'nın Almanya tarafından ilhâk edilmesinin hemen akabinde olması, Türkiye açısından Mihver ittifakını temsil eden Almanya ile İtalya'nın ortak ve planlı bir eylem içinde olduğunun somut bir göstergesi olarak değerlendirildi. Türk Hükûmeti, Alman basınının İtalya'nın Arnavutluk işgalini onaylamasını bu görüşünün bir teyidi olarak kabul etmiştir (Koçak, 1991: 138-139). Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında, Hitler'in savaş başlamadan hemen önce, Türkiye'yi Almanya'nın safına çekmek ya da en azından karşısına almamak için tecrübeli politikacı ve diplomat von Papen'i doğrudan kendine bağlı bir büyükelçi sıfatıyla Ankara'ya göndermesi anlaşılır bir durumdur.

1941 yılının ortalarında, Alman ordusunun Balkanlar'daki ilerlemesi Türkiye'nin büyük bir stres altına girmesine neden olmuştur.

1 Nisan 1941'e gelindiğinde Yunanistan düşmüş, Alman orduları, İstanbul'a beş saatlik araba yolculuğu mesafesindeki Bulgaristan'a girmişti ve Britanya'nın Kuzey Afrika'daki durumu pek iyi değildi. Bütün bunların üstüne, Luftwaffe'nin [Reich Hava Kuvvetleri], örneğin Belgrad'ın yıkımı gibi en son yerle bir ettiği kentleri gösteren grafikli imgeler, Türkiye'yi ve oradaki tüm göçmen topluluğu endişeye gark ediyordu. Bunlar sürekli değişen Nazi/Sovyet savaş hatlarını yakından takip ediyorlardı. Churchill'in moral desteği pek tatminkâr sayılmazdı. Türkiye'deki muhalefet grupları arasında bir uyanışın işaretleri vardı. Bazıları Nazi yanlıydı. Bazı grupların Almanya ile iyi bağlantıları ve Türkiye'nin bankacılık çevrelerinin Almanya'yla ticari bağları nedeniyle, nüfuzları vardı. Bunlar arasında, büyük toprak sahipleri aileler ile yeni zengin inşaat müteahhitleri ve sanayi grupları vardı ve bunlar, düpedüz parasal nedenlerle faşistlerden çok daha fazla Sovyetlerden korkuyorlardı (Reisman, 2011: 342).

Özellikle Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'de Mihver güçlerine katılması, Alman ordusunun Türkiye sınırına ulaşması anlamına geliyordu. Savaşın bu aşamasında Türkiye'de olağanüstü bir döneme girildi. Mayıs 1941'de Türk ordusu, bir Nazi saldırısı ihtimaline karşı ciddi hazırlıklara başladı. Anadolu'nun her yanına yayılmış bir savunma kuşağı oluştu. Ağır askeri harcamalar Türk ekonomisini derinden etkiledi. Öncelikle kısmi seferberlik ilanı o dönemde nüfusun çoğunluğunun yaşadığı tarım sektöründe işgücünün azalmasına ve tarımsal üretimde büyük bir düşüşe neden oldu. Ayrıca hammadde sıkıntısı tüm sektörleri etkiledi.

Nazi ordusu Balkanlara girdiğinde, Türk Hükûmeti'ni en çok endişelendiren konu, Nazilerin Rusya'ya saldırmak için hangi rotayı seçeceklerinin henüz bilinmemesiydi. Nazi Almanyası'nın, Sovyet Rusya ile imzaladığı Saldırmazlık Paktı'nı ihlal etmesi ve 22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı'nı başlatarak Sovyetler Birliği'ne saldırması Türk Hükûmeti'ni rahatlatmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kızı Özden Toker, anılarında babasının gece yarısı Nazilerin Karadeniz'in kuzeyinde Rusya'ya saldırdığı haberini aldığı anda ne kadar sevindiğini anlatmaktadır (Toker / Alkan 2023: 120). Bu saldırının Türkiye açısından önemi, Alman birliklerinin Kırım Yarımadası'nı işgal etmesiyle birlikte Nazi Almanyası'nın Türkiye yerine Kuzey Kafkasya üzerinden Rusya'nın Hazar Denizi petrol sahalarına ilerleme kararı almasıydı (Reisman, 2011: 349).

Savaş döneminde Türk Hükûmeti, müttefikler ile Mihver güçleri arasında denge politikası gözeterek Nazi Almanyası ile ilişkilerini sürdürdü. Ancak savaşın Almanya'nın aleyhine dönmesi üzerine 20 Nisan 1944'te özellikle Alman silah sanayii için hayati öneme sahip krom satışına son veren Türk Hükûmeti, Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini tamamen sonlandırdı. 23 Şubat 1945'te Mihver ve Müttefik güçlerinin isteklerine rağmen Türkiye, fiilen savaşa katılmaksızın Nazi Almanyası'na ve Japonya'ya resmen savaş ilanı ile yetinmiştir. Kısa bir süre sonra, 7 Mayıs 1945'te, Naziler Müttefiklere koşulsuz teslim oldular ve savaş sona erdi. 26 Haziran 1945'te ise Türkiye, Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi.

Türk Hükûmeti'nin 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile diplomatik ilişkilerine son vermesinin ardından, Franz von Papen, büyükelçilik personeli ve aileleri, Berlin'den gelen talimat üzerine Almanya'ya dönüş hazırlıklarına başlamışlardır. Von Papen ve diğer büyükelçilik yetkilileri, büyükelçiliği ziyarete kapattılar, önemli belgeleri iz bırakmamak için yaktılar ve tüm teknik ekipmanları da imha ettiler. Von Papen, yaklaşık altı yıl büyükelçi olarak görev yaptığı Ankara'dan 4 Ağustos 1944'te ayrıldı. Von Papen, Almanya'nın yenilgisinden sonra kurulan Nürnberg mahkemelerinde Nazilerle birlikte yargılanmıştır (Möckelmann, 2020: 343).

2.3.3.1. Von Papen'in Antisemitik Propagandaları

Von Papen'in Ankara Büyükelçisi olarak önemli faaliyetleri arasında, Nazilerin Türkiye'deki antisemitik propagandası da önemli bir yer tutuyordu. Nasyonal Sosyalist ideolojinin ana unsurlarından biri olan antisemitizm, Nazi Almanyası ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasındaki en önemli çatışma konularından biri olmuştur. 1930'lardan itibaren savaşın sonuna kadar pek çok farklı Yahudi grubu, Türk Hükûmeti'ni Nazilerle karşı karşıya getirdi. Bu gruplar şunlardır: a) Türkiye'de yaşayan Yahudi asıllı Alman vatandaşları, b) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Yahudi cemaati, c) Nazilerin işgal ettiği ülkelerden Türkiye'ye sığınan Yahudiler (örneğin 1938'de Nazi ordusunun Avusturya'yı işgal etmesi sonucu bu ülkede yaşayan Yahudiler Türkiye'ye sığındılar). Ayrıca Alman akademisyenlerin bir bölümü de Yahudi asıllı olmaları ya da Nazi karşıtı siyasi görüşleri nedeniyle Almanya'yı terk etmek zorunda kaldılar. Bunlar arasından bir akademisyen grubu da Türkiye'ye sığındı.

Mülteci Almanlar, Türkiye'de üniversite reformunun yanı sıra diğer farklı alanlarda başlatılan projelerdeki danışmanlık hizmetleriyle Türkiye Cumhuriyeti'nde 1930'lardaki kalkınma hamlelerinde önemli rol oynamışlardır. Ancak Naziler, mülteci akademisyenleri nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda yönlendiremedikleri için bu grup aleyhine sürekli propaganda yaparak, onları sürekli takip edip tedirgin etmek istemiştir. Türk Hükûmeti'nin Nazilerin her türlü propagandasına karşın

direnmesi, mülteci Almanların başarılı çalışmalar yapmasını sağlamıştır (Bu spesifik mülteci grubu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla ele alınmaktadır).

Türkiye’de yaşayan Yahudi cemaati, Lozan Antlaşması ile güvence altına alınan azınlıklar arasındadır. Bu nedenle von Papen döneminde Türk Hükûmeti, Yahudi gruplarını Nazilerin her türlü olumsuz propagandasına karşı koruma konusunda kararlı bir duruş sergilemiştir. Bu durum doğal olarak taraflar arasında sürekli gerginliğe neden olmuş ve bu nedenle çalışmanın bu ve diğer bölümleri ilgili konular bağlamında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Türk toplumu, Nazi Almanyası’nın Holokost olarak adlandırılan sistematik Yahudi takibinden ve toplama kamplarında (Konzentrationslager) gerçekleştirdiği zulüm ve katliamlardan haberdar değildi. Ancak Türkiye ile Almanya arasındaki yakın ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler nedeniyle, Nazilerin “Ari ırk” tutkularına dayanan ırkçı politikaları Türkiye’de de taraftar buldu. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan yaklaşık 80 bin Yahudi topluluğunun yanı sıra, Nazilerden kaçıp Türkiye’ye sığınan Alman ve Avusturya kökenli Yahudileri de etkiledi. Nazilerin siyasi faaliyetlerini Türkiye’ye taşımaları, Türk Hükûmeti ile Berlin Hükûmeti arasında gerilime neden oldu. Yahudi düşmanlığı propagandasının yasak olmasına rağmen, Naziler bu çalışmalarını kendi kuruluşlarında çeşitli etkinliklerle sürdürmel için çaba gösterdi. Von Papen her zaman olduğu gibi diplomatik hünerlerini gösterip Türk Hükûmeti’nin tepkilerini azaltmaya çalışmaktaydı.

1923’te imzalanan ve yeni Cumhuriyet’in kurucu antlaşması olan Lozan Barış Antlaşması’nda azınlıklar yani Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler hakkında yer alan koruma amaçlı maddeler nedeniyle, Türk Hükûmeti Nazilerin Yahudi düşmanlığı politikasının Türkiye’ye taşınmasına karşı tepki göstermiştir. Buna rağmen Naziler, Türkiye’de Yahudi karşıtı uygulamalarına her fırsatta devam etmiş ve bu tarz hiçbir faaliyetten geri kalmamıştır. Nitekim 1942 Ocak ayında Nazilerin Türkiye’de yaşayan Almanlara gönderdiği bir yazıda, “Türk Yahudilerine ait kuruluşların listesi gönderildi ve bunlarla ilişkilerini kesmeleri bildirildi. ‘Reich’ vatandaşı Almanların gitmesine izin verilen lokallerin adları da bu listeye eklenmişti” (Möckelmann, 2019: 82).

Türkiye’de Yahudilerin mülkiyetindeki işyerlerinin tek tek tespit edilmesi, Nazilerin Türkiye grubunun nasıl sistematik çalışma yürüttüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aynı zamanda büyük bir çoğunluğunun İstanbul’da yaşadığı Alman toplumunun nereden alış-veriş yapacağı ve ayrıca gidecekleri lokallerin listesinin hazırlanması da, Nazilerin Türkiye’deki Alman toplumunun yaşamlarını şekillendirmesi bakımından önemlidir. Nazilerin bu kurallarının Türkiye’deki Alman toplumu tarafından ne kadar uygulandığı ise, o dönemde Almanya’da olduğu gibi topluluk içinde oluşturulan “ihbar mekanizması” ile yakından ilişkilidir. Von Papen yine 1942’in Kasım ayında Berlin’de Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir telgrafta, Türkiye’deki Yahudilerin takibine ilişkin şunları söylemektedir:

Türkiye’de Yahudilerin bertaraf edilmesi hakkında: Bu yılın Mayıs ayında Anadolu Ajansında görevli Yahudi redaktörler ve çalışanlar işten çıkarıldı. Türkiye’nin bakanlıklarında çalışan Yahudilerin işten uzaklaştırılmaları konusunda 27 Mayıs tarihli telgrafında bilgi verilmektedir. Bugüne kadar Türkiye’de Yahudilerin kamu görevlerinden uzaklaştırılmasına dair yasal veya idari önlemler alınmamıştır. Buna karşın yerli halkın geniş kesimlerinde, ‘tefeci’ ve ‘istifci’ olarak nitelenen Yahudilere karşı olumsuz duygular artmakta ve yaygınlaşmaktadır (Möckelmann, 2019: 82-83).

Nazilerin Ankara Büyükelçiliği ve İstanbul Başkonsolosluğu’nun desteğiyle Yahudilere karşı önyargıları Türk toplumuna yayma propagandasının arkasında iki önemli amacın olduğu söylenebilir. Birincisi, Türk toplumunda Yahudilere yönelik önyargıların yaygınlaşmasının, toplumun bir kesiminde Nazi ideolojisine yönelik sempatinin artmasına yol açacağı varsayıldı. Bu nedenle Naziler, Türkiye’deki Yahudilere yönelik baskılarını daha belirgin hale getirmek için Türk toplumunda uygun bir ortam yaratmak istediler. Aynı zamanda bunu Türk Hükümeti’nin Nazi faaliyetlerine karşı katı tavrını gevşetmek için bir koz olarak kullanmak istiyorlardı. İkincisi, toplumda artan Nazi sempatisinin de etkisiyle, savaş yıllarında taraflar arasında dengeli bir dış politika izleyen Türk Hükümeti’nin, Nazileri destekleyen bir duruş sergilemesi amaçlanmıştı.

Nitekim Nazi propagandacılarının beklentilerini kısmen karşıladıkları da görülmektedir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, savaşın başından itibaren Nazi Almanyası yanlısı veya İngiltere karşıtı propagandaların önlenmesi konusunda hassas davrandı. Ne var ki Nazi propaganda grubu, Haziran 1941’de Türk ve Alman Hükümetleri arasında “Dostluk Paktı”nın imzalanmasından sonra faaliyetleri için daha uygun bir ortam buldu. Alman Hükümeti’nin Türkiye için sağladığı propaganda ve basın malzemesi, yalnızca Anadolu Ajansı tarafından servis edildi. Öte yandan Anadolu Ajansı, von Papen tarafından 1939-1940 yıllarında gazetelerde Hitler karikatürleri ve Nazileri eleştiren yazıların yer aldığı ve bunun arkasında kurumda çalışan Yahudi gazeteciler olmasını gerekçesiyle eleştirildi, ancak bu tepkilerin Türk makamları nezdinde bir etkisi olmadı. Ancak Mayıs 1942’de Büyükelçi von Papen ve Alman propaganda grubunun protestoları sonucunda, dönemin Başbakanı Refik Saydam’ın emriyle Anadolu Ajansı’nda çalışan 26 Yahudi gazeteci görevden alındı. Möckelmann (2019: 83), von Papen’in bu gelişmeyi Berlin’deki Dışişleri Bakanlığı’na müjde olarak iletliğini belirtir: “Büyükelçiliğin büyük gayretleri sayesinde, o güne kadar Anadolu Ajansının çok olumsuz olan tutumunu ‘Reich’in lehine çevirmeyi başardık”.

Nazi propaganda grubu bu durumu fırsat olarak görüp antisemist politikalarını daha da ileri götürdü. Bu bağlamda “Türkiye’de bir ilk olarak Yahudi tarihi ve siyon önderlerinin protokolleri”, Hitler tarafından yazılan “Kavgam ve Beynelmilel Yahudi” gibi Sami ırkı karşıtı yazılar yayımlandı. Bu kitapların yayımlanmasına Ankara Hükümeti sessiz kaldı. Ayrıca, Nazi taraftarlarının yazdığı Yahudi karşıtı makaleler de Türk basınında yer aldı. Yine 1942 yılında savaş ortamında yaşanan ekonomik sıkıntılar sırasında “Karikatür” ve “Akbaşa” gibi tanınmış mizah dergilerinde Yahudiler, kaçakçı ve

dolandırıcı tiplerleriyle hakarete uğradılar. Bu dergilerde yayımlanan karikatürlerin bazıları doğrudan Almanya’da yayımlanan bir Nazi organı olan “Der Stürmer” dergisinden alınmıştı.

Yine Türkiye’de en uzun süreli yayımlanan bir Nazi organı olan “Türkische Post” adlı Almanca günlük gazetede, yine 1942 ekonomik sıkıntıları fırsat bilinerek Türkiye’deki Yahudi vergi mükelleflerinin ve vergi kaçakçılarının adları yayımlandı. Bu yayınlar aynı yılın sonbaharına kadar Yahudilerin isimlerini, mesleklerini ve adreslerini vererek devam etti. Gazetede bu yayınların asıl amacı, “Almanya’da Yahudilere yapılan eziyetleri haklı çıkarmak ve okurlarına Türkiye’de de Yahudilere aynı şekilde davranılması gerektiğini göstermek” (Möckelmann, 2019: 84-85).

Türkiye’deki idari kadro ve kamuoyu, Nazilerin ırkçı tutkularına genel olarak sıcak bakmasa da, Nazilerin propaganda gruplarının perde arkasından bazı Türkleri kışkırtması sonucu Trakya bölgesinde bazı antisemitist tepkiler yaşandı. En dikkat çeken olay ise Trakya’da oldu. 1930’ların başında Trakya bölgesinde yaklaşık 45 bin Yahudi yaşıyordu ve çoğunlukla ticaret ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Bölge ekonomisinin temelini oluşturan mera ve süt ürünleri sektörlerinde son derece aktiflerdi. Yine bu yıllarda, Almanya’da eğitim görmüş ve Nazi sempatisi olan Cevat Rifat Atilhan adlı bir yazar, İstanbul’da yayımladığı “Millî İnkılâp” dergisiyle, antisemitizmin Türkler arasında yayılmasında önemli bir rol oynuyordu. Nitekim Atilhan’ın çevresinde toplanan ırkçı militanlar, daha sonra Nihal Atsız adlı bir başka yazarın da antisemitist yazılarıyla galeyana geldi. “Yahudileri istemiyoruz” slogan atan ırkçı gruplar daha sonra, “Hadi, Yahudi yağmasına” diye kışkırtılarak, 1934 Haziran ayında Trakya’nın muhtelif şehirlerinde yaşayan Yahudilerin evlerine ve işyerlerine saldırdılar. Resmi makamların müdahalesi gecikince büyük mağduriyet yaşayan Yahudilerden 15 bin kadarı her şeyini bırakarak İstanbul’a kaçtı. Bu olay, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş belgesi olan Lozan Barış Antlaşması’yla azınlık hakları koruma altına alınan Yahudi Cemaati’nde derin bir iz bırakmıştır (Kakıncı, 2012: 69-74).

2.3.3.2. “Struma” Vakası

Bir diğer önemli olay ise Büyükelçi von Papen’in de yer aldığı, “Struma” adlı gemi ile Romanya’dan İstanbul’a Nazilerden kaçmak için gelen Yahudilerin yaşadıklarıdır. Nazilerin Avrupa’da yayılmaya başlaması üzerine bir Yahudi kafilesi Struma adlı bir gemiyle Romanya’nın Köstence Limanı’ndan Filistin’e gitmek amacıyla İstanbul’a doğru hareket etmiştir. Toplam 769 Yahudi kökenli kadın, erkek ve çocuklardan oluşan yolcu kafilesini getiren gemi, 15 Aralık 1941’de İstanbul’a kadar geldi ancak motoru arızalandı. Türk yetkililer, yardım çağrısı üzerine gemiyi bir römorkör yardımıyla Sarayburnu önüne çekmiştir. Ancak yolculardan hiç kimsenin gemiden inmesine izin verilmemiştir. Naziler, Struma yolcularının izole edilmesini sağlamak için İstanbul Liman İdaresi’ne gemide dizanteri salgınının başladığına dair ihbarda bulunmuştur. Çünkü bu ihbar, hiç kimsenin gemiden inmesine ve

aynı zamanda dışarıdan hiç kimsenin de gemiye yaklaşmasına izin verilmemesi anlamına geliyordu. Nitekim öyle de olmuş ve gemiye sarı karantina bayrağı çekilmiştir. Struma 72 gün bekletilmiş ve bu süre içinde sadece üç kişilik bir aile (bir Amerikan şirketinin Romanya temsilcisi, eşi ve çocukları) ile hamile bir yolcunun gemiden çıkmasına izin verilmiştir. Nazilerin dizanteri salgını ihbarı ile aynı zamanda Struma yolcularının demiryolu ile Filistin'e gönderilmesi de engellenmiştir.

Nazilerin dizanteri salgını ihbarı, Yahudi yolcuların Struma gemisini terk etmesinin engellenmesindeki tek neden değildi. Bu konuyla ilgili yine Nazilerin belirleyici rol oynadığı başka nedenler de vardı.

Bunlardan birincisi, Türk Hükûmeti'nin Ağustos 1938'de çıkardığı bir kararname ile ilgilidir. Buna göre yaşadıkları ülkelerde kısıtlamalara tabi olan yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girmeleri yasaklanmıştı. Bu kararnamenin çıkarılmasındaki temel neden ise, bir ay öncesinde, Temmuz 1938'de, ABD Başkanı Roosevelt'in önerisiyle, Nazilerin yönetimi altındaki ülkelerde yaşayan ve sınır dışı edilen Yahudilerin başka ülkelere kabul edilmesi amacıyla düzenlenen Evian Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanması oldu. Birçok ülke gibi Türkiye de ekonomik zorluklar nedeniyle, yoksul Yahudilerin kabul edilmesi durumunda, ülkedeki sosyal sorunların artmasını ve iç politikanın daha da gerilmesi riskine girmek istemiyordu. Evian Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasındaki önemli nedenlerden biri de, Yahudilere sığınma hakkı tanıyarak Nazilerin hedefi olmaktan çekinilmesiydi.

İkincisi, Alman ordusunun Avrupa'da hızla yayılması ve Sovyet Rusya'ya saldırmasının Ankara'da ciddi güvenlik endişesine neden olmasıydı. 1941 yılı sonuna gelindiğinde, Naziler Avrupa'da yayılma hedeflerine büyük ölçüde gerçekleştirmiş ve 22 Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Struma gemisi 15 Aralık 1941'de İstanbul'a vardığında, Alman ordusu Sovyet Rusya topraklarında ilerlemesini sürdürüyordu. Nazilerin işgal ettiği ülkelerden kaçan Yahudilerin kabul edilmesi, aynı zamanda Berlin Hükûmeti'yle yeniden siyasi gerilim yaşanmasına neden olabilirdi.

Üçüncüsü, Alman Büyükelçi von Papen'in desteklediği Nazi yanlısı Türk gruplarının Struma tepkisinin yarattığı etki oldu. Mülteci Yahudilerin gemide bekletilmesi, büyük bir dram yaşanmasına neden oldu. İstanbul'da Yahudiler bir yandan gemideki kafilenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılarken, diğer yandan Sarayburnu'nda toplanıp gemideki Yahudilere moral vermeye çalıştılar ve karaya çıkmalarına izin verilmesi için Türk makamları nezdinde girişimlerde bulundular. Struma yolcularını karaya çıkarma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, alternatif çözüm olarak geminin Filistin'e gitmesi önerildi. Ancak İngiliz Hükûmeti, İkinci Dünya Savaşı koşullarında Arapları kışkırtacak bir sorun yaşanmasını istemediği için bu kez 1939'da Filistin'e Yahudi göçüne ciddi bir kısıtlama getirdi. Böylece Struma'nın Filistin'e gitmesine izin verilmedi. Struma'nın Sarayburnu'na demir atması, Nazi destekçilerine Yahudi karşıtı bir siyasi platform oluşturma fırsatı verdi. Nitekim 1942 yılı 10-11 Ocak tarihli Cumartesi ve

Pazar günleri Türk vatandaşı Yahudiler, sinagogdaki ayinden sonra Sarayburnu sahiline gittiler ve Struma gemisinde bekletilen Yahudiler için pankartlar açarak Türk makamlarından gemideki yolcuların karaya çıkmaları için izin verilmesini talep ettiler ve gösteri yaptılar. Nazi taraftarları da, yine Sarayburnu sahilinde toplanıp aleyhte propaganda yaptılar.

Antisemitist gruplar için de paha biçilmez bir ses duyurma fırsatıydı bu cumartesi ve pazar günleri. Cumartesi günü de olay, Sarayburnu'ndaki Yahudi cemaatinin gösterisiyle sınırlı kalmadı. Sarayburnu'nda toplanan Yahudiler'in töreni daha sona ermeden, polis barikatının sağ tarafı giderek tuhaf bir şekilde kalabalıklaştı. Birdenbire flamalar, bayraklar açıldı ve kalabalık, Yahudi aleyhtarı sloganlar atmaya başladı: 'Yahudiler'e ölüm! Herkes hak ettiğini bulur! Arbeit macht frei! Struma defol! Türkiye Türkler'indir! Vatansız halk cehennem olsun! Komünizme ve Siyonizm'e geçit yok! Struma'yı gazlayın!' Cemaat mensupları sustu. Gösterileri sona ermek zorunda kaldı. Polis, yeni gelen grubun saldırısına uğramamaları için çevrelerini sardı. Otobüslerine kadar eşlik etti (Kakınç, 2012:176).

Struma gemisindeki Yahudilerin aleyhine yapılan gösterileri teşvik edenlerin başında Alman Büyükelçi von Papen vardı. Von Papen, Nazilerin propaganda grubu ile birlikte Türkiye'deki bütün antisemitik hareketleri destekledi ve bu amaçla Nazi Türk dernekleri ile iş birliği yaptı ve el altından finansman desteği sağladı. Von Papen'in, Nazi yanlısı Türk grubunun 10 Ocak 1942 Cumartesi günü Sarayburnu'nda yaptığı protestonun ardından aynı günün akşamı düzenlediği bir toplantıdaki sözleri, Nazilerin Türkiye'deki çalışmaları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Toplantıda, von Papen'in yanı sıra Türkiye Siyonizm ile Mücadele Derneği Başkanı Cengaver Tunalı, Nasyonal Aktivite ve Zinde İnkişaf Derneği Başkanı Nurullah Darıman, Nazi Almanyası'nın İstanbul'daki ajanlarının başı Waldemar Kaltenbrunner ve bazı konsolosluk görevlileri de vardı (Kakınç, 2012: 178-179).

Von Papen söz konusu toplantıya katılanlara, Struma konusundaki en büyük avantajlarının, İngilizlerin Filistin sorunuyla muhatap olmaları nedeniyle Almanya'dan daha çok Yahudi karşıtı bir tutum sergilemesi olduğunu söyledi. Von Papen, İngiltere'nin bir yandan Türkiye'ye baskı yaparak Struma'daki Yahudi kafilesinin karaya çıkmasına engel olduğunu, diğer yandan da her zamanki sinsî politikasıyla Struma'nın sorumluluğunu Türkiye'nin üzerine yıktığını iddia etti. Von Papen ayrıca, Türkiye'nin Struma'nın Filistin'e gidişine müsaade etse bile İngilizlerin yolcu kafilesinden hiç kimsenin gemiden inmesine izin vermeyeceğini belirterek, konuyu Türk halkına yönelik propaganda faaliyetlerine getirdi ve şu uyarılarda bulundu:

Siz siz olun, bütün dikkatinizi Türkiye'ye, Türk kamuoyuna verin. Araplar'ı din kardeşliğini, komünistleri, komünizmin de bir Yahudi icadı olduğu gibi kışkırtma söylemlerini kullanarak Yahudi düşmanlığını iyiden körükleyin (Kakınç, 2012: 181).

Dördüncüsü, Von Papen'in bu sözlerinden kısa bir süre sonra 20 Ocak 1942'te, üst düzey Nazi yöneticilerinin Berlin'de düzenledikleri Wannsee Konferansı'nda Yahudilerle ilgili alınan kararların, Türk Hükûmeti tarafından Struma için de bir tehdit olarak algılanmasıdır. Bu konferansın önemi, Nazilerin doğu bölgelerinde yaşam alanı (Lebensraum) elde etmek ve bölgeyi sömürge haline getirmek

amacıyla 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyet Rusya'ya saldırması ve bu bölgede yaşayan Yahudilerin sistematik bir şekilde topyekûn imha edilmesine ilişkin bir planın hazırlanmasıydı (Wannseekonferenz-Protokoll, s.1-2).

Nazi Almanyası dışında “Yahudi sorunun nihai çözümü” olarak tanımlanan bu planla, Doğu Avrupa’da ve Sovyet Rusya’da yaşayan toplam 11 milyon Yahudi nüfusunun sistematik imha edilmesi hedefleniyordu. Dikkat çeken bir husus ise, bu rakama, işgal edilen ve henüz işgal etmedikleri Avrupa ülkelerinin yanı sıra Sovyet Rusya’da yaşayan tüm Yahudilerin de dahil edilmesi idi. Bunlar arasında işgal edilmemiş ülkeler grubu listesinde Türkiye de yer alıyordu. Buna göre Türkiye’nin Avrupa bölgesinde 55 bin Yahudi nüfusun yaşadığı belirtilmektedir (Wannseekonferenz-Protokoll, s. 6). Konferans’ta, Yahudilerin imha edilmesini öngören nihai çözüm süreci şöyle tanımlandı:

Yahudiler artık usulüne uygun olarak Doğu’da istihdam edilmelidir. Çalışabilecek durumda olan Yahudiler bu bölgeye cinsiyete göre ayrılmış büyük gruplar halinde götürülüp yol yapımında çalıştırıldıkça, nüfusları doğal olarak büyük ölçüde azalacaktır. Hayatta kalanlara da gereken yapılmalıdır, çünkü şüphesiz en dirençli olanlar onlardır ve serbest bırakıldıklarında yeni bir Yahudi uyanışının tohumları olarak kabul edileceklerdir (Wannseekonferenz-Protokoll, s. 7/8).

Hitler’in planı onaylamasının ardından işgal altındaki ülkelerde tutuklanan Yahudiler toplama kamplarına gönderildi. Bunlardan sağlıklı olanlar en ağır işlerde çalıştırılarak fiziksel ölüme terk edildi. Yaşlı ve sağlık durumu kötü olanlar doğrudan gaz odalarında yok edildi. Naziler bu planı istedikleri gibi uygulayamadılar çünkü bu konferans, Alman ordusunun Sovyet Rusya’da ilerlediği bir dönemde yapılmıştı ve savaşın kazanılacağına inanılıyordu, ancak savaşın ilerleyen aşamalarında Sovyet ordusunun karşı saldırıya geçmesi Nazilerin sonunu getirdi.

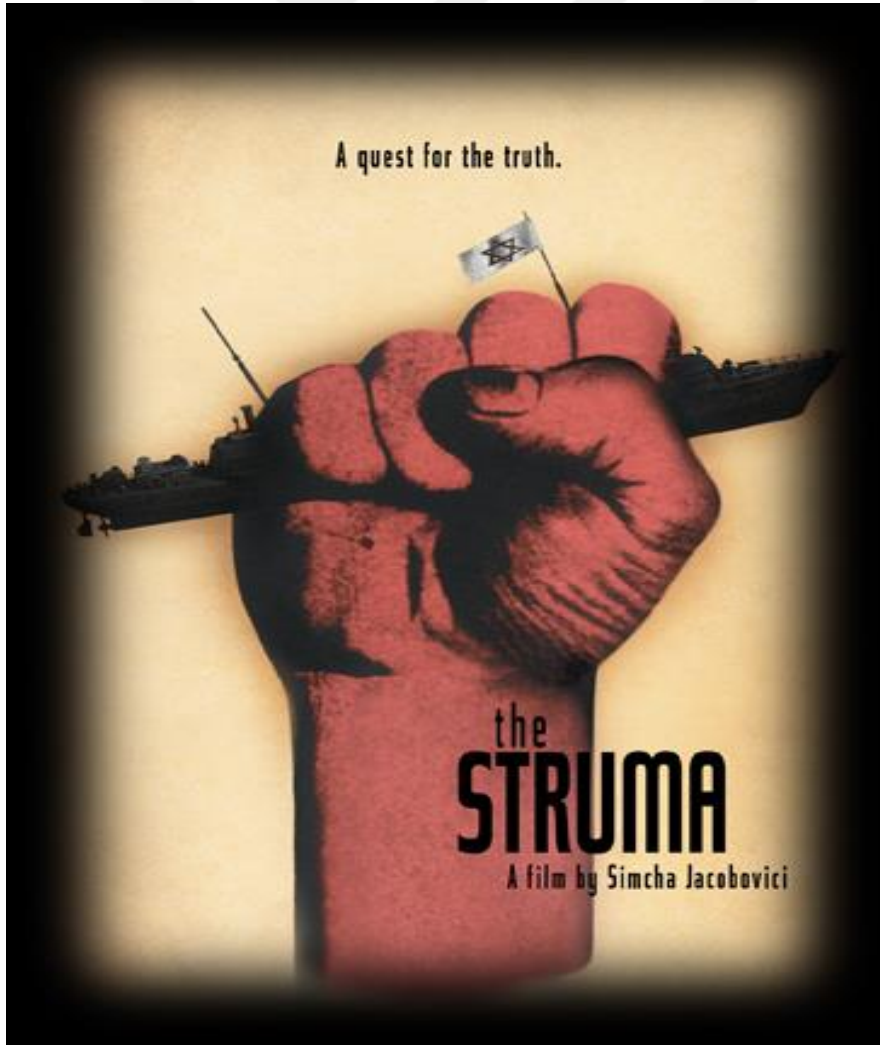
O dönemde Nazilerin Sovyet Rusya’ya karşı savaşı kazanacağı algısının yaygın olması, Türk Hükûmeti’ni Struma krizinde Nazilerle siyasi gerginlik yaşanmaması konusunda ivedilikle bir adım atmaya zorladı. Çünkü Nazilerin işgal ettiği ülkelerden kaçan Yahudilere sığınma imkânı veren veya Filistin’e gidip örgütlenmelerine imkân tanıyan ülkeleri hedef almaları, Türkiye tarafından tehdit olarak algılandı. Aynı dönemde iki önemli gelişme söz konusu tehdit algısının daha güçlenmesine neden oldu. Bir yandan Almanya Büyükelçisi von Papen’in desteklediği Nazi yanlısı Türk grupların Trakya bölgesinde yaşayan Yahudilere yönelik saldırıları sonucu binlerce kişi Anadolu’ya kaçmak zorunda kaldı. Öte yandan Naziler, Wannsee Protokolü için hazırladıkları “Avrupa ülkeleri ve Yahudi nüfusları” listesine Trakya’da yaşayan Yahudi nüfusu da dahil ettiler. Bu, Nazilerin Sovyet Rusya’ya karşı savaşı kazanmaları halinde daha saldırganlaşacakları ve Türkiye Yahudilerinden talepte bulunacakları şüphelerini artırdı. Ayrıca Müttefik güçleri temsilen İngilizlerin de Struma gemisinin Filistin’e gönderilmesine karşı çıkması, Türk tarafını taraflar arasında denge politikasını gözetmeye zorlamıştır.

Bu şartlar altında motoru arızalı Struma gemisi Köstence Limanı’na dönmek üzere Karadeniz’e bırakıldı. Bir süre sonra 24 Şubat 1942’de savaş ortamında bir Sovyet savaş gemisi tarafından torpillendiğinde büyük bir trajedi yaşandı ve sadece bir kişi hayatta kaldı (Kakınç, 2012: 230). Bu büyük insanlık dramı, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde yazılı ve görsel çalışmalara konu olmuştur.

Söz konusu çalışmalar, Nazi ideolojisi ve onun ırkçılık tutkusunun Türkiye’de neden olduğu olumsuz etkilerini göstermesi bakımından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu yazılı ve görsel çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Douglas Frantz / Catherine Collins (2003), *Death on the Black Sea of the ‘Struma’ and World War II’s Holocaust at Sea*. (İnceleme).
- Zülfü Livaneli (2011), *Serenad*. (Roman).
- Bahar Feyzan (2014), *Aşk Yolcusu*. (Roman).
- Bahriye, *Struma Faciası-1942*. YouTube (2. 9. 2018). 5.32’.
- A. Yıldırım, *Struma Faciası: Yüzen Tabutla Umuda Yolculuk*, YouTube (9. 11. 2021). 18.05’.
- Atilla Güner, *İshak Alaton ‘Struma’ faciasını anlatıyor*, YouTube (25. 2. 2012). 15’.
- Jacobovici, S. (Yönetmen) (2001), *The Struma*, Film, Associated Producers LTD, Kanada, 92’ (Görsel 4).

Görsel 4: The Struma (2001) Adlı Filmin Afişi

Türk Hükûmeti'nin Naziler döneminde Yahudilere karşı sergilediği politikasını sadece Struma vakası ile değerlendirmek, objektif bir değerlendirmekten uzak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması ile, Türk vatandaşı olan Yahudilerin azınlık hakları güvence altına alınmıştır. Nazilerin Türkiye'deki faaliyetleri arasında, antisemitizmin Türk toplumunda yayılması için yoğun propaganda yer almaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi, bazı münferit olaylar yaşanmış olsa da, Türk makamları bu tür faaliyetlere hiçbir zaman destek olmamış ve tepki de göstermiştir. Ayrıca Nazilerin işgal ettikleri Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk vatandaşı Yahudilerin kurtarılması için büyük çaba göstermiştir. Bunun en çarpıcı örneği, Nazilerin Fransa'yı işgal ettiği dönemde bu ülkede yaşayan Türk uyruklu Yahudilerin, büyük bir diplomatik mücadele sonucunda Türkiye'ye dönüşlerinin sağlanması olmuştur. Nitekim dönemin Paris Büyükelçisi Behiç Erkin, Fransa Nazi işgali altındayken hem Nazilere hem de Nazi işbirlikçi Vichy Hükûmeti'ne karşı mücadele vererek yaklaşık 20 bin Türk vatandaşı Yahudi'nin kurtarılmasında kilit rol oynamıştır (Kıvırcık, 2007: 174-175).

Yukarıda nedenleri açıklanan Struma vakası dışında, Türk Hükûmeti, 1930'larda yabancı uyruklu Yahudiler konusunda bir başka mücadele vermek durumunda kaldı. Beşinci Bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, Nazi Almanyası'nı terk etmek zorunda kalan ve çoğunluğu Yahudi kökenli Alman bilim insanlarının Türkiye'de yaşamasını ve görev almasını engellemek için Naziler, Türk makamları nezdinde yoğun propaganda yürüttüler. Bu amaçla Türk Hükûmeti, hem Berlin Hükûmeti'nin hazırladığı bir rapora (Scuria-Bericht) hem de özellikle von Papen'in yönetimindeki Nazi propaganda grubunun aleyhte çalışmalarına rağmen mülteci Alman bilim insanlarını ve ailelerini korumuştur. Mülteci akademisyenler, Türkiye'ye duydukları büyük vefanın karşılığında İstanbul ve Ankara üniversitelerinde görevlerini başarıyla yerine getirerek, Türkiye'nin ilk modern üniversitelerinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK KAMUOYUNA YÖNELİK NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Almanya, Weimar Cumhuriyeti'nden (1918-1933) itibaren, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Mütarekesi ile taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi nedeniyle Türkiye'de zayıflayan Alman kültür politikası faaliyetlerine yeniden ağırlık vermeye başladı. Almanya'nın amacı, Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkileri güçlendirmek ve bu bağlamda -Osmanlı döneminde olduğu gibi- yeni Cumhuriyet üzerindeki nüfuzunu yeniden artırmaktı. Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte bu hedefe yönelik somut adımlar daha net görülmeye başlandı. Türkiye'ye yönelik çok yönlü propaganda faaliyetleri arasında kültürel faaliyetler de giderek yoğunlaştı. Kültürel alandaki propaganda faaliyetleri içinde basın, radyo, eğitim, sinema ve sergilerin öne çıktığı görülmektedir.

3.1. Naziler ve Türk Basını

Nazilerin propaganda faaliyetleri sadece Türkiye'de Almanca yayımlanan gazete ve dergilerle sınırlı değildir. Yazılı basın o dönemde en etkili iletişim aracı olduğundan, Naziler Türk basınına etkilemek için yoğun bir çaba gösterdiler.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş döneminde Alman propaganda faaliyetlerine maruz kalan ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Türk diplomasisini etkileyerek savaşta Türkiye'yi kendi yanına çekmek ve Türk kamuoyunda sempati kazanmak isteyen Almanya, her türlü propaganda aracını kullanarak bu amacına kısmen ulaşmış, siyaset ve basın çevrelerinde çok sayıda yandaş toplamıştır (Öztekin, 2016: 225).

Nitekim Türk basınının Nazi Almanyası'na yaklaşımının lehte, aleyhte (Müttefik yanlısı) ve orta yolu izleyenler olmak üzere üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunun en somut örneğini dönemin en çok okunan gazetelerinin, savaşın ertesi günü 2 Eylül 1939 tarihli sayılarında İkinci Dünya Savaşı haberini veriş biçiminde görmek mümkündür. “Tan”ın başlığı “Almanya Polonya'yı istilaya başladı” diye atılırken, “Yeni Sabah” başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Almanya'nın istilasını “vahşi ve barbar suikast” olarak niteleyerek, “Almanya'nın yenilgisiyle nasyonal sosyalizmin kâbusunun son bulacağını” ifade etmiştir. “Ulus” yazarı Falih Rıfkı Atay, Almanya'nın, “Yirminci asrın ikinci ağır mesuliyetini deruhte ettiğini” yazmış, “Cumhuriyet” ise “Nihayet savaş başladı” başlığı altında yayımlanmıştı. Cumhuriyet ve “Tasvir-i Efkâr” dışındaki gazeteler, bu savaşta Müttefik Devletler'in (İngiltere ve Fransa) yanında yer almışlardır (Tekeli / İlkin, 2018: 568).

Naziler, Almanya karşıtı yayın yapan Türk basın organlarına da karşı ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. O dönemde Nazi karşıtı yayınlar yapan “Tan” gazetesine Alman şirketlerinin reklam vermesini ve hatta herhangi bir şekilde Almanya'ya girişini yasaklamıştır (Öztürk, 2016: 225).

Savaş içinde Müttefik ile Mihver Devletleri arasında hassas bir denge politikası izleyen Türk Hükûmeti, basın üzerinde bir denetim mekanizması kurmuştur. Buna göre resmi sansür uygulanmadı. Ancak Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve bazen de bakanların verdikleri direktiflere uyulmaması halinde gazetelerin yayınlarının durdurulması veya kapatılması söz konusuydu. Yabancı basın da sıkı denetim altındaydı. Dergiler için de denetim amaçlı ayrı bir kurul oluşturuldu. Türk Hükûmeti, denge politikası izlediği dış politika doğrultusunda basını da yönlendirmek istiyordu ama bu pek de mümkün olmuyordu. Zaten basında ideolojik bölünme savaş öncesinde başlamıştı. Tan gazetesinden Ahmet Emin Yalman ile Cumhuriyet'ten Yunus Nadi arasındaki polemik, o dönem basındaki atmosferi yansıtmak bakımından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yalman, Nadi'yi Nazi propagandasının sisteminin bir uzantısı olmakla; Nadi ise, Yalman'ı komünizm sempatisiyle suçlamaktadır. Savaş döneminde gazete ve dergilerin sayısında önemli artışlar olmuştur. 1941'de toplam tirajı 60 bin olan 113 gazete ve 227 dergi yayımlanırken, savaşın sonuna doğru gazetelerin sayısı 202'ye çıkıp toplam 100 bin tiraja ulaştı ve dergi sayısı da 302'ye yükseldi. Toplam tirajın % 22,5'i Mihver yanlıları, % 43,9'u Müttefik yanlıları ve % 30,6'sı ise orta yol izleyenler arasında dağılıyordu (Tekeli / İlkin, 2018: 569-570).

Savaşan taraflar Türk basınına yönelik yoğun propaganda yapıyordu. Bu amaçla Daladier Hükûmeti, 1940 başında Türk gazetecileri Fransa'ya davet ederek cepheyi gezdirip etkilemek istemiştir. Fransa'ya giden heyette Ulus gazetesini Falih Rıfkı Atay, Akşam gazetesini Necmettin Sadak, Yeni Sabah gazetesini Hüseyin Cahit Yalçın, Tan gazetesini Zekeriya Sertel Tan, Cumhuriyet gazetesini Nadir Nadi ve Anadolu Ajansı'nı da Muvaffak Menemencioğlu temsil ediyordu. Bu geziyi, 1940 ilkbaharında 15 günlük İngiltere seyahati izledi. Milli Savunma Bakanı Naci Tınaz'ın başkanlığını yaptığı heyette, General Refet Bele ile birlikte Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Asım Us, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Anadolu Ajansı Genel Müdürü Muvaffak Menemencioğlu ve Basın Yayın'dan Şekip Engineri yer aldı (Tekeli / İlkin, 2018: 569-570).

Türk Hükûmeti tarafından sıkı denetlenmelerine rağmen, Müttefik ve Mihver Devletlerin yanısıra gazeteler arasında polemikler devam ediyordu. Resmi makamların uyarılarının dikkate alınmaması, gazetelere verilen yayın durdurma ya da kapatma cezalarının artmasına neden oldu. Bu konuda en çarpıcı örneği Nazi Almanyası üzerine yapılan yayınlarla ilgili cezalar oluşturmuyordu. Alman ordusunun henüz Doğu Avrupa'da ilerlemesi ve hiçbir direnişin olmaması, Türk Hükûmeti'ni daha hassas olmaya zorluyordu. Nitekim 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması, Türk Hükûmeti'nin endişelerini bir müddet için giderdi. Türk Hükûmeti, Mihver ve Müttefik Devletleri arasında sürdürdüğü denge politikasının bir sonucu olarak, bir taraftan Almanya ile imzalanan bu antlaşmadan duyduğu memnuniyeti ifade ederek Almanya'nın Avrupa devletleri arasında Türklerle çarpışmayan tek devlet olduğu vurgusu yapmıştır. Türk Hükûmeti, diğer taraftan bu anlaşmayla Türkiye'nin siyasetinde hiçbir değişiklik olmadığını, İngiltere'yle ittifakını sürdürdüğünü belirtme ihtiyacını duymuştur. Bu anlaşma, aynı zamanda Naziler için de Rusya'ya saldırısının önünü açmıştı.

Dört gün sonra, 22 Haziran 1941’de Naziler, İkinci Dünya Savaşı’nın kaderini değiştirecek Rusya Seferi’ni (Barbarossa Harekâtı’nı) başlattı.

Bu anlaşma aynı zamanda savaş ortamında Türk basını üzerinde etkilerini gösterdi. Nazi ordusunun Sovyet Rusya’da bulunduğu ve henüz olumsuz haberlerin gelmediği bir dönemde yaşanan birkaç olay, bu anlaşmanın Türkiye’deki etkilerini somut bir şekilde göstermektedir. 7 Aralık 1942’de Vatan gazetesi, Charlie Chaplin’in, New York’tan Türkiye’ye yapılan radyo yayınında bir Nasrettin Hoca hikayesi anlattığını, bu hikâyede kendisini yalanlayan eşek anırması üzerine, bana mı inanacaksınız yoksa eşeğe mi diye sorduğunu ve böylece Hitler’i eşeğe benzetmiş olduğunu haberleştirmiştir. Gazete, bu haberi de eşeğe benzeyen bir Hitler karikatürü ile yayınlaması üzerine 8 Aralık 1942’den itibaren 60 gün süreyle kapatılmıştır.

Türk Hükûmeti’nin, Naziler ile ilişkilerinde gösterdiği hassasiyet, özellikle Turancılık konusunda yayımlanan dergilere müsamaha gösterilmesine neden olmuştur. Savaş yıllarında Türkçü-Turancı akımlar basım-yayın faaliyetleriyle etkili olmaya çalışmaktaydı. Türkiye’nin savaşın henüz Nazi Almanyası’nın lehine devam ettiği aşamada uyguladığı strateji ise üç güç merkeziyle (Müttefik Bloku, Almanya, Sovyet Rusya) yaptığı ittifak ve saldırmazlık antlaşmalarıyla geliştirdiği başarılı dış politikayı çeşitli iç politik unsurlarla da desteklemektir. Nazilerin desteklediği Turancı akımlar da tam bu noktada Türk dış politika yapıcılar tarafından anlam kazandı ve Almanya ile ilişkilerin gerilmemesi için önemliydi. Türk Hükûmeti, Berlin’le ilişkilerini, Müttefikler Devletleri ve Sovyet Rusya’yı rahatsız etmeyecek bir düzeyde sürdürmeye dikkat ediyordu. Bundan dolayı nasyonal sosyalistlerin Turancı ülkü çıkarına yaptığı yoğun propaganda ve Türk ordusunda bulunan Turancıların çabalarına karşın gerek Atatürk ve gerek İsmet İnönü dönemlerinde Türk Hükûmeti Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk toplumlarının Sovyet Rusya’ya karşı ayaklanmalarına destek verecek bir teşebbüste bulunmamıştır. Alman diplomat Möckelmann (2020: 75), Nazi Almanyası’nın Turancı akımlara destek vermesini şöyle açıklamaktadır:

Nazi ordularının Sovyetler Birliği topraklarına girmesi, oradan güneye yönelerek Kafkasya’ya doğru ilerlemesi Türk genelkurmayındaki Turancı generallerle ordudaki bazı subayları benzeri düşlere kaptırmıştı. O süreçte Türkiye’yi ‘mihver devletler’ arasına çekmek için çaba gösteren Nazi Almanyası 1941 ortalarından başlayarak bir yandan Türk Turancılığına açıkça destek vermiş, öte yandan da Türk halkları arasındaki ayrımcılık girişimleriyle Sovyetler Birliği’ni içten zayıflatmayı denemişti.

Türk Hükûmeti, savaş Almanya’nın aleyhine dönene kadar Nazi Almanyası’nın isteklerine duyarlı davranacak ve Turancı akımların yayımladığı dergilere mümkün olduğunca ses çıkarmayacaktı. Yine Alman ordularının ilerlemesi en had safhadayken, 17-19 Kasım 1941 tarihlerinde bir Alman basın heyetinin Ankara’yı ziyaret ederek, Türk basınıyla ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Türk resmi makamlarının İngiltere Büyükelçiliği’nden propaganda faaliyetlerini sınırlaması için ricada bulunmasının, Alman basın heyetinin ziyaretinin ardından yapılması dikkat çekicidir. Yine aynı

dönemde, 16 Temmuz 1942’de, gazeteci ve siyasetçi Necmettin Sadak başkanlığında bir basın heyeti Almanya’ya bir ziyaret gerçekleştirdi. Heyette, Vakit gazetesi başyazarı ve sahibi Asım Us, Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi, Türk Sözü gazetesi yazı işleri müdürü Nevzat Güven ve Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper yer almışlardır.

Aynı dönemde, Türk Hükûmeti’nin gözettiği denge politikası sonucu bir Türk basın heyetinin Almanya’dan sonra, 21 Ağustos-7 Aralık 1942 tarihleri arasında İngiltere ve ABD’ye gitmeleri sağlanmıştır. Yeni Sabah gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın’ın başkanlığını yaptığı heyet, şu isimlerden oluşuyordu: Vatan gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, Tan gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel, Ulus gazetesi dış politika yazarı Ahmet Şükrü Esmer ve İkdam gazetesi başyazarı Abidin Daver. Heyet, İngiltere ziyareti esnasında Başbakan Churchill ve Dışişleri Bakanı Eden ile de görüşme imkânı bulmuştur. Savaş yıllarında Türk basın mensupları için Almanya ve İngiltere’ye düzenlenen gezilere ABD gezisinin de dahil edildiği görülmektedir. ABD’nin de savaşa müdahil olmasıyla birlikte Türk basını üzerinde nüfuzunu artırma gayretleri başlamış ve bunun sonucu olarak ABD Haber Ajansı United Press’den alınan haberler basında giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Savaş öncesi dönemde hem Müttefikler (özellikle İngiltere) hem de Mihver Devletler (özellikle Almanya), Türk basınına etkilemek için gezi programları dahil bu türlü propagandaya başvururken, dış kaynaklı haberlerin ülke içindeki dağıtımından sorumlu tek resmi kurum olan Anadolu Ajansı ile ilişkilerini geliştirmek için de birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Nitekim savaş öncesi dönemde Anadolu Ajansı haberlerinin yüzde 20-25’ini Alman Haber Ajansı DNB’den, yüzde 50’sini ise İngiliz Haber Ajansı Reuters’ten alıyordu. Ancak savaşla yıllarında durum ABD lehine değişmeye, yani ABD kaynaklı haberler Türk basınında artmaya başlamıştır (Tekeli / İlkin, 2018: 579).

Anadolu Ajansı haberlerinde Müttefik ve ABD’nin payının artması ve bunun Türk kamuoyunda Alman karşıtı propagandaya yol açacağı endişesi ve Anadolu Ajansı’nın başındaki Muvaffak Menemencioğlu’nun da Müttefik yandaşı olarak bilinmesi, Nazilerin Türk yetkililer nezdinde yoğun propaganda faaliyetleri yürütmesine neden oldu. Haziran 1941’de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı da Türk tarafında Alman propagandacıların faaliyetlerine karşı daha hoşgörülü bir tavır alınmasına yol açtı. Türkiye uzmanı Alman diplomat Möckelmann’ın şu açıklamaları, savaşan taraflar arasındaki rekabete yönelik olarak Nazilerin basın üzerinden Türk kamuoyundaki propagandalarını artırmak amacıyla yaptıkları faaliyetlere dair önemli ipuçları vermektedir:

Berlin’in en çok ilgi duyduğu resmi kuruluş Anadolu Ajansı’ydı. Ne de olsa nasyonal sosyalist rejim basına yönelik reklamını en iyi bu ajans aracılığıyla yapabilmekteydi. Anadolu ajansı özellikle savaşın ilk yıllarında Hitler karşıtı karikatürler ve Almanya’yı eleştiren gazete makalelerinin kaynağı olarak dikkati çekmişti. 1841 yılında Alman Büyükelçiliği’nin, Basın Yayın Müdürlüğü’ne doğrudan yaptığı şikayetler, hatta kimi baskılar pek başarılı olmamıştı. Anadolu Ajansı bazen özür dilemiş, fakat yayınların arkası kesilmemişti. Alman Büyükelçiliği, ajansın ‘Almanya karşıtı’

yayınlarından Yahudi kökenli gazetecilerin sorumlu olduğuna karar vermiş ve bakanlığa baskısını artırmıştı. Sonunda Başbakan Refik Saydam Mayıs, 1942’de bu baskıya boyun eğmiş ve Anadolu Ajansı’ndaki Yahudi kökenli gazetecilerin -toplam 26 kişi- görevine son vermişti. Büyükelçi von Papen de Berlin’e gönderdiği bir yazıda bu başarının ‘büyükelçiliğin aralıksız çalışmaları’ sonucu elde edildiğinden söz etmişti (Möckelmann, 2020: 102-103).

Türkiye’deki Nazi propagandistleri ayrıca, Anadolu Ajansı’nda Yahudi asıllı gazetecilerin işten çıkarılmasını fırsat bilerek, Yahudi düşmanlığını yayma faaliyetlerini hızlandırdı. Bu amaçla ilk adım olarak, “Siyon Protokolleri”, “Kavgam” ve “Enternasyonel Yahudi” adlı antisemist kitaplar Türkiye’de yayımlandı. Yine Türkiye’de de yayımlanan “Akbaba” ve “Karikatür” adlı Alman yanlısı dergilerde, Nazi rejiminin propaganda organı Der Stürmer dergisinde Yahudileri vurguncu ve düzenbaz olarak tasvir eden bazı karikatürlere yer verildi. Böylece bu iki dergi, Türkiye’de ırkçılığın yasak olmasına ve basının denetlenmesine rağmen, antisemitizmi yaymaya çalıştı (Möckelmann, 2020:103).

Gazetelerin yanı sıra dergiler de yazılı basının güçlü olduğu o dönemde kamuoyunda etkili pozisyona sahipti. Bu dergiler arasında, haftalık olarak yayımlanan ve yukarıda da adları geçen Akbaba ve Karikatür en etkilileri olup her ikisi de Alman yanlısı tutum sergiliyordu. Akbaba dergisi Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon tarafından, Karikatür dergisi ise Sedat Simavi tarafından yayımlanıyordu (Tekeli / İlkin, 2018: 582).

Bu iki Almanya yanlısı derginin kamuoyundaki etkisine karşılık olarak İngilizler, 1 Şubat 1941’den itibaren “Demokrat Politika” adlı bir gazete çıkardılar ve gazetenin başına Daily Express gazetesinin muhabiri Gedye’yi getirdiler. Gedye’nin faaliyetleri arasında Nazileri küçük düşürecek karikatürler ve Nazilerin Türkiye üzerindeki emellerini anlatan broşürler yayımlamak ve bu yayınları halka dağıtmak da vardı (Tekeli / İlkin, 2018: 582).

Türkiye’de basın yoluyla kamuoyuna yönelik propaganda faaliyetleri, Almanya yanlısı ya da karşıtı olan gazeteler arasında da çatışmalara neden oluyordu. Nitekim Sabiha Sertel, Haziran 1941’de “Tan” gazetesinde, Nazilerin işgal ettikleri yerlerde halka eziyetine, Yahudi topluluğa kötü muamele yaptığını dair bir yazı yayımladı. Bunun üzerine “Cumhuriyet” gazetesinde Nadir Nadi de karşı bir kampanya başlatmıştır. Sabiha Sertel’in açtığı dava sonucu Cumhuriyet gazetesi 150 liralık bir cezaya çarptırıldı (Tekeli / İlkin, 2018: 582).

Daha çarpıcı bir olay ise, Stalingrad savunması sırasında Türkiye’deki ırkçı grupların, nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda milliyetçi hisleri uyandıran ve azınlıklık düşmanlığını yayma amaçlı propaganda yapmaya başlamasıdır. Üzerinde “Vatandaş Türkçe konuş” yazılı kartları bastırarak, vapurlarda ve tramvaylarda insanların eline tutuşturup Rum, Ermeni ve Yahudiler gibi, tüm hakları Lozan’da garanti altına alınmış azınlıklara hakaret edilmiştir. Yine eşzamanlı olarak aynı gruplar, İğneli

Fıçı adlı bir broşür yayımlayarak, Yahudi düşmanlığını yaymış ve Yahudilerin tasfiyesini talep etmişlerdir. Bunlara karşın Tan gazetesi yazarı Sabiha Sertel defalarca yazı yazarak bu grupların faaliyetlerini eleştirmiştir. Söz konusu gruplar Sabiha Sertel hakkında davalar açmışsa da, tarafla birbirini aynı nitelikte suçladığı için dava düşmüştür. Sabiha Sertel, bu ırkçı gruplar aleyhinde yazılar yazmaya devam etmiş, ancak Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nden gelen uyarıyla iki ay süreyle yazılarına ara vermesi istenmiştir (Tekeli / İlkin, 2018: 583).

3.2. Nazilerin Türkçe Radyo Yayınları

Nazilerin yurtdışı radyo yayınları yaptığı ülkeler arasında Türkiye de yer alıyordu (O'Shaughnessy, 2020: 269). Almanya'dan Türkçe yapılan yayınlar, Türk kamuoyuna Nazi ideolojisinin benimsetilmesi ve sempatican kazanılması bakımından önemliydi. Nazilerin radyo konusundaki özel bir ilgisi de, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi radyolarında Nazi Almanyası aleyhinde yayın yapılmasını önlemektir. Burada Türkiye radyolarında mümkün oldukça kendi lehlerinde yayın yapılması konusunda Müttefiklerle rekabet halindeydiler. Bu durum, savaşın başlangıcına doğru artarak devam etmiş ve savaş yıllarında en üst seviyeye ulaşmıştır.

1930'lu yıllarda radyo Türk toplumunda bir iletişim aracı olarak henüz yayılmamıştı. Türkiye'de radyo üretilmeyip yurtdışından ithal edildiği ve bu cihazlara uygulanan ithalat vergisi yüksek olduğu için fiyatı imalatçı ülkelerdeki satın alma fiyatından daha yüksekti. Bu nedenle, o dönemde radyo çoğunlukla büyük şehirlerde, gelir düzeyi yüksek sosyal kesimlerde mevcuttu. Ankara ve İstanbul radyolarının ilk yayın denemeleri, Cumhuriyet'in kuruluşundan kısa bir süre sonra başladı. İlk radyo vericisi 1926 yılında İstanbul'da özel bir şirket tarafından kurulmuş, ardından 1927 yılında Ankara'da bir verici istasyonu kurulmuştur. Hükûmet, çok geçmeden yeni laik-modernist rejimin popüler aydınlanma politikasının ilkelerinin bir aracı olarak yeni medyanın etkisinin önemini anladı (Pekesen, 2014: 26).

1940'lı yılların başlarından itibaren her iki şehirde radyoların kitlesel yayını bugünkü binalarına taşınmasıyla başlamış ve radyo kullanımı toplumda yaygınlaştıkça yazılı basınla birlikte dönemin önemli bir iletişim aracı haline gelmiştir. Ankara Radyosu Müdürlüğü yapan Vedat Nedim Tör döneminde (1938-1943), radyonun geniş kitlelere erişmesinde önemli adımlar atılmıştır. Tör, 1916 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra, Berlin'de lisans ve doktora eğitimini tamamlamış, 1923 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Tör'ün yurt dışı deneyimi ve Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli kurumlardaki üst düzey yöneticilik deneyimi, Ankara Radyosu Müdürü olarak atanmasında belirleyici olmuştur (Tekeli / İlkin, 2018: 583).

Hedeflenen amaçlar doğrultusunda, 1941’de, radyonun idaresi ile radyo dinleyicilerinin birbirlerini anlamalarını sağlamak için yayımlanan Radyo Mecmuası dergisinin ilk sayısı 5 bin iken, bu sayı 1942 sonunda 13 bin 500’e ulaştı. Radyonun önemli görevleri arasında, yabancı dillerde haber yayınları da bulunuyordu. Bu da, Mihver ve Müttefikler Devletleri’nin Türkiye’de radyo yayınlarına ilgisinin artmasına neden oldu. O dönemde Ankara Radyosu Arapça Servisi tarafından Alman-Rusya savaşında Almanya lehine haberler yapılıyordu. Bu servisin aynı zamanda İngiliz aleyhtarı yayınlar yapması, İngiltere’yi rahatsız ediyordu. Nitekim İngiliz basın Ataşesi Leigh Ashton, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper’i ziyaret ederek, radyo yayınından duyduğu rahatsızlığı ifade etti. Bu tepkiye karşılık olarak bazı Amerikan ve İngiliz muhabirlerinin, Ankara Radyosu’nun imkânlarından yararlanarak haber geçmeleri sağlanmıştır. Savaşan taraflar, Türkçe gazete ve dergilerde olduğu gibi, Ankara Radyosu’nun haber kaynağı olma konusunda rekabete başlamışlardır. Nitekim 1942 yılında Türkiye’de kurulan Amerikan Enformasyon Büroları (USIS), Türk basınına ve radyosuna haber veriyordu. İngilizler ve Almanlar da radyonun haberlerinde paylarını artırıp yayınların lehlerine yönelik olması için yarışmışlardır (Tekeli / İlkin, 2018: 584-585).

İlk kez 21 Kasım 1939’da, savaşın başlamasından yaklaşık üç ay sonra, İtalya’nın yanı sıra Alman radyoları Türkçe yayınlarına başladılar. Alman radyoları günde yedi kez, on beşer dakikalık, propaganda amaçlı Türkçe yayınlar yapıyordu. Bu programlardan dört tanesini Berlin, diğerlerini Bükreş, Sofya ve Tiran radyoları yayınlıyordu. Programlar içerik olarak haber, müzik ve eğlence ağırlıklıydı. Yayın kalitesi iyi olduğundan söz konusu programlar Türkiye’den rahatça dinlenebiliyordu. O dönemde Türkiye’de radyo cihazları henüz topluma yayılmış olmadığı için bu yayınların hedefi seçkinlerden oluşan sosyal kesimlerdi. Ancak, yayınlarda hedef alınan bu kesimlerin dış politikaya yön verenler olduğu düşünülmüştür. 1937’de 16 milyonluk bir nüfusta radyo abone sayısı 9 binin biraz altındayken 1940’ta 91 bin civarındaydı. Aynı dönemde Almanya ile mukayese edilirse, 1933’te dört milyondan fazla olan radyo alıcı sayısı, 1938’de dokuz milyona ulaşmış ve 1941’de yaklaşık 16 milyonu aşmıştı. Türkiye’deki yayınların neredeyse yarısı İstanbul’daydı. İzleyicilerin çoğu, eğitilmiş orta sınıf ve girişimci çevrelerden gelirken, yalnızca % 10’u işçi sınıfı ve köylülerdi (Pekesen, 2014: 26). 1938’de Türkiye’deki tüm radyo alıcılarının büyük bir bölümü (% 70.2), ülkenin en gelişmiş üç şehri olan İstanbul (% 48.8), Ankara (% 14.6) ve İzmir’de (% 6.8) toplanmıştır (Keskin, 1997: 96).

Alman radyo endüstrisi Türkiye pazarında tekel konumunda olduğundan, Türkiye’de radyo cihazlarının yayılmasını teşvik ederek Nazi propagandasının Türk toplumunda daha geniş kitlelere yayılmasına hizmet etti. Naziler bu amaçla Türkiye için ucuz bir radyo cihazı üretmeyi planladılar. 1942-1943 yıllarında, Goebbels’in başında olduğu Propaganda Bakanlığı’na bağlı Radyo – Union GmbH adlı şirket, Türkiye’de temsilcilik kurma için çalışmalarına başladı. Türk Ticaret Bakanlığı, başlangıçta bu girişimi desteklese de, radyo üretimini yapacak şirketin kurulması gerçekleşmedi. Türk Hükûmeti’nin

1942 yılında, özellikle yabancı şirketleri etkileyen sermaye vergisi uygulaması ve hemen bir süre sonra savaşın Almanya aleyhine bir seyir alması, bu projenin gerçekleşmesini engelledi (Glasneck, 1966: 7).

Ancak Naziler, aynı dönemde (1942-1943) düzenlenen İstanbul Radyo ve Televizyon Fuarı ile Ankara İnşaat Fuarı ve 1943 İzmir Fuarı sayesinde Türkiye'nin elit tabakasına yönelik propaganda faaliyetlerine devam ettiler. Alman Propaganda Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı bu fuarları çok önemsendi ve toplam 150 bin Türk Lirası tutarında bir bütçe ayırdı. Bu özel ilginin ardında, dönemsel faktörler de belirleyici bir rol oynadı. Fuarlar, Alman ordusunun Sovyet saldırısında başarısızlığa uğraması ve ağır yenilgiler almasıyla oluşan "Almanlar savaşı kaybediyor" algısının önüne geçmek için Alman ekonomisinin gücünü göstermek bakımından önemliydi. Bunun yanı sıra, Alman radyo sektörünün tekel konumunda olduğu Türkiye'de, ABD'nin de İzmir'de Radyo ve Televizyon fuarı açmak istemesi, Nazileri Türkiye için daha aktif olmaya yöneltti. Radyonun yanı sıra yeni gelişmeye başlayan televizyonun da sunulduğu fuar, Türkleri etkilemek bakımından önemli bir propaganda ortamı sunuyordu. Naziler ayrıca, öğretmenlerin, yönetici durumdaki memurların ve radyo cihazlarının hediye edileceği "önemli şahsiyetlerin" geniş kitleleri etkileyebileceğini hesapladılar (Glasneck, 1966: 8).

Naziler, nasyonal sosyalist ideolojileri doğrultusunda, Almanya'yı Doğu Avrupa'ya doğru genişletme (Drang nach Osten) hedeflerinde Türkiye'yi bir "ekonomik yaşam alanı" olarak görmüşlerdir. Bu amaçla Nazi Almanyası, 1930'lardan başlayarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'ye yönelik her zaman yoğun bir diplomatik çaba sarf etmiştir. Nazilerin bu çabaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1939-1945 yılları arasında Ankara Büyükelçisi olan von Papen döneminde doruğa ulaşmıştır. Naziler, Türkiye analizinde ülkeyi, ağırlıklı olarak Kurtuluş Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışan, üniter yapılı, ancak ekonomik olarak dışa bağımlı bir tarım ülkesi olarak değerlendirdiler. Türkiye, coğrafi-stratejik konumu nedeniyle, Nazi Almanyası'nın doğuya doğru yayılmacı politikaları açısından ayrı bir öneme sahipti. Tüm bunları göz önünde bulunduran Naziler, Türkiye'nin milli, dini, sosyal ve kültürel hassasiyetlerini ve algısını etkileyecek şekilde propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Yoğun propaganda çalışmalarında, o dönemden itibaren geniş kitlelere ulaşmada en etkili araç olmaya başlayan radyonun kullanımına da giderek daha fazla önem verilmiştir.

Savaş yıllarında, Mayıs 1940'ta Berlin Radyosu'nda Türkçe olarak yayınlanan "Türkiye'nin Gerçek Dostları" (Die wahren Freunde der Türkei) konulu bir program, Türk kamuoyunda "Almanya dost, İngiltere düşman" algısını oluşturmak için yapılan propaganda bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu radyo programında, Türk-Alman dostluğuna atıf yapılarak Türkiye'nin savaşta İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmesi halinde bunun bu dostluğa ihanet anlamına geleceği ve Türkiye'nin büyük zarar göreceği konusunda kamuoyunun şu propaganda ile ikna edilmesi hedefleniyordu (Gökpınar, 2017: 117-119):

Almanya, tarihi boyunca Türkiye'nin gerçek dostu olmuştur. Türkiye'nin gerçek düşmanı Almanya değildir; aksine Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmasından çıkarı olan İngiltere ve Fransa'dır. Kuzeybatı'da bizzat kendi yaşam alanlarını koruyacak kadar yeterli birlikleri olmayan İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi ilgilendirmeyen ve Türkiye'ye hiçbir şöret ve başarı kazandırmayacak olan bir davada kahraman Türk askerinin kendileri için savaş meydanında kanını akıtmalarını istemektedirler.

Aynı programda, İngilizlerin Türkiye ile ilgili planlarını gerçekleştirmek için Türk kamuoyunu sempatik yalanlarla manipüle ettikleri, İngiliz ve Fransız subaylarının para karşılığında kendilerine çalışacak hainleri aramak için Türkiye'nin her tarafını dolaştıkları iddia edildi. Bu iddialar, Türk kamuoyunun ve Türk siyasetçilerinin hassasiyetleri dikkate alınarak şu şekilde ifade ediliyordu:

Türkler I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransızlar'ın izin verdiği tecavüzleri unuttu mu? İngiliz ve Fransızlar'ın savaş sonunda yağmacı hırsıyla Türkiye'yi parçalara böldüğünü ve en değerli illerini kapıldığı artık bilinmiyor mu? Halkını kendisine dayatılan kölelikten yeni ve daha güzel bir geleceğe götürmek için Kemal Atatürk'ün en çetin savaşlarını İngiltere ve Fransa'ya karşı verdiği artık bilinmemekte midir? İngiliz ve Fransız askerlerinin Türkiye'nin topraklarını anavatanından koparmak için Anadolu'daki ayaklanmaları bizzat kıskırttıkları Türkiye'de artık bilinmemekte midir?

Bu sorular ışığında İngilizlerin geleneksel emperyalist oyunları şöyle anlatılıyordu:

İngiltere bir ülkeye önce dostça yaklaşır, sonra duvara İngiltere'nin öncelikli düşmanları arasında yer alanlardan birinin tehditlerini resmeder ve sonrasında bu tehdide karşı yardım sözü verir. Böylelikle İngiltere, ilgili ülkeyi kendi ağına alır ve sonrasında egoist oyunları için suistimal edip yüzüstü bırakmak gibi sinsice bir yöntem kullanır.

Bu İngiliz oyunlarına örnek olarak Naziler tarafından işgal edildiğinde İngiltere'den yardım alamayan Çekoslovakya, Polonya ve Norveç gösterilmiş ve aynı zamanda Türkiye'ye dolaylı bir tehdit mesajı verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin İngiltere safında savaşa dahil olması durumunda aynı kaderi paylaşacağı ima edilmiştir. Almanya'nın, Türk askerinin gerçek dost-düşmanı ayırt edebilecek durumda olmasına ve büyük özveriyle elde edilen Atatürk'ün mirasını heba etmeyeceğine olan güven vurgulanmaktadır.

Yine Mayıs 1940'ta Türkçe olarak yapılan "Türkiye'nin Gerçek Ekonomik Çıkarları" [Die wahren türkischen Wirtschaftsinteressen] konulu bir başka radyo programında, Almanya ile Türkiye'nin karşılıklı ekonomik çıkarlarının önemine vurgu yapılıyordu. Buna göre bir sanayi ülkesi olan Almanya, bir tarım ülkesi olan Türkiye'den gıda ürünlerine ve ayrıca endüstriyel üretim için bazı minerallere (özellikle krom ve bakır) ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan Türkiye'nin de ihtiyacı olan sanayi ürünlerini, tarım ürünleri satarak satın alabileceği en uygun ülkenin Almanya olduğu vurgulanmaktadır. Buna paralel olarak programda, Almanya'nın Türk tarım ürünlerini satın aldığı ve Alman uzman ve mühendislerinin Türkiye'nin her yerine danışmanlık yaptığı hatırlatılmıştır (Gökpinar, 2017: 121).

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin her iki tarafın da çıkarına olduğunun vurgulandığı programda, ayrıca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmesinin önüne

geçilmesi yönünde propaganda yapılmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin bir yanda Almanya, diğer yanda İngiltere ve Fransa'dan aldığı kredilerin geri ödeme yöntemleri üzerinde bir karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye kredi verirken Türkiye'nin müttefik olarak kendilerine bağlanmasını şart koştukları ve ayrıca Türkiye'nin borcunu döviz olarak geri ödemesini talep ettikleri vurgulanmıştır. Türkiye'nin döviz sıkıntısı çeken bir ülke olmasına rağmen, borcunu mal ihraç ederek ödeme yönteminin hemen hemen hiç uygulanmadığı konusu özellikle belirtilmiştir. Almanya'nın ise, Türkiye'ye kredi verirken -hayırhah bir şekilde- Türkiye'de tarımın ve endüstrinin gelişmesini amaçladığı ve Türk-Alman Ticaret Antlaşması çerçevesinde Almanya'ya geri ödemelerin döviz üzerinden değil mal sevkiyatı ile rahatça yapılmasının Almanya tarafından sağlandığı belirtilmiştir (Gökpınar, 2017: 122).

Nazilerin savaş yıllarında radyodan Türkçe yaptıkları programlar sadece Türkiye'nin siyasi kadrolarına, sivil-asker bürokratlarına ve aydınlarına yönelik değildi. Almanya'dan yapılan Türkçe programlar, radyo cihazı henüz yaygın olmamasına rağmen, Türk halkına propaganda yapmayı ihmal etmiyordu. O dönemde Türkiye nüfusunun üçte ikisinden fazlası kırsal kesimde yaşıyordu ve nüfusun büyük bir bölümü henüz okur-yazar değildi. Bundan dolayı radyo, geniş kitlelere ulaşılması açısından, o dönemin en etkili kitle iletişim aracıydı. Türk Hükûmeti, Cumhuriyet ilkelerinin halka daha iyi anlatılabilmesi için 1930'ların başından itibaren Türkiye genelinde "Halkevleri" adıyla bir yaygın bir eğitim kurumu ağı oluşturmaya başlamıştı. 1938'de sayıları 210'a çıkan bu eğitim kurumlarında, çok yönlü eğitim programları kapsamında sinema filmleri izlemek ve radyo dinlemek imkânları da mevcuttu. Reich Propaganda Bakanlığı, Türkçe radyo yayınlarıyla, Halkevleri'nin imkânlarını fırsat bilerek, o dönemde Türkiye nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı kırsal kesimlere yönelik propagandaya önem vermiştir. Radyo yayınlarının içeriğine ilişkin olarak yayın grubuna şu önerilerde bulunmaktadır:

Radyo propagandalarında; Türk köylüsünün mentalitesine uygun şekilde, İngiltere ve Fransa'yı direk hedef göstermeksizin, dünya basınında Türkiye'nin savaşa girip girmeyeceğinin tartışıldığına dikkat çekilmesi, Türkiye'nin Almanya safında savaşa girmesi durumunda, bunun Türk köylüsüne sağlayacağı olağanüstü faydaları konu edinen olabildiğince basit ve ilkel politik konuların işlenmesi önerilmiştir (Gökpınar, 2017: 126).

Naziler, "dostça" açıklamaların ardından her zaman olduğu gibi Türklerin Müttefik Devletler'den yana olup olmadığı konusunda tehditkâr bir tonda uyarıda bulunmayı ihmal etmiyordu:

Bundan başka, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'nin savunmasında Türkler'e yardım eden Almanya'nın Türkiye'nin varlığında payı olduğu ima edilmiş ve Türkiye'nin savaşa dahil olmasına kayıtsız kalamayacağı uyarısı yapılmıştır. Almanya'nın Türk topraklarında siyasi ve askeri çıkarlarının olmadığını ve Türk çiftçisinin ürünlerini en çok satın alan, ziraat uzmanlarını da Türk çiftçisinin hizmetine sunan Almanya'nın en büyük arzusunun, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve mevcut ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek olduğunun vurgulanması istenmiştir (Gökpınar, 2017: 126).

3.3. Türk Sineması ve Nazi Filmleri

Sinemanın propaganda amaçlı yoğun kullanımı 20. yüzyılın ilk yarısına kadar gitmektedir. Bu dönemde öne çıkan Komünizm ve Faşizm gibi ideolojiler, birbirleriyle sürekli rekabet halinde olmaları nedeniyle kitleleri etkilemek ve kendi söylemlerini meşrulaştırmak için sinemayı giderek daha fazla kullanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı, propaganda filmlerinin ilk başarılı örneklerinin üretilmesi bakımından önemli bir rol oynamıştır. Bu savaşa katılan devletler, kendilerini güçlü göstermek ve düşmanlarını itibarsızlaştırmak için kısa propaganda filmleri çekmişlerdir. Bunun en iyi örneği, 1918 ABD yapımı Özgür Olmak İstiyorsan Sam Amca'yı Destekle (Stake Uncle Sam to Play Your Hand) adlı propaganda filmidir. Bu propaganda filmi ile ABD Hükûmeti, Alman İmparatorluğu'na karşı nefret söylemi inşa ederek savaşta Amerikan halkının desteğini kazanmak istemiştir. Bu filmin popülaritesi daha sonra yapılacak propaganda filmlerine örnek olmuş ve sinemanın propaganda amaçlı kullanılmasına ivme kazandırmıştır. ABD'de çekilen birçok ünlü propaganda filmlerinin yanı sıra 1917 Ekim Devrimi'nden sonra kurulan Sovyetler Birliği'nde de sosyalizmi ve onun lideri Vladimir Lenin'i yüceltmek için birçok propaganda filmi çekilmiştir (Çakı vd., 2019: 150).

Nazi Almanyası döneminde propaganda amaçlı filmler konusunda büyük adımlar atılmıştır. 1933 yılında Naziler iktidara gelinceye kadar Almanya'da propaganda sinemasının gelişimi sınırlı kalmıştır. Bunun temel nedeni, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da kurulan Weimar Cumhuriyeti'nin (1919-1933), 1919 yılında imzaladığı Versay Antlaşması hükümleri uyarınca İtilaf Devletleri ile barışçıl ilişkiler sürdürmek zorunda kalması ve saldırgan bir dış politika uygulamasına izin verilmemiş olmasıdır. Ayrıca Almanya'nın Müttefiklere ödediği savaş tazminatları, yaşanan büyük ekonomik kriz ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yüksek işsizlik ve sosyal çalkantılar nedeniyle Alman sineması önemli bir ilerleme kaydedememiştir.

1933'te Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Alman sinemasında köklü değişimler yaşandı. Bu süreçte Alman sineması tamamen Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı Goebbels'in kontrolüne geçmiş ve büyük mali desteklerle Alman filmleri tamamen Nazi ideolojisi doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Bunun bir örneği, Goebbels'in Alman yönetmen Leni Riefenstahl'a 1935'te bir NSDAP parti propaganda filmi yapmak için büyük bir bütçeyle çektiği propaganda filmi Triumph des Willens'dir (İradenin Zaferi). Film, NSDAP'nin 1934'teki Nürnberg Parti Mitingini konu alıyordu. Bahsekonu film, yapımda kullanılan son teknoloji ve teknikler nedeniyle dünya tarihinin en etkileyici propaganda filmleri arasında yer aldı (Görsel 5). Filmde Hitler'in kült liderliği ön plana çıkarılırken, Nazizm ideolojisi kitleler nezdinde meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Çakı vd., 2019: 157).

Görsel 5: Triumph des Willens (İradenin Zaferi) Adlı Nazi Filminin Afişi

Goebbels'in sinema üzerindeki mutlak hakimiyetine dayanan sansür ve sıkı denetim, Almanya'da güçlü bir propaganda sinemasının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Goebbels, dönemin en son teknolojisini kullanarak Nazileri yücelten propaganda filmlerinin gücünden en etkin şekilde yararlanmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Almanya geneline yayılmış binlerce sinema salonu açılmış ve Alman halkı bu filmleri izlemeye teşvik edilmiştir. Naziler, bu propaganda filmlerini kırsal alanlara ulaştırmak için gerekli tüm donanımına sahip sesli film arabaları yaptırmıştır. Bu arabalar tüm Almanya'yı dolaşabiliyor ve Goebbels'in belirlediği her türlü propaganda filmlerini kitlelerle buluşturabiliyordu. Bu gezici sinemalar sayesinde Nazi film propagandası, o dönemde daha önce hiç sinemaya gitme fırsatı bulamamış izleyicilere önemli ölçüde ulaştı (Çakı vd., 2019: 158).

Propaganda filmleri, Nazi rejimini ve Nazizm ideolojisini yüceltmeyi amaçlarken antisemitik ve antikomünist söylemleri ön plana çıkardı. Özellikle bu söylemler, İkinci Dünya Savaşı'nda Goebbels tarafından Müttefikler Devletler'e karşı nefret söylemi oluşturmak için propaganda amacıyla kullanıldı. Bu şekilde propaganda sineması, nasyonal sosyalist ideolojisinin öğretilerini meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanıldı. Nazi Almanyası'nın savaşta aldığı ağır yenilgilere ve Müttefikler'in Alman topraklarına yönelik saldırılarına rağmen Goebbels, savaşın son anlarına kadar propaganda filmleri yapmaya devam etti. 1937'de çekilen *Juden ohne Maske* (Maskesiz Yahudi) ve 1942'de çekilen *Sowjet-Paradies* (Sovyet Cenneti) gibi kısa propaganda belgeselleri, Nazilerin Yahudilere ve Bolşevizme karşı aşırı nefret söylemlerine örnek olarak gösterilebilir (Çakı vd., 157).

Kısacası Goebbels önderliğindeki Alman sinemasının temel amacı, Nazi rejiminin propaganda faaliyetlerini Alman yaşamının her alanında etkili kılmaktı. Bu doğrultuda, eğitici ve kültürel filmler, haber ve belgesel filmler aracılığıyla Alman halkına ulaşmak amaçlanmıştır. Bu propaganda filmleri sadece Alman toplumunu değil, Nazilerin yayılma politikasına uygun olarak diğer ülke toplumlarını da etkilemeyi amaçlıyordu. Bunlardan biri de Türkiye'ydi.

İkinci Dünya Savaşı'nın taraflarının Türkiye'deki propaganda savaşları sadece basın yayın organlarıyla sınırlı değildi. Her iki taraf düzenledikleri çeşitli sanatsal etkinlikleriyle Türk kamuoyuna yönelik yoğun bir propaganda yarışına girmişlerdir. Sanat aracılığıyla propaganda yapma yarışının başında o dönem giderek yaygınlaşan film endüstrisi geliyordu. Bunlar eğlence filmleriydi, savaşla ilgili ve özellikle Alman ordusunun silah gücünü gösteren propaganda filmlerini alenen sinemalarda göstermek mümkün değildi, çünkü Türk Hükûmeti savaşan tarafların propagandası niteliğindeki filmlerin ticari sinemalarda gösterilmesine müsaade etmiyordu. Ancak Alman Büyükelçi von Papen, savaş propagandası yapan filmler ve diğer sanatsal etkinlikler için gerek Büyükelçilikte gerekse Alman kulüplerinde sivil, asker bürokratlara, basın mensuplarından aydınlara kadar seçkin Türk topluluğuna yönelik davetler düzenliyordu. Bu toplantıların amacı Nazi propaganda filmleri aracılığıyla Almanya'nın gücünü göstermek ve Türkiye'nin seçkinlerini etkilemektir. Örneğin "Batı'nın Zaferi" filmi üst düzey Türk konukların önünde gösterilerek Alman ordularının "yenilmezliği" vurgulanıyordu (Glasneck, 1966: 7).

Propaganda filmlerinin ötesinde, kamuoyuna yönelik olarak Alman sinema filmlerinin gösterimine müsaade ediliyordu. Savaşın ortasında, 1941-1942 kış döneminde Türk sinemalarında gösterime giren Alman film sayısı 60'a ulaştı. Ticari sinemaların sayısındaki artış, filmlerin giderek daha fazla kitleye ulaşmasını sağlıyordu. O dönemde ülkede 175 ticari sinema bulunuyordu. Bunlardan 35'i İstanbul, 9'u İzmir'de, 7'si Ankara'da ve diğerleri ise Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde bulunmaktaydı. Filmlerin gösterimi için mevcut mekanlar bunlarla sınırlı olmadığı gibi, Nazilerin Türk toplumuna sinema filmleriyle propaganda yapma hedefi de sadece bu ticari sinemalarla sınırlı değildi.

Türk Hükûmeti'nin halkın eğitim amacıyla ülke genelinde kurduğu ve sayıları 350'yi bulan Halkevleri ile 140 halk odası adlı mekanlar, Alman filmlerinin geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlıyordu (Tekeli / İlkin, 2018: 585).

Türk Hükûmeti'nin savaşı taraflar arasındaki denge politikası sonucunda Alman filmlerinin yanı sıra İngiliz filmleri de gösterildi. Bu gelişmede Almanya'nın Volga'da aldığı büyük yenilgilerin etkisi oldu, 1942'den itibaren çok sayıda Amerikan filminin Türkiye'de sinemalarda gösterilmesine izin verildi. Bunun üzerine Alman tarafı, Türkiye'de sinema sektöründeki konumunu korumak için Türk Hükûmeti'ne baskı yapmaya başladı. O dönemde filmlerin Türkçe senkronizasyonu için gerekli olan ham filmler, IG Farben tröstüne bağlı Agfa-Wolfen firması tarafından Türkiye'ye ithal ediliyordu. Nitekim İstanbul'daki Alman Konsolosluğu 27 Ekim 1943'te Berlin'e gönderdiği raporda, senkronizasyon şirketi olan Marmara Atölyesi'nde sadece Amerikan filmlerinin seslendirildiğini gerekçe göstererek ham film ithalatının durdurulmasını önermekteydi (Glasneck, 1966: 8).

3.4. Nazilerin Düzenledikleri Sergiler

Naziler, sinemanın yanında sergiler açarak, kültür propagandasını sürdürdüler. Özellikle savaş yıllarında psikolojik üstünlük sağlamak amacıyla propaganda faaliyetlerinin alanı genişlemiş ve sergiler de giderek önem kazanmıştır. Savaş döneminde özellikle içerikleri, boyutları ve Türk halkının gösterdiği ilgi açısından üç serginin öne çıktığı görülmektedir.

Nisan 1942'de, Alman ordusunun Sovyetler Birliği'ne saldırdığı bir dönemde, Ankara'da Alman Büyükelçiliği askeri ataşesi General Hans Rohde tarafından bir sergi düzenlendi. Almanya ile Türkiye arasındaki tarihi dostluğa gönderme yapan sergide Osmanlı subaylarının fotoğraflarına da yer verildi. Ayrıca bizzat Büyükelçi von Papen'in 1917'de Liman von Sanders'in kumandası altında Türk ordusunda görev yapmış olması, serginin düzenlenmesi nedenleri bakımından önemlidir. Serginin gerçek amacı ise, iki ülke arasında Birinci Dünya Savaşı'ndaki "silah arkadaşlığına" vurgulayarak Sovyet cephesinde savaşı Alman ordusunun üstünlüğü propagandasını yapmaktır. Alman ordusunun Sovyet cephesindeki akıbetiyle ilgili gerçek haberlerin henüz ulaşmadığı bir ortamda; Naziler, bu sergiyi Türkiye'nin Mihver güçlerinin yanında yer almasını veya en azından tarafsız kalmasını sağlamak için bir propaganda aracı olarak gördüler.

1943 yılında düzenlenen diğer iki sergi de, Mihver ve Müttefik Devletler'in Türk kamuoyuna yönelik yaptıkları propagandanın boyutları bakımından önemlidir.

Nazi Hükûmeti, 1943 yılında İzmir Fuarı'nda düzenlediği radyo ve televizyon sergisiyle, dönemin Türk burjuvazisi üzerinde güçlü bir "üstün Alman teknolojisi" propagandası yapma fırsatı

buldu. Savaşan taraflar arasındaki propaganda mücadelesi burada da görüldü. Amerikalılar aynı yıl bir televizyon sergisi düzenlemeye karar verdiler. Almanlar bu yarışmada öne geçmek için sergiledikleri radyo cihazlarını fuar sonunda Türk elitlerine bıraktılar (Tekeli / İlkin, 2018: 586-587).

Savaşan tarafların Türkiye üzerinde propaganda avantajı elde etmek için verdikleri mücadelenin en çarpıcı örneği, 1943 yılında Ankara ve İstanbul’da “Yeni Alman Mimarisi” (Neue Deutsche Baukunst) sergisinin açılmasıdır (Görsel 6).

Görsel 6: Alman Büyük Mimarisi Sergisi İlanı, 31 Ocak-15 Şubat 1943 Ankara

Nazi döneminde sanatın her alanı gibi mimarlık da Nasyonal Sosyalist ideoloji tarafından şekillendirildi. Nazi Almanyası’nda sanat; Alman ırkının ahlaki, fikri ve fiziksel, sosyal üstünlüğünü ve ihtişamını vurgulayan bir amaç için kullanılmıştır. Irkçı-ideolojik mimarinin ayırt edici özelliklerinden biri, Reich Savaş Sanayii Bakanı ve mimar Albert Speer’in “mimari megalomani” olarak adlandırdığı, her zaman en büyüğüne ulaşma arzusuuydu. Nazi Almanyası’nda sanatın siyasi bir araç ya da propaganda aracı olarak kullanılması, sanatın özerkliğini ve özgünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur. Sanat bir araç haline geldikçe, sanatçının bağımsızlığını kaybetmesi ve belirli bir ideolojiye hizmet etmesi bekleniyordu. Kültürel ırkçılık çerçevesinde Alman üstünlüğüne olan inançlar nedeniyle diğer

topluluklar ve mimari kavramlar hor görüldü. Böylece Hitler'in estetik ideali topluma empoze edilirken sanat Nazi propagandası için araçsallaştırıldı (Küçük, 2018: 24-25).

Bu amaçla Ankara'daki Alman Büyükelçiliği, 25 Mart 1942'de Türk Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, Reich Harp Sanayii Bakanlığı'nın yeni Alman mimarisi eserlerinin Ankara ve İstanbul'da sergilenmesine izin verilmesi talebini ilettiler. Aynı başvuruda, bu eserlerin daha önce Avrupa'da, Macaristan, Portekiz, Danimarka ve Bulgaristan'da sergilendiği, İspanya'daki serginin ise halen devam ettiği bildirildi. Serginin açıldığı Avrupa ülkeleri Bulgaristan ve Macaristan, savaş yıllarında Almanya'nın müttefikiydi. Danimarka Naziler tarafından işgal edilmiş, İspanya ve Portekiz otoriter diktatörlükler tarafından yönetiliyordu.

Türk Hükûmeti'nin sergi açılmasına izin vermesi üzerine Alman Büyükelçiliği, 1942 yılı sonunda hem Ankara'da hem de İstanbul'da sergilenecek eserler hakkında bilgi verdi. Büyükelçilik ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'na iki öneri daha yapmıştır. Bunlardan biri mimarlık, güzel sanatlar, tarih ve teknik bilimler alanlarında Almanca kitapların da aynı sergide yer almasıdır. Diğerisi ise Anıtkabir proje yarışması jüri heyeti başkanlığı yapmış olan Profesör Paul Bonatz'ın Alman mimarisi hakkında bir konferans vermesidir. Mimar Profesör Bonatz'ın özellikle konferans için önerilmesinin nedeni, Anıtkabir projesi yarışmasında yer alması nedeniyle Türk Hükûmeti nezdinde tanınmış bir mimar olarak yeni Alman mimarisinin Türk elitlerine benimsetilmesinde etkili olacağının düşünülmüş olmasıdır (Can Bilge 2018: 293-310). Alman Büyükelçiliği, serginin önemine dikkat çekmek için bir Türk Bakan ile Büyükelçi von Papen'in dâhil olduğu bir komitenin himayesinde açılmasını istemişti. Türk Hükûmeti, Alman Büyükelçiliği'nin her iki teklifini de kabul ederek Almanca kitapların sergilenmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'nı, serginin açılışı için de Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy'u görevlendirdi. Serginin Türk Bakan'ın himayesinde açılacak olması da Alman propagandası için önemli bir zemin hazırladı. Böylece Cebesoy'un katılımıyla basın, sergiye daha fazla ilgi gösterecek ve Alman mimarisine daha geniş yer verecekti (Küçük, 2018: 27-28).

31 Ocak-15 Şubat 1943 tarihleri arasında Ankara Sergi Evi'nde "Yeni Alman Mimarisi Sergisi" açıldı. Alman mimarisinden fotoğraflar, maketler ve mobilyalar yer aldığı sergi talep üzerine uzatıldı. Sergi, büyüklüğü ve basında önemli yer edinmesi nedeniyle diğer sergilerden farklıydı. Basının gösterdiği ilginin de etkisiyle sergiyi yaklaşık 100 bin kişi ziyaret etti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Ankara dışında olduğu için serginin açılışına katılmadı, çünkü o günlerde başta Cumhurbaşkanı İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve diğer Türk yetkililer, Adana Konferansı için Yenice'de İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile gizli görüşmeler yapıyorlardı. Ancak İnönü, serginin süresinin uzatılmasından dolayı 20 Şubat 1943'te sergiyi ziyaret etti (Küçük, 2018: 28).

Serginin gördüğü ilgi ve Türk basınında çıkan yazıların çoğunda Alman mimarisinin “ihtişamına” ve mimarlarına büyük övgülerin kaleme alınması, İngilizleri de harekete geçirdi. İngiltere de 1944 yılında önce Ankara, ardından İstanbul’da “İngiliz Mimarisi” sergisini açmıştı. Dikkat çekici bir nokta da basında daha önce Alman mimarisine yapılan övgülerin benzerinin bu kez İngiliz mimarisi için yapılmasıydı. Dolayısıyla Türkiye nasıl savaş ortamında aktif tarafsızlık politikası izlemişse, Türk basını da benzer bir politika izlemiştir (Tekeli / İlkin, 2018: 586-587).

İkinci Dünya Savaşı boyunca özellikle Almanya ve İngiltere olmak üzere Mihver ve Müttefik Devletler, Türkiye’nin kendi yanlarında savaşa girmesi için ülke sınırları içerisinde çok yönlü propaganda faaliyetleri yürütmüştür. İlk ofisini 1940 yılında Ankara’da açan İngiliz Kültür Heyeti’nin (British Council) düzenlediği çeşitli sergiler, savaş yıllarında güçlü bir kültürel propaganda aracı oldu. İngiliz Kültür Heyeti, Nazi Almanyası ile propaganda yarışına girdi ve İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana başkent Ankara’da resim ve grafik, mimarlık, eğitim kurumları, kitap sergileri, şehircilik, mobilya ve fotoğraf alanlarında sergiler düzenlendi. Heyet, Türkiye’de düzenledikleri sergilerde savaşan ülkelerinin güçlü ve parlak yanlarını öne çıkararak savaş sırasında Türkiye’yi yanlarına müttefik olarak kazanmak istediler (Özkan Koç / Önal, 2021: 109-151).

3.5. Naziler ve Türk Eğitim Sistemi

Eğitim, Nazi Almanyası’nın Türkiye’deki kültürel propaganda faaliyetlerinin önemli bir parçasıydı. 19. yüzyılda iki devlet arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin başlamasıyla birlikte eğitim alanı da önem kazanmaya başlamıştır. Alman İmparatorluğu, Avrupa’da yayılma politikası izlemeye başlarken, Ortadoğu pazarlarına ulaşabilmek için jeostratejik öneme sahip olan Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini artırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla İngiliz ve Fransızlarla rekabet halinde olan Alman Devleti, özellikle Osmanlı gençliğinin mesleki eğitiminde Alman uzmanların rol oynamasını istemiştir. Bu eğitimin Almanlarla birlikte Türkiye ve/veya Almanya’da verilmesi planlanmıştır. Böylece Alman ekolünü benimseyen gençlerin, ekonomik ve ticari alanların yanı sıra devlet bürokrasisinde de yer alarak Almanya’nın Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmaları bekleniyordu.

İki ülke arasındaki ilk somut iş birliği Osmanlı ordusunun modernizasyonu ve subaylarının eğitiminde gerçekleşti. Alman askeri uzmanların Osmanlı subaylarını eğitimi, I. Dünya Savaşı öncesinde giderek daha önem kazanmıştır. Özellikle 1913’ten başlamak üzere 1918’e kadar uzanan süreçte General Otto Liman von Sanders’in yönetiminde çeşitli askeri danışmanlar atanmıştır. Bu sıkı askeri ilişkiler, her iki ülkenin birlikte I. Dünya Savaşı’nda yer almasına neden oldu (Dawletschin-Linder / Dietert, 2010: 74).

Eğitim alanında taraflar arasındaki iş birliği askeri alanda eğitimle sınır kalmamış, diğer alanları da kapsamıştır. Örneğin 19. ve 20. yüzyılın başında Alman profesörler Gülhane'deki Osmanlı eğitim hastanesinin yönetimini devraldı ve Türkiye'de tıp eğitimini yeniden düzenledi. 1915'te Darülfünun'da yeni kurulan kürsülere yirmi Alman profesör atandı. O yılların ayırt edici bir özelliği, Alman gazeteci Ernst Jäckh ve Enver Paşa'nın kurdukları "Alman-Türk Birliği" (Deutsch-Türkische Vereinigung) tarafından organize edilen gençlerin Almanya'da eğitimi olmuştur. Bu kuruluş, iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel alışverişi teşvik etmeyi amaçlıyordu. Bu anlamda çok sayıda Türk öğrencinin Almanya'ya gelmeleri sağlandı. Aynı yıl, Osmanlı Maarif Nezareti ile yakın temas halinde olan ve genç Türkleri de, özellikle meslek eğitimi için, Almanya'ya getiren bir "Alman Kültür Komisyonu" (Deutsche Kulturkommission) kuruldu. 1918 yılında toplam 1500 genç Türk, eğitim amaçlı Almanya'da bulunuyordu. "Türk-Alman Birliği", Türkiye'deki faaliyetleri kapsamında Türk bakanlıklarına Alman uzmanların yerleştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Dawletschin-Linder / Dietert, 2010: 90).

Türkiye özellikle coğrafik-stratejik konumu nedeniyle, I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, II. Dünya Savaşı'nda da bu sefer Nazi Almanyası için önemli bir ülkeydi. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti, 1930'lardan itibaren eğitim de dahil olmak üzere yoğun bir Nazi Almanyası propagandasına maruz kalmıştır. Nitekim Reich Propaganda Bakanlığı'nın Yakın Doğu'da propagandanın nasıl olması gerektiğine ilişkin hazırlanan raporda, Almanya'nın propaganda alanında çeşitli imkânlarla sahip olduğu ve Türk öğrencilerinin en ucuz ve en etkili propaganda rolünü oynayabileceği belirtilmektedir. Raporda bu bağlamda, özellikle gençlerin Almanya'da eğitime yönlendirilmesi ve iyi izlenimlerle ülkelerine geri dönmelerinin önemi ifade edilmektedir (Keskin, 1997: 94).

Türk Hükûmeti, yeni Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'ten itibaren başlattığı çok yönlü kalkınma sürecinde ihtiyaç duyduğu uzman kadroların yetiştirilmesi için yurt dışına öğrenciler gönderdi. Ancak bu gençlerin eğitimlerini tamamlayıp geri dönmeleri zaman alacağı için ayrıca Alman uzmanlar da Türkiye'ye getirildi. Naziler döneminde, 1930'lardan itibaren, yurt dışına öğrenci gönderilmesi devam etti. 1937/38 döneminde yurt dışında devlet bursuyla eğitim gören 237 öğrencinin 100'den fazlası Almanya'daydı. 1939'da yurt dışındaki Türk öğrencilerin % 80'i Almanya'da eğitim görüyordu (Keskin 1997: 94). Ancak beklenmedik bir gelişme oldu ve hayatta kalmak için Nazi Almanyası'nı terk etmek zorunda kalan Alman bilim insanları (mülteci akademisyenler) Türkiye'ye geldiler. Buna karşılık, Almanya'dan resmi yollardan Türkiye'ye gelen ve Nazi rejim yanlısı akademisyen ve uzmanların sayısı giderek azalmaya başladı. Bu da Naziler ile Türk Hükûmeti arasında sürekli bir gerilim konusu oldu.

Naziler, Almanya'da okuyan Türk öğrencilerine nasyonal sosyalist ideolojiyi benimsetmeyi ve döndükten sonra onları Nazi Almanyası için bir propaganda unsuru haline getirmeyi amaçlıyordu. Geri dönen gençlerin bir kısmının üniversitelerde, bir kısmının da çeşitli kamu kurumlarında görev alması, Nazilerin dikkatini bu gençlere çekmiştir. Atatürk tarafından Almanya'da maden mühendisliği eğitimi

görmek üzere, en başarılı lise mezunları arasından seçilen beş Türk gencinin eğitim sürecine ilişkin bir çalışma, Nazilerin bu öğrenciler üzerindeki etkisine dair önemli ipuçları vermektedir.

Bahsi geçen öğrenciler, 1935 yılının sonlarında Almanya'nın Saksonya eyaletinin Freiberg şehrinde bulunan Maden Akademisi'nde (Bergakademie Freiberg) yüksek öğrenim görmek üzere gittiler. Freiberg'de gördükleri ilgi onları şaşırttı. Bu küçük şehirde yayımlanan yerel gazetelerde onlarla ilgili haber yapılmış, gençlerin Atatürk tarafından maden mühendisliği eğitimi için gönderildikleri ve Türkiye'ye dönünce maden sanayiini kuracakları belirtilmiştir. O dönemde Almanya hâlâ büyük ekonomik sorunlarla uğraşıyordu. 1 Türk Lirası, 2 Alman Markı ediyordu ve dolayısıyla Türk Hükûmeti'nin o dönemin zorlu koşullarında verdiği burs, bu öğrencilerin eğitimlerine rahatlıkla devam etmelerini sağladı. Nazi Almanyası'ndaki ilk deneyimlerinden biri, "Hitler Gençliği" (Hitlerjugend) adlı örgüt üyesi bir Alman gencin, onları yabancı olsalar bile günün her vaktinde ve her yerde selam vermeleri gerektiğinde "Heil Hitler" (Yaşasın Hitler) demeleri için uyarmış olmasıydı. Ayrıca tüm yazışmalarda da bu selamlamayı kullanmaları konusunda uyarıldılar (Yılmaz, 2005: 27-41).

Türkiye'de öğrencileri seçip gönderen Maden Tetkik Arama Enstitüsü, onların Almanya'daki eğitimlerini yakından takip ediyordu. Öğrencilerin bir an önce eğitimlerini tamamlayarak geri dönüp görev almaları isteniyordu. Bu gençlere ihtiyaç o kadar fazlaydı ki, öğrencilerin önce Almanca öğrenip sonra eğitime başlama önerisine, "Bir an önce eğitime başlayın, Almancayı da birlikte öğrenirsiniz" cevabı verilmişti. Bu nedenle Türkiye'deki enstitü yetkilileri, Bergakademi'de yabancı öğrencilerden sorumlu Prof. Friedrich Schumacher ile sürekli iletişim halindeydiler. Bu arada öğrenciler, yavaş yavaş Nazilerin hem toplumsal yaşamda hem de üniversitede rahatsız edici tavırlarına tanık oldular. Ayrıca Prof. Schumacher'den, üniversitede yabancı öğrencilerden sorumlu olduğu için, siyasi telkinler doğrultusunda, yabancı öğrencilere Nazi ideolojisini anlatması ve benimsetmesi isteniyordu. O ise, bu uyarıları dikkate almıyor ve öğrencilerin iyi eğitim almaları için gayret gösteriyordu. Bu da Nazilerin kendisine hiddetlenmesine neden oluyordu. Türkler, Naziler ile dayanışma göstermeyen öğretim üyelerinin veya öğrencilerin başına neler gelebileceğini henüz anlamamışlardı (Yılmaz, 2005: 173).

Özellikle 1938'den itibaren Naziler daha saldırgan bir tutum sergilemeye başladılar. Freiberg sınıra yakın olduğu için Çekoslovakya işgali öncesi Alman askerlerinin bir bölümü burada konuşlanmış ve şehirdeki bütün evlere yerleşmişti. Türk gençleri, ev sahibinin askerlere kapıları açmak zorunda kalması üzerine odalarını Nazi askerleriyle paylaşmak durumunda kalmışlardı (Yılmaz, 2005: 175).

Türk gençleri zamanla üniversitede Nazi gerçeği ile yüzleşmek durumunda kaldılar. Yaşadıkları ilk şoklardan biri, Nazi gençlerinin, Türk öğrencileri Alman kızlarından uzak durmaları için tehdit ederek, ancak Ari ırktan olanlar Alman kızlarıyla konuşabilir diyerek rencide edici konuşmalar yapmaları oldu. Bunun üzerine Prof. Schumacher'e durumu anlatan gençler, başka bir üniversiteye

gitmek istemişlerdi. Prof. Schumacher, bu başarılı öğrencileri kaybetmemek için Irk Enstitüsü'ne başvurarak "Türklerin Ari ırktan olup olmadıklarının acilen bildirilmesini" talep etti. Enstitü'den, "Türkler Ari ırka mensuptur" yazısının gelmesiyle Türk öğrenciler Freiberg'de eğitimlerine devam ettiler. Ayrıca bu olay münferit değildi, diğer şehirlerde okuyan Türk öğrencilerin de Nazi taraftarı gençlerle nahoş olaylar yaşamışlardı (Yılmaz, 2005: 1984, 185, 190, 191).

9 Kasım 1938 gecesı Almanya genelinde yaşanan ve Kristal Gece (Kristallnacht) olarak adlandırılan Nazi vahşeti, Türk gençlerinin hafızasında derin izler bıraktı. Freiberg'de Yahudilere ait işyerleri yağmalandı (Görsel 7). Almanya genelinde organize bir şekilde ve bir gecede 8 bin kadar işyeri talan edilmiş, yüzlerce sinagog yakılıp yıkılmıştı. Ayrıca 30 bin kadar Yahudi tutuklanarak toplama kamplarına (Konzentrationslager) gönderildi. Bütün bu olaylar yaklaşan savaşın işaretleriydi. Freiberg'teki Türk gençleri de eğitimlerinin sonuna gelmişlerdi. Tüm olumsuz gelişmelere rağmen savaşın başlangıç döneminde eğitimlerini tamamlayıp Türkiye'ye geri döndüler ve yeni görevlerine başladılar. O dönemde Almanya'da eğitim gören Türklerin hepsi bu kadar şanslı değildi. Savaş nedeniyle Almanya'daki Türk öğrencilerin bir kısmı diğer ülkelere giderek eğitimlerini tamamladıktan sonra geri döndüler. Bazıları eğitimlerine ara verip Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı.

Görsel 7: 10 Kasım 1938'de Frankfurt Boernplatz Sinagogu'nun Naziler Tarafından Yakılması

Almanya'ya giden öğrencilerin, o dönemin Avrupa'da eğitim seviyesinin en yüksek olduğu bir ülkede üniversite eğitimden memnun olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Naziler döneminde bu eğitim seviyesinin düştüğü de bir gerçektir, çünkü çok kaliteli Alman akademisyenlerin bir bölümü Yahudi kökenli olmaları ya da siyasi görüşleri nedeniyle üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Ancak bir Alman üniversitesinde eğitim almak, Almanca öğrenmek, gelişmiş bir ülkenin toplumsal yaşamını

yakından tanımak ve kendi ülken ile mukayese etme olanaklarının, Türk gençlerini etkilediği bir gerçektir. Zaten Türk Hükûmeti de, bir meslek öğrenmelerinin yanı sıra başka kültürleri tanıyarak kendilerini çok yönlü geliştirmeleri amacıyla gençleri o dönemin ilim ve fen sahalarında gelişmiş ülkelere eğitime gönderiyordu. Ancak bununla, Türk öğrencilerin -istisnalar dışında- aynı zamanda Nazi ideolojisinden de etkilendiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Türk gençlerinin Türkiye'deki uzman ihtiyacını karşılamak için gönderildiği ve eğitim durumlarının yakından takip edildiği düşünüldüğünde, Nazilerin onları etkileme imkânları çok sınırlıydı. Freiberg'de okuyan Türk öğrenciler örneğinde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm ekonomik zorluklarına rağmen, uzman kadro ihtiyacı nedeniyle Türk gençleri iyi bir bursla yurt dışına, dönemin en iyi üniversitelerinde eğitim görmeleri için gönderiliyordu. Atatürk'ün bu öğrencilerin eğitim durumları ile kişisel olarak ilgilenmesi, onların eğitim konusunda daha motive olmalarına neden olmuştur. Ayrıca yurtdışında eğitim görüp Türkiye'ye dönen Türklerin, o dönemde Hitler'den kaçan birçok Alman profesörün İstanbul Üniversitesi'nde çalıştığını gördükleri için Nazilere sempati duymadıkları da söylenebilir. Eğitimlerini yurtdışında, özellikle Almanya'da tamamlayan öğrencilerin bir kısmı, İstanbul Üniversitesi'nde Alman öğretim üyelerinin asistanı oldu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’DE YERLEŞİK ALMAN KOLONİSİNE YÖNELİK NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Türkiye’de Alman kolonisinin varlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin başlamasına kadar uzanmaktadır. Giderek gelişen iş birliği sürecinde Osmanlı Devleti’ne gelen diplomatik personel, ordunun eğitimi için görevlendirilen subaylar, Darülfünun ve diğer çeşitli yüksek okullarda görevli öğretim elemanları ve daha önemlisi Türkiye’de faaliyet gösteren Alman şirketlerinde çalışan personel ve aileleri, İstanbul’da Alman kolonisini (toplumunu) oluşturdular. Bu koloni ile Almanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere okullar, hastane, işyerleri, sosyal faaliyetlerde bulunacakları kulüpler ve Almanca kitap, dergi ve gazetelerin bulunduğu kitapevlerine kadar bir alt yapı oluşturuldu.

Birinci Dünya Savaşı, Almanya ve Türkiye’nin dahil olduğu ittifak devletlerinin yenilgisiyle sonuçlandı ve bu devletler, itilaf devletlerinin dayattığı tek taraflı ağır koşulları kabul etmek durumunda kaldılar. 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, aynı zamanda Türk-Alman ilişkilerinde önemli değişikliklere neden oldu. İtilaf Devletleri, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesinin yanı sıra (Madde 23) Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Alman kolonisinin de ülkeyi terk etmesini talep ediyordu (Madde 19).

Buna göre savaş nedeniyle Osmanlı Devleti’nde bulunan yaklaşık 10 bin Alman askerinin yanı sıra, Alman kamu ve özel kuruluşlarında çalışan ve aileleriyle birlikte İstanbul’da yaşayan 3-4 bin arasında bir nüfusa sahip Alman toplumu, Osmanlı İmparatorluğu’nu terk etti. İngilizler ayrıca 1919’da başkent İstanbul’daki tüm resmi Alman mal varlıklarına -elçilik, hastane, okul, banka ve “Teutonia” gibi tüm sosyal kuruluşlar- el koyarak Almanların bir daha İstanbul’a dönmesini engellemek istediler (Mangold-Will, 2014).

Osmanlı ve Alman devletleri arasında 1918-1922 yılları arasında kesintiye uğrayan diplomatik ilişkiler, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Weimar Cumhuriyeti arasında yeniden başladı. 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan “Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması”nı takiben, savaştan sonra İstanbul’da yeniden bir Alman kolonisi oluşmaya başladı. Böylece diplomatik personel ve diğer resmi kuruluşlardaki görevlilerin (öğretmenler, din adamları, sağlık personeli vb.) yanı sıra Türkiye ile ticaret yapmak isteyen Alman şirketleri ve onların personeli de aileleriyle birlikte İstanbul’a gelmeye başladılar. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti, 1920’lerden itibaren başlattığı kalkınma hamlesi kapsamında öngörülen modern eğitim ve kültür kurumlarının kurulması, bürokratik yapıların yeniden yapılanması ve şehircilik planlaması için Alman bilim insanlarını, sanatçıları ve mimarları Türkiye’de

görevlendirmeye başladı. Böylece yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde savaştan önce olduğu gibi bir Alman kolonisi oluşmaya başladı. Almanlar, 1927'de imzalanan Alman-Türk Yerleşim Anlaşması'ndan ilk kez yasal olarak yararlandı. Ancak tüm yabancılar gibi, 1932'den itibaren, siyasi faaliyet konusunda katı bir yasak ve ancak resmi onayla gerçekleştirilebilecek geniş kapsamlı mesleki kısıtlamalara tabiydiler (Mangold-Will, 2014).

Türkiye'deki Alman kolonisi, Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya'da yaşanan ekonomik sorunlar, siyasi bölünmenin ve sosyal çalkantıların benzeri bir tablo çiziyordu. Bu siyasi bölünmüşlüğü en somut örneklerinden biri, Türkiye ile Almanya arasında resmi ilişkilerin başladığı 1924'ten 1932'ye kadar Ankara Büyükelçisi olan Rudolf Nadolny'nin düzenlediği ulusal bayram kutlamalarında Alman kolonisinin sergilediği tavır oldu. Büyükelçi Nadolny, 18 Ocak (1871'de Reich'in kuruluşu) ve 11 Ağustos (1919'da Weimar Anayasası'nın kabulü) ulusal bayram kutlamalarına Türkiye'deki Alman topluluğunu davet etti. Büyükelçinin 11 Ağustos'taki davetine başlangıçta yalnızca Cumhuriyetçiler katılırken, 18 Ocak'taki davete ise diğerleri (imparatorluk yanlıları) katılmıştır. Nadolny toplumun iki kesimini her iki ulusal bayramı kutlamak için bir araya getirse de, Türkiye'deki Alman toplumunun siyasi olarak bölünüp bölünmeyeceği veya demokratik bir uzlaşmaya varıp varmayacağı sorusu, Almanya'da da olduğu gibi, 1933'e kadar açık kaldı (Mangold-Will, 2014).

Türkiye'de Alman kolonisi içindeki bu siyasi bölünmüşlük, Hitler'in liderliğinde Nazilerin 1933'te Almanya'da iktidara gelmesinde sonra çok daha farklı bir boyutta gelişti. O zamana kadar Alman kolonisi içinde küçük bir siyasi grubu oluşturan Nazi Partisi (NSDAP), 1933'te iktidara geldikten sonra diğer tüm irili ufaklı siyasi gruplar üzerinde büyük bir baskı kurarak, İstanbul'daki Alman toplumunu "isteyerek ya da istemeyerek" nasyonal sosyalist ideolojinin taraftarı konumuna getirdi. Bu baskılar sonucunda Alman Yahudileri ve Nazilere direnen az sayıda Alman, Alman kolonisinin yoğun olduğu Beyoğlu ilçesi ve çevresini terk ederek başka ilçelere taşınmak zorunda kaldı. Ayrıca İstanbul'da Alman toplumunu Nazileştirme sürecinin Türkiye'deki tüm Alman kurum ve kuruluşlarına yansımaları sonucu Nazi karşıtları, resmi temsilciliklerden sosyal kulüplere kadar tüm etkinliklerden dışlandılar. Böylece 1933 sonrasında Türkiye'de "gönüllü ya da gönülsüz" Nazileştirilen bir Alman kolonisi oluştu. Bu kolonide yaşayanlar, Naziler rejimine sadık ari Almanlar, kısaca "Reichsdeutsche=Reich Almanları", olarak tanımlanıyordu.

1930'lu yılların ortalarında İstanbul'da Almanca konuşan topluluk, milliyetlere göre dağıldığında, Almanların sayısı 2 bin 151, Avusturyalıların sayısı bin 57 ve İsviçrelilerin sayısı 352 olarak hesaplanmıştır. 1938'de Avusturya'nın ilhak edilmesinden sonra Avusturyalıların Nazileştirilme süreci de hızlandırıldı (Dietrich, 1998: 178).

Bunların dışında, Nazilerin iktidara gelmesiyle, rejim karşıtlığı ya da Yahudi kökenli olmaları nedeniyle yaklaşık 300 Alman bilim insanı ve 50 teknisyen ve destek elemanlarından oluşan bir Alman grubu Almanya'yı terk ederek Türkiye'ye sığındı. Böylece aile fertleriyle birlikte sayıları binin üzerinde olan bir (mülteci) Alman grubu daha Türkiye'de oluştu (Reisman, 2011: 12).

Bu çalışmada Altıncı Bölüm'de ayrıntılı olarak ele alınacak olan mülteci Almanlar, doğaldır ki, Türkiye'de Nazi Almanyası gizli polis teşkilatı (Gestapo) tarafından takip edildiler, Alman kolonisi ve tüm Alman kuruluşlarından dışlandılar. Naziler tarafından hedef alınan mülteci Almanlar, sözde Reich Almanlarının, yani "Koloni A"nın aksine, kendilerini alaycı bir şekilde bir alt koloni, yani "Koloni B" olarak tanımladılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 1920'lerin sonunda Alman Büyükelçiliği'nin yeni başkent Ankara'ya taşınmasıyla küçük bir Alman grubu oluştu. Bu grup, Büyükelçilik personeli ve aile üyelerinin yanı sıra Türk Hükûmeti'nin Almanya'dan talep ettiği çeşitli alanlardaki uzmanlardan oluşuyordu. 1933'ten sonra Türkiye'ye sığınan Alman mültecilerin çok küçük bir kısmı Ankara'da çalışmaya başladı.

Almanya'da 1920'ler, savaşın travması ve toplumun farklı ideolojik gruplar arasında kutuplaşması nedeniyle siyasi çalkantılarla doluydu. 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayıp tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz (Büyük Buhran), Almanya'daki siyasi çalkantıları derinleştirmiş, bu ortamdan en çok Adolf Hitler liderliğindeki ırkçı-aşırı sağcı Nazi Partisi (NSDAP) yararlanmıştır. Naziler, savaşın Alman toplumunda yarattığı büyük travmayı ve küresel ekonomik krizin yol açtığı zorlu yaşam koşullarından duyulan derin memnuniyetsizliği kendi lehlerine çevirmeyi başardılar.

Nasyonal sosyalist ideolojiye göre savaş sonrası itibarını kaybeden Almanların, özgüven kazanmaları ve Alman olmaktan gurur duyan bir topluma dönüşmeleri gerekiyordu. Bu durum, savaştan sonra Türkiye'de oluşmaya başlayan ve heterojen bir yapıya sahip olan Alman kolonisi için de geçerliydi. Nazi rejiminin ideologlarına göre, İstanbul'daki Alman kolonisine yönelik kültürel faaliyetler ve propaganda faaliyetleri, yurtdışında yaşayan Alman topluluklarında "Alman olma bilincini" geliştirmeyi amaçlıyordu. Möckelmann (2019: 245) Nazilerin "Alman olma" kavramını şöyle açıklıyor:

Anavatanlarının dışında Türkiye'de yaşamakta olan çeşitli Alman toplulukları için 'Alman olma' kavramı, aynı vatana bağlı olma bilincinin yarattığı ortak bir kimlik yerine geçiyordu. Nasyonal sosyalizm bunu ortak bir siyasi ilkeye dönüştürmüştü. Ama 'Reich' sınırları içindeki durumdan farklı olarak, burada 'Reich' vatandaşı olmayan, yani 'ulusal birlik' bünyesinin dışında kalan kişilere karşı saldırgan davranışlar belli sınırların dışına çıkamıyor, yabancı düşmanlığı Almanya'daki gibi serbestçe gelişebileceği ortamı bulamıyordu. Buna karşın 'Alman ulusunun üstünlüğü' bilinci daha fazla güç kazanıyordu.

Nasyonal sosyalist ideoloji, temelde diğer uluslara ve dinlere hiçbir saygı içermeyip, sadece kişinin kendi milliyetine (Alman olmak), üstün ırk kavramına (saf ırk) sabitlenmiş ve bu nedenle “ötekiler”in dışlanması yoluyla kendisi için yeni bir “Alman olma bilinci” yaratmayı hedefliyordu. Bu amaçla Naziler, Almanya’nın prestijini ve ekonomik önemini yeniden kazanmak için dinleri ve siyasi yönelimleri ne olursa olsun Almanları bir arada tutma -Alman kolonisini yeniden inşa etme- politikası izlediler. İktidara geldikten sonra tüm siyasi partileri ve toplumsal kuruluşları kapatarak tek parti rejimi kuran Naziler, hem Almanya’da hem de Türkiye’de olduğu gibi yurt dışındaki Almanları nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda şekillendirmek için yoğun bir propagandanın yanı sıra bir baskı mekanizması da kurmuştur. Aksi takdirde birçok farklı siyasi görüşe ev sahipliği yapan bu koloninin Nazileşmesi bu kadar çabuk gerçekleşemezdi.

Dönemin ABD Ankara Büyükelçisi J. V. A. MacMurray, Dışişleri Bakanı Cordell Hull’a sunmak üzere hazırladığı 14 Temmuz 1936 tarihli raporunda, İstanbul Alman kolonisindeki Nazi faaliyetleri hakkında şunları yazıyordu:

Alman kolonisinde, üyelerin yaşamı üzerinde katı bir disiplin uygulandığı söyleniyor. Her türlü itaatsizlik cezalandırılıyor, anlaşılan en büyük ceza da, Nazi şeflerinin uygun görmesi halinde, suçlu kişinin isminin, yurttaşlık haklarını, pasaportunu ve işini kaybetmesine yol açan bir tür kara listeye alınması... Yerel Nazi çevrelerinde en güçlü olarak görülen kişi, Uhlig adında bir Saksonyalı. [...] Burada koloninin erkeklerinin askeri eğitime yönelik bir örgütü yönetiyor. Tötonya Kulübü’nün bahçesinde ve aynı zamanda İstanbul’daki Alman Konsolosluğu binasında, Alman ordusundakilerle aynı olduğu söylenen idmanları bizzat yaptırıyor, [...] Nazi örgütünün bir diğer önemli üyesi, Arbeitsfront Başkanı Herr Secher diye biri. [...] Üyelerine iş bulan, muhtaç Nazilere yardım eden, ellerinden gelirse kara listedeki kişilerin işlerini ve gelirlerini kaybetmesini sağlayan ve tüm üyelerinden para toplayan Arbeitsfront’a koloninin tüm mensuplarının katılması zorunlu (Reisman, 2011: 313).

Büyükelçi Macmurray raporunda, Alman kolonisinde yaşayanların aktif olarak katılmaları için zaman ayırmaya teşvik edildiği birçok gençlik, spor ve meslek örgütlerinin isimlerini saydıktan sonra, sonuç olarak şunları yazıyordu:

Durumu özetlemek gerekirse, her ne kadar Türkiye’deki Alman kolonisi Nazi ilkelerine yandaş olmadığına inanılan birçok unsur barındırsa da, parti (NSDAP) buradaki tüm Almanların fiilen bağlılığını elde etmeyi, zamanlarını bir dizi örgüt ve kulüplerle zapt etmeyi ve onları anlaşılan Almanya’da da kullanılan yollarla katı disipline maruz bırakmayı başarıyor. Gelgelelim, Alman iç siyasetinin ülkenin Türkiye’yle ilişkilerine müdahale ettiğine ilişkin hiçbir kanıt olmadığından, bu faaliyetler tümüyle koloniyle sınırlanmışa benziyor (Reisman, 2011: 313-314).

Amerikan Büyükelçisinin bu tespitlerinde bir husus eksik kalmaktadır. Nazilerin Almanya’da toplumu kendi ideolojileri doğrultusunda şekillendirme metotlarının benzerlerini Türkiye’de de uygulamaya çalıştıkları açıkça görülmektedir. Tabii ki, bunu alenen yapmaları mümkün değildi. Türk Hükûmeti, tüm yabancılara olduğu gibi Nazilere de Türk kamuoyunda alenen her türlü parti propagandasını yasaklamıştı. Bu, “Teutonia” gibi Alman toplumunun önemli buluşma yeri

konumundaki sosyal kuruluşlar için de geçerliydi. Bu kuruluşlar aynı zamanda Türk yasalarına göre sosyal ve kültürel faaliyet gösteren dernek statüsüne sahipti. Naziler, başlangıçta her fırsatta yasaları göz ardı ederek parti propagandasını Teutonia gibi sosyal mekanlara taşımış olsalar da, Türk makamları tarafından uyarıldılar. Bunun üzerine Naziler, Türk makamlarının denetiminden kurtulmak için Gümüşsuyu ve Tarabya'daki Büyükelçilik ve Başkonsolosluk resmi binalarında Alman kolonisine yönelik parti propagandası yapmaya başladılar.

Ayrıca Naziler, antisemitist politikaları sonucu Alman kolonisinden dışladıkları (Alman) Yahudilerin her türlü Alman sivil-resmi kuruluşuna girişlerini yasakladılar, ancak koloni dışında yaşadıkları semtlerde yaşamlarına doğrudan müdahale edemediler. Çünkü Türk yasaları buna müsaade etmediği gibi, Lozan Barış Antlaşmasıyla bütün azınlık hakları Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından garanti altına alınan Türk vatandaşı Yahudi cemaati de Alman Yahudilerle dayanışma gösteriyordu. Bu şartlar altında, Nazilerin İstanbul'da yaşayan Almanlara yönelik propagandaları kolonideki toplulukla sınırlı kaldı. Ama yasaklara rağmen Türk kamuoyuna yönelik propagandalarını çeşitli iletişim araçlarını kullanarak her fırsatta sürdürmeye çalıştılar. Bu nedenle Türk Hükûmeti'nin sürekli takibine uğramışlar ve iki devlet arasında siyasi gerginlikler yaşanmıştır.

4.1. Basın Yoluyla Nazi Propagandası

1926 yılında yayın hayatına başlayan Alman gazetesi “Türkische Post”, Nazi döneminde (1933-1945) Türkiye-Almanya ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu gazetenin Türkiye'deki konumunu incelemeden önce, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da benzer Alman gazetelerinin yayımlandığını belirtmek gerekir. Osmanlı döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren Alman basını ile Nazi döneminde Türkiye'deki Alman basınının faaliyetleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı'da yayımlanan basın organlarını incelemek, Nazilerin basın üzerinden Türkiye'de yaptıkları propaganda faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında kurulan bağlar, diplomatik, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları itibarıyla çok köklü olup, Avrupa'daki güç dengesini değiştiren ve her iki ülke arasındaki ilişkilerde derin iz bırakan bir olgudur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde Alman basını ilk olarak 1890 yılında faaliyet göstermeye başlamış ve “Osmanische Post” yayın hayatına başlamıştır. Bu gazete 1893-1894 yılları arasında iki haftada bir, 1895'ten itibaren günlük olarak yayınlandı. Bu gazeteden sonra 1896 yılında “Konstantinopler Handelsblatt” adlı, daha çok ticari ve ekonomik konulara yer veren haftalık bir dergi çıkarılmış ve bu yayın 1912 yılına kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Almanca yayınlarından en etkili olanı, 1908 yılında “Osmanischer Lloyd” adıyla yayınlanan günlük Alman gazetesi olmuştur. Bu gazete,

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı topraklarını zorla terk eden Almanların ülkelerine dönmesiyle on yıllık yayın hayatına son vermiştir (Alkan, 2019: 201).

4.1.1. Osmanischer Lloyd Gazetesi

Almanya'nın imparatorluk döneminde izlediği kültür politikası kapsamında Alman dilinin Osmanlı Devleti'nde yayılmasına önem vermesinin nedeni, o dönemde en çok konuşulan yabancı dilin Fransızca olmasıdır. Bundan nedenle Osmanlı'da Alman okullarının açılması ve Türk gençlerinin Almanya'da eğitilmesiyle birlikte Almanca yayınlar yapılmasına önem vermişlerdir.

O zamanlar Fransızca, hem Osmanlı seçkinleri (Ermeniler, Rumlar ve Osmanlılar) arasında hem de İstanbul'da yaşayan yabancılar arasında yaygın olarak konuşuluyordu. Kolonyal ülkeler örneğinde olduğu gibi, Fransız dili, diğer ülkelerde, özellikle ekonomik, politik ve sosyal alanlarda etkisini artırmak için Fransız kültür politikasının ana araçlarından biri olarak görülmüştür. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı devletinde farklı okullarda Fransızca eğitimi gören öğrenci sayısı 62 bin 336'ya ulaşmış ve okulların çoğu Fransız devleti tarafından desteklenmiştir. Yabancı okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı 1914 yılında 90 bine ulaşırken, bunların sadece 3 bini Almanca eğitim görmüştür. Fransa'nın Osmanlı devleti üzerinde uyguladığı çok yoğun kültür politikası sonucunda, Osmanlı devletinde önemli mevkilere gelebilmek için Fransızca bilmek bir ön koşul haline geldi. Fransızca, 19. yüzyılda özellikle Tanzimat'tan bu yana Osmanlılar ile yabancılar arasındaki iletişim dili olmuştur. Öyle ki Osmanlı ordusundaki Alman subayları, Almanya'da eğitim görmemiş Osmanlı subaylarıyla ya Fransızca ya da tercüman aracılığıyla görüşmek zorunda kaldılar. Yine o dönemde Anadolu demiryolu personelinin resmi iletişim dilinin Fransızca olması Alman tarafının en çok şikâyet ettiği konular arasındaydı (Farah, 1993: 44-46).

Almanya, Osmanlı Devleti'nde izlediği yayılmacı politikalarda en büyük rakipleri olan Fransa, İngiltere ve Rusya ile girdiği rekabetten dolayı basın alanındaki faaliyetlerine önem verdi. Osmanlı devletinde başta Fransa olmak üzere rakiplerinin siyaset ve ekonomi alanındaki etkisine karşı Alman Hükûmeti, o dönemin en etkili kültür politikası araçlarından biri olarak bir Alman gazetesi çıkarmaya karar verdi. Bu gazete ile Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yabancı basına karşı bir denge oluşturmak ve Osmanlı kamuoyunda Almanya lehine propaganda yapılması hedeflendi.

Osmanischer Lloyd gazetesinin Almanca ve Fransızca olmak üzere iki dilde yayımlanması planlandı. Bunun nedeni, o dönemde Osmanlı bürokratları ve seçkinleri arasında en yaygın yabancı dilin Fransızca olmasıydı. Böylece gazetenin iki dilde yayımlanmasıyla daha geniş kitleye ulaşmak ve aynı zamanda Almanca konuşanları bilgilendirmenin yanı sıra Osmanlı bürokratları ve seçkinlerini Almanca öğrenmeye teşvik etmek hedefleniyordu. Bu gazete ayrıca, 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da oluşmaya

başlayan Alman kolonisi için de önemliydi. Gazete aracılığıyla, Osmanlı'da faaliyet gösteren Alman şirketleri ve Alman resmi temsilciliklerinde görevli personelin aileleriyle birlikte çoğunluğunu oluşturduğu Alman kolonisinin, Almanya perspektifinden hem Almanya hem de Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler hakkında bilgilendirilmesi hedeflendi (Farah, 1993: 85-90).

Alman İmparatorluğu'nun yayılcı politikalarının bir parçası olarak görülen bu gazetenin Osmanlı kamuoyunda resmi bir propaganda organı olduğu algısının önüne geçmek ve aynı zamanda gazetenin uzun süreli finansmanını garanti etmek amacıyla oluşturulacak konsorsiyuma Alman şirketlerinin katılması sağlandı. Özellikle ihracatçı şirketler ve finans kuruluşları, Osmanlı'daki pazar paylarını genişletmek, Bağdat demiryolu projesinde Alman ayrıcalıklarını korumak ve Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanmasındaki paylarını artırmak için Osmanlı kamuoyunda daha güçlü bir propaganda yapılması amacıyla Alman Hükûmeti'nden gelen bu teklife olumlu yanıt verdiler. Böylece hedeflenen konsorsiyum, Fa. Loewe, Krupp, Handelsvereinigung A.G., Bankhaus Bleichröder, Nationalbank ve Deutsche Bank gibi dönemin büyük silah ve mühimmat üreticileri ile finans kuruluşları ve ticaret birliği temsilcilerinin katılımıyla oluşturuldu (Farah, 1993: 92).

Osmanischer Lloyd gazetesinin ilk sayısı 18 Kasım 1908 tarihinde yayımlandı. Gazete, altı büyük sayfa olarak (reklamların çok olması halinde sekiz sayfa kadar) yayımlandı ve bunun dört sayfası Almanca, iki sayfası ise Fransızca idi. Fransızca bölüm özellikle makaleler olmak üzere çoğunlukla Almanca kısmının çevirilerinden oluşuyordu. Gazete genel olarak ekonomik ve siyasi haberlere, makaleler ve yerel haberlere yer vermiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında gazete, 16 Kasım 1915 tarihinden itibaren propaganda amaçlı olarak her biri dörder sayfa olmak üzere Almanca ve Fransızca dillerinde iki ayrı baskı halinde yayımlandı. Savaşın sona erdiği 1918 yılına kadar yayımlanan gazete, Osmanlı İmparatorluğu'nda en çok okunan Almanca yayın haline geldi (Farah, 1993: 103).

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Almanların zorunlu olarak ülkelerine dönmelerinin ardından Ottomanischer Lloyd gazetesi kapanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir Almanca gazetenin yayımlanması uzun zaman almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez Türkische Post adlı yeni bir Almanca gazetenin yayımlanması 1926 yılında mümkün olmuştur. Daha öncesinde, 1924 yılında, Almanya yanlısı Muzaffer Toydemir tarafından Lavolante adlı bir gazete yayımlanmıştır. Alman Devleti tarafından fonlanan bu gazete Fransızca basılmış ve Alman tezlerini Türk kamuoyuna sunmuştur. Gazetenin yayın süresi kısa sürmüştür ve 1925 yılında kapanmıştır (Keskin, 1997: 107).

4.1.2. Türkische Post Gazetesi

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde yayımlanan ilk Almanca gazete Türkische Post olmuştur. Dönemin en etkili propaganda araçlarından biri olan yazılı basın alanında, Türkische Post adlı bir Alman gazetesinin yayımlanması ile 1908-1918 yıllarında Almanca çıkarılan Osmanischer Lloyd gazetesinin yayımlanması nedenleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti ile çok yönlü ilişkilerin yeniden gelişmesi sürecinde, Alman Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin girişimiyle Almanca günlük gazete Türkische Post'un ilk sayısı 17 Mayıs 1926'da yayımlandı (Koçak, 1991: 44-45) (Görsel 8).

Görsel 8: Türkische Post'un 10 Kasım 1938 Nüshası ve Atatürk'ün Vefatı Haberi

Gazete başlangıçta devlet desteğiyle kurulmuş, ancak daha sonra Türkiye'de yatırım yapan ve/veya ticari ilişki içinde olan Alman şirketlerinin verdikleri reklamlarla finanse edilmiştir. Bunların başında Deutsche Bank olmak üzere büyük Alman şirketleri olan Krupp, AEG, Telefunken, Alman Havayolları Lufthansa, Deutsche Bank, M.A.N, Bayer, Zeiss, Demak ve Kühne/Nagel gelmektedir (Keskin, 1997: 110).

Gazetenin genel yayın yönetmeni Franz Frederik Schmidt-Dumont aynı zamanda siyaset ve ticaret haberlerinden sorumlu idi. Schmidt-Dumont, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Büyükelçi Nadolny aracılığıyla Türkische Post'un yazı işleri müdürü ve Alman resmi haber ajansı Deutsches Nachrichtenbüro'nun Türkiye temsilcisi olarak çalıştı. Franz von Papen'in arabuluculuğu ve Nazi Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in görevlendirmesiyle 1934-1942 yılları arasında Türkiye ve Ortadoğu'daki Alman propagandasının önemli bir aktörü oldu ve daha sonra Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Ataşesi görevini üstlendi. Schmidt-Dumont'un Türk makamlarına bildirilen çalışma alanı medya ve kültürel konuları içermesine rağmen, siyasi haber ve istihbarat bilgileri toplamak onun resmi görevlerinin ötesine geçiyordu (Alkan, 2021: 741).

Gazete yayına başladığında Schmidt-Dumont'un genel yayın yönetmenliğinde yerel haber müdürü Hans Josef Lasar, reklam müdürü Erwin Schmidt ve yazı işleri müdürü F. von Homeyer oldu. 1926'dan 1943'e kadar gazetenin künyesinde değişmeyen isim Ahmet Muzaffer Toydemir'dir. Daha önce 1924-1925 arasında "Lavalante" adlı Fransızca gazeteyi yayımlayan Muzaffer Toydemir'in, on sekiz yıl aynı görevde kalmasında Almanya'da eğitim görmüş olması ve iş deneyimi kazanmış olması gibi bazı faktörler etkili olmuştur (Kaya, 2019: 17).

Türkische Post gazetesinin 1933 yılından itibaren Nazi ideolojisine göre, yani Ari (saf) ırkın üstünlüğü varsayımına dayanan ırkçı politikası doğrultusunda farklı bir misyon üstlendiği görülmektedir. Gazetenin dili Almanca olduğundan doğrudan Türk toplumuna hitap etmiyordu. Ancak gazetenin hedef kitlesi, Türkiye'de yaşayan Alman kolonisinin (topluluğunun) yanı sıra Türk kamuoyunda etkili olan sosyal gruplara ulaşmaktı (Kaya, 2019: 16).

Gazetenin hedef kitlesi daha somut olarak şu şekilde tanımlanabilir:

- Türkische Post gazetesi, yeni Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında imzalanan 1924 Dostluk Antlaşması sonrasında ekonomik, diplomatik ve kültürel faaliyetlerin başlamasıyla yeniden oluşan Alman kolonisi içinde dayanışmayı teşvik etmek, birlikte hareket edebilmelerini sağlamak ve aynı zamanda "anavatanla" bağlarını muhafaza edebilmek için önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu işleviyle gazete, Alman kolonisinin, bir yandan Almanya'nın Türk ticareti nezdinde savaşta kaybolan prestijinin yeniden kazanılmasına yönelik propaganda yapılması, diğer yandan İstanbul'daki Alman ve Türk Nazi rejiminin karşıtlarına karşı etkili bir mücadele için bir kitlesel iletişim aracı haline geldi.
- Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile kopan ilişkileri yeniden canlandırmak için siyaset, diplomasi, ekonomi ve kültür alanlarında Almanca bilen Türk asker-sivil bürokrat ve aydınlar ve gençlik kesimlerine Nazi ideolojisini benimsetmek ve siyasi taraftar kazanmak için de önemli bir propaganda işlevi üstlenmiştir.

- Gazetenin toplumsal etkinliğini artırmak amacıyla, Almanya'nın savaş sonrası Türk toplumunda kaybettiği prestijin yeniden kazanılması ve böylece yeni nesil Türk elitinin, asker-sivil bürokratların ve özellikle gençleri Almanca dilini öğrenmesi teşvik edilmiştir.

1930'lu yıllarda günlük tirajı 2 bin civarında olan Türkische Post gazetesi, o dönemde İstanbul'da yaşayan yaklaşık 3 bin 500 anadili Almanca olan topluluk içinde önemli bir iletişim rolü üstlenmişti (Dietrich, 1998: 177-178). Ayrıca Almanca konuşan Türkler de gazeteyi takip ediyordu. İstanbul'un, bölge ülkelerine yakınlığı ve jeopolitik konumu, Türkische Post gazetesini çevre ülkelerdeki Almanca konuşan diğer bireyler için de çekici kılıyordu. Gazete, Almanya'da yayımlanan günlük gazetelerden önce İstanbul'un yanı sıra Balkan bölgesindeki okurlara da ulaşıyordu. Berlin'den gönderilen günlük gazeteler Balkan bölgesine 2-3 günde ulaşırken Türkische Post gazetesi aynı gün İstanbul'dan trenle Atina, Sofya ve Belgrad'a gönderilerek aktüalitesini koruyordu (Alkan, 2019: 202).

Türkische Post pazar günleri dışında her gün ve genel olarak dört sayfa yayımlanmıştır. Gazete 1930 yılında itibaren iki ayda bir olmak üzere Türkiye, Balkanlar ve Ortadoğu ile ilgili "Der Nahe Osten" (Yakındoğu) adlı bir ekonomi ekini yayımladı. Bu ekini yayını 1944 yılında Türkische Post ile birlikte sona erdi. Gazete ayrıca, Alman kolonisinde yaşayan ev kadınlarına yönelik "Die Hausfrau" (Ev Kadını) adlı haftalık bir ek de yayımlıyordu (Dağlı, 2017: 512).

Türkische Post, ekonomi, bilim ve kültür alanlarındaki Alman üstünlüğünü okuyucularına benimsetmek amacıyla bilimsel araştırmalar ve yazı dizileri yayımladı. Gazete yayın dönemi boyunca (1926-1944) bastığı fotoğraflarda Alman teknolojisinin, Alman savaş silahlarının ve Alman mimarisinin üstünlüğünü vurguladı. Savaş yıllarında bu hedeflere bir yenisi daha eklendi ve gazetede Alman askerlerinin güçlü ve disiplinli olduklarını, işgal ettikleri ülkelerde halka iyi davrandıklarını, coşkuyla karşılandıklarını gösteren fotoğraflara daha çok yer vermeye başlandı. Askerler bu şekilde tasvir edilirken, Alman halkı da gazete fotoğraflarında, genellikle kadın, erkek ve çocukların bir arada olduğu, spor yaptığı veya çalıştığı aile ortamında gösteriliyordu. Bu fotoğraflardaki Almanlar, üstün ırkı temsil eden kuzey halkının yüz ve vücut özelliklerine sahip olanlar arasından seçilmişti. Fotoğrafların yanı sıra gazetede yayımlanan karikatürler ise öncelikle komünistler ve Yahudiler aleyhine propaganda amaçlı kullanılmıştır. Gazete okurlarına Hitler'in yanı sıra Atatürk ve İsmet İnönü'nün de doğum günleri hatırlatılarak "Türk-Alman dostluğu" vurgulanmıştır (Keskin, 1997: 114).

Gazetenin ana haber kaynakları Anadolu Ajansı ve Alman Haberler Bürosu'ydu (Deutsche Nachrichten). Gazetede yıllarca kısmen Türk ama çoğunlukla Alman basınından alıntılarla, bazen de kelimesi kelimesine çevirilerle haber ve yazılar yayımlandı. En sık başvurulanan kaynaklar Naziler tarafından Almanya'da yayımlanan "Völkischer Beobachter", "Berliner Börsenzeitung" ve "Allgemeine

Zeitung” gazeteleri oldu. Bu gazetelerde yer verilen Türkiye ile ilgili herhangi bir haber veya köşe yazısı bir süre sonra Türkische Post gazetesinde yayımlandı (Dağlı, 2017: 514).

Türkische Post, Türkiye’deki Alman kolonisinin Nazi ideolojisi doğrultusunda şekillenmesinde önemli rol oynadı. Naziler, başlangıçta diğer siyasi görüşlere (sosyalistler, komünistler ve milliyetçi gruplar) kıyasla, Alman kolonisinde küçük bir grup oluşturuyordu. Ancak Nazilerin Almanya’daki toplumu kendi ideolojileri çerçevesinde yönetme politikasının Türkiye’deki Alman kolonisine aktarılması ve benimsenmesi yönündeki yoğun propaganda, Türkiye’deki Almanlar arasında Nazi destekçilerinin sayısının artmasında önemli rol oynadı (Dietrich, 1998: 183).

Türkische Post gazetesi, Almanya’da siyasi gündem başta olmak üzere farklı gündem konularının yanı sıra, İstanbul’daki resmi ve sivil toplum kuruluşlarının İstanbul’da yürüttüğü Nazi yanlısı faaliyetleri Alman kolonisine aktaran bir medya organı olarak önemli bir rol üstlendi. Bunun en somut örneklerinden biri, 17 Mart 1933 tarihinde İstanbul Almanya Başkonsolosluğu’nda düzenlenen “Alman Bayrak Töreni” (Deutsche Flaggenfeier) oldu. Bu törenin en önemli özelliği, Nazilerin sembollerinden biri olan “gamalı haç bayrağının” Alman ulusal bayrağının yanına, “mücadelenin ve zaferin yeni simgesi” olarak göndere çekilmesi idi. Riener, Mauer, Oehring, Sperling, Kühn ve Planitz gibi İstanbul’da Nazi grubunun önde gelenlerinden isimlerinin bizzat Başkonsolos Dr. Marckwald tarafından bu törene davet edilmesinin Türkische Post gazetesinde yayımlanması Nazilerin, Alman kolonisinde “toplum nezdinde saygın kişiler” olarak algılanmasında etkisi olmuştur (Dietrich, 1998: 184).

Türkische Post, 22 Mart 1933 tarihli sayısında, gazetenin Türkiye’deki işlevini ortaya koymak amacıyla Goebbels’in Nazi ideolojisinin temelini oluşturan şu sözlerini yayımladı:

Komünizmi tek vuruşla kırdık ve Sosyal Demokrat Parti’yi halktan ayırdık. Şimdi bizim karşımızda yeni bir güç var. Bu da uluslararası Yahudilik ve onun basınıdır... Bizim böyle bir mesele ile uğraşmak amacımız yoktu. Daha acil ihtiyaçlarımız vardı... Hiçbir zaman bir ihtilal bu kadar düzenli ve disiplinli bir şekilde gerçekleşmemiş, Yahudiler’e de bir şey olmamıştır. Ama buna karşı minnettarlıklarını nasıl gösterdiler? Dışarıda, tün dünyada utanmadan yalan ve vahşet seferlerine başladılar. Almanya’daki Yahudiler, ülkeden kaçan Yahudiler’e teşekkür edebilirler. Çünkü onların yaptıklarını buradakiler çekecektir (Keskin, 1997: 121).

Goebbels, sol siyasi hareketleri ve Yahudi varlığını Naziler için iki düşman unsur olarak tanımlayarak, sol hareketler tasfiye edilse de Yahudi sorununun devam ettiğini belirtmektedir. Goebbels ayrıca, Almanya’da Yahudilere kötü muamele yapıldığına dair uluslararası yayılan haberlere tepki göstermektedir. Almanya’yı terk edemeyen Yahudilerin yaşamları tehlike altında iken, yurtdışına gidenleri de dolaylı olarak tehdit etmektedir. Nitekim Türkische Post’ta yayımlanan Goebbels’in bu açıklaması, Türkiye’ye sığınan Alman Yahudilerin yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Yahudileri de tedirgin etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, 1923 Lozan Barış Antlaşması’yla Türkiye’de yaşayan Yahudi

cemaatinin her türlü hakkını garanti altına aldığı için Naziler ile Türk Hükûmeti arasında bu konuda her zaman bir ihtilaf söz konusu olmuştur. Türk Hükûmeti'nin Türkiye'de yaşayan Yahudilere kötü muamelenin yasak olduğu yönündeki uyarılarına rağmen, Türkische Post, İstanbul'da Alman kolonisinde yaşayan Yahudilerin tecrit edilip başka semtlere taşınmasında ve Alman işyerlerinde Yahudi çalışanların işten çıkarılmasında önemli bir rol oynadı.

Nazilerin Alman kolonisi ile iletişimde önemli bir fonksiyon üstlenen Türkische Post gazetesi, yayın politikasıyla Türkiye'deki Alman toplumu için “eski vatan” Almanya ile “yeni vatan” Türkiye arasında eş zamanlı bir bağ kurma, yani eski ve yeni vatani bünyesinde barındırma özelliğine sahipti. Gazete, eski vatani bünyesinde barındırırken toplumun hafızasını canlı tutmuş ve İstanbul'daki Alman kolonisinin, Nazilerin Almanya'da toplumu dönüştürme politikalarını benimsemesini sağlamıştır. Gazete, yeni vatani bünyesinde barındırma özelliğiyle de, Nazi Almanyası'nın İstanbul Alman kolonisinde ideolojik ve kurumsal yapılanmasının bir parçası haline gelmiştir (Dietrich (1998: 187).

Türkische Post Gazetesi, nüfuz alanını genişletmek amacıyla İstanbul'da Alman kolonisi için yapılan Nazi faaliyetlerine yayınlarında geniş yer verdi. İstanbul'da yaşayan Almanların çoğunluğuna ulaşmayı hedefleyen gazete yönetimi, Berlin'den direktif aldı ve finansmanı oradan sağladı. Türkische Post zamanla giderek daha fazla Nazi yönetiminin desteğini kazandı ve bunun sonucu olarak gazetenin yöneticisi Schmidt-Dumont, 1938 yılında Goebbels'in başında olduğu Propaganda Bakanlığı bünyesinde üst düzey yöneticiliğe (Oberregierungsrat) atandı ve diplomat statüsü kazandı (Dietrich, 1998: 188).

Nazilerin Türkiye'de Alman basın organlarına sahip olmak istemelerinin bir nedeni de diğer büyük rakipleri olan İngiltere ve Fransa'nın basın organlarıyla rekabet etmektir. O dönem Türkiye'de İngiltere ve Fransa öncülüğünde çıkarılan “Do you speak English”, “Parade”, “Images”, “Realité” ve “La Turquie” gibi basın organları Türk bürokrasisi ve seçkinleri üzerinde etkili olmuştur. Türkiye'nin resmi haber merkezi olan Anadolu Ajansı'nın dış haberlerinin % 70'inin bu basın organlarından alınması, Nazilerin Türkiye'de faaliyet gösteren yurtdışı örgütünü rahatsız ediyordu. Bu durum Berlin'deki Nazi yönetimine bildirilmiş, İstanbul ve Ankara'daki Alman Haber Büroları başta olmak üzere Türkiye'deki Alman resmi misyonlarının faaliyetlerinin yetersiz olduğundan şikâyet edilmiştir (Dietrich, 1998: 252).

Türkische Post gazetesi, ilk yayımlandığı 1926'dan Nazilerin iktidara geldiği 1933'e kadar olan dönemde Türkiye'nin yasalarına ve dış politika hassasiyetine uygun yayın yapmaya özen göstermiştir. Gazetenin redaksiyonu, Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923'ten itibaren başlatılan reform sürecinden her zaman övgüyle bahsetmiş ve bu amaçla Türk siyasetçilerin ve gazetecilerin kaleminden reformları öven yazılar yayımlamıştır. Ancak 1933'ten sonra Nazi iktidarı döneminde Türkische Post, Türk yasalarına saygı göstermek ve dış politika hassasiyetlerini dikkate almak zorunda olmasına rağmen, Türk

toplumuna Nazi tezlerini benimsetmeyi amaçlayan bir propaganda aracına dönüştü. Bu dönüşüm sadece Türk basınının tepkisiyle sınırlı kalmadı, aynı zamanda Naziler ile Türk resmi makamları arasında siyasi gerilimleri de tetikledi.

4.1.2.1. Türkische Post Gazetesi ve Türk Basını

Naziler gazetenin kontrolünü ele geçirdiğinde, yazı işleri bürosunda üç Alman ve iki Türk olmak üzere beş kişi çalışıyordu. Üç Alman gazetecinin yanı sıra diğer iki Türk'ten biri Türkçe-Almanca tercüme yapan Tevfik Cemal, diğeri ise hukuki nedenlerden dolayı yazı işleri müdürü olan Muzaffer Toydemir'di. Gazetenin 19 yıllık yayın döneminin (1926-1945) başından sonuna kadar tercüman olarak görev yapan Tevfik Cemal, aynı zamanda 1940 yılından itibaren Alman Büyükelçiliği için günlük Türkçe gazete haberlerini Almanca'ya çeviriyordu. Gazetenin yayımlandığı 1926-1945 döneminde, Franz Frederik Schmidt-Dumont, Herrmann von Ritgen, Franz von Caucig, Hans Joseph Lazar, Orientalist Herbert W. Duda gibi önemin tanınmış Alman haber ajansı ve gazetelerinin Türkiye temsilcileri de Türkische Post gazetesinde görev aldılar.

Türkische Post gazetesinde Türklerin de yazıları yayımlandı. Bunlar, başka bir gazeteden alınan veya doğrudan Türkische Post için kaleme alınan yazılardan oluşuyordu. Gazetede Alman yanlısı makaleler yazan Türklerin çoğu ya milletvekilleri ya da yüksek rütbeli emekli subaylardı. Bunlar arasında asker kökenli Ali İhsan Sabis Paşa, Muzaffer Toydemir, “Cumhuriyet” ve “Son Posta” gazetelerinde askeri strateji yazıları yazan General H. E. Erkilet ve Mardin Milletvekili Muhittin Birgen de bulunuyordu. Gazetede ayrıca, Türk siyaset ve basın hayatından Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Emin Erkilet ve Peyami Safa gibi dönemin tanınmış isimlerinin köşe yazıları yayımlandı (Alkan, 2019: 202).

Gazetenin tepkiye neden olan yayınlarından biri, yayın sorumlusu Ahmet Muzaffer Toydemir'in 16 Ocak 1935'te yayımlanan “Avrupa'da Barış” başlıklı yazısı ile ilgiliydi. Yazarın, Fransız kontrolündeki Saar bölgesinin referandumla Almanya'ya ilhak edilmesine ilişkin Nazi tezlerini savunduğu köşe yazısı, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün tepkisini çekmiştir. Toydemir yazısında, nüfusun çoğunluğunu Almanların oluşturduğu Saar bölgesine yönelik Nazi politikalarını savunarak şunları söylemiştir:

Saar bölgesinde yaşayan Alman halkının arasında Komunist ve Sosyalistlerden meydana gelen küçük bir Alman azınlık bulunmaktadır. Ayrılıkçı fikirleri destekleyen, Fransız menfaatlerine hizmet eden ve Almanya'nın yeni rejimi ile de barışık olmayan bu küçük topluluğun öncelikli amacı yaşam alanlarını kaybetmemek için tüm gücüyle Saar bölgesinin Fransa'nın yönetiminde kalmasını istemeleridir. Kendi amaçları doğrultusunda halkı terörize etmeye çalışan bu gruba karşı Alman güvenlik kuvvetlerinin soğukkanlı tutumu sayesinde Avrupa'da hüküm süren barış ve düzenin tesisi mümkün olmuştur (Alkan, 2019: 204).

Muzaffer Toydemir'in Nazi tezlerini savunması resmi makamların tepkilerinin yanı sıra Türk basınında da eleştirildi. Dönemin önde gelen gazetelerinden Tan'da konuyla ilgili yer alan açıklama şöyledir:

Türkische Post Alman sefarethanesi tarafından, Alman Propaganda parasıyla çıkar. Muzaffer Toydemir, bu gazetenin yalnız hükumete karşı kanunun aradığı bir paravanı, bir maaşlı memurudur. Gazetenin siyasetine o karışmaz, sefarethane hükmeder (Kılıç, 2010: 157).

Türkische Post gazetesi, Almanya'nın çıkarları doğrultusunda Türk kamuoyunu etkilemeye yönelik politikaları nedeniyle eleştirilirken, burada yazan Türkler de Nazi Almanyası karşıtı duruşuyla tanınan Türk gazeteleri tarafından eleştirildi. Bu eleştirilerin başını sol görüşlü Tan gazetesi çekiyordu. "Tan" gazetesinin, Türkische Post'ta Almanya lehine yayınlanan bir yazısı nedeniyle H. E. Erkilet Paşa'yı eleştirmesi, gazetenin hem Türkische Post'a hem de bu gazetede yazan Türk yazarlara yönelik siyasi tutumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir (Kılıç, 2009: 148):

Türkische Post gazetesinin 16 ağustos tarihli nüshasının başmakalesi müteakit bir Türk generali tarafından yazılmıştır. İsmi general H. E. Erkilet. [...] Bir Türk generalinin Alman davasına avukatlık etmesi ise, yakışık almaz. [...] Türk generali, Danzig meselesinde Almanyanın haklı olduğunu, zaten Danzig'in bir Alman şehri bulunduğunu yazıyor... Alman tezinin avukatlığını yapmasının manası nedir? Lütfen bunu izah edebilir mi?

Tan, Erkilet Paşa'nın bu eleştiriye karşılık olarak Türkische Post'ta yazı yazmasının sebebinin arkadaşı emekli subay Muzaffer Toydemir'in yayın sorumlusu olmasını gerekçe göstermesi üzerine şu eleştiride bulundu (Kılıç, 2009: 148):

Muzaffer Toydemir Türkische Post'un sahibi değildir. Türkische Post Alman sefarethanesi tarafından, Alman Propaganda Nezaretinin parasıyla çıkar. Muzaffer Toydemir, bu gazetenin yalnız hükûmete karşı kanunun aradığı bir paravanı, bir maaşlı memurudur. Gazetenin siyasetine o karışmaz, sefarethane hükmeder. [...] Erkilet [...] Tan'a yazı yazdığınız zaman hatırlarsınız ki birçok yazılarınızı sırf Alman kuvvet, satvet ve haşmetinden bahsettiği için iade etmiş, bir kısmını tadil ve tashihe mecbur olmuş ve nihayet sizinle alakamızı kesmiye mecbur kalmıştık. [...] biz demokratız, böyle olduğumuz için de Antinazist, Antifaşistiz. Ve yine böyle olduğumuz içindir ki Hüsnü Emir Erkiletle beraber çalışmamız mümkün olmamıştır. [...] Erkilet gibi [...] muharirler, [...] Alman propagandasının içimizde nasıl çalıştığına gafilidirler. İstiyerek veya istemiyerek onların tuzağına düşebiliyorlar.

Tan gazetesi, Türk Postası'nın yayın politikasını eleştirmekle kalmayıp Türk Hükûmeti'ne bu ve benzeri yabancı medya kuruluşlarını yasaklaması çağrısında da bulundu (Kılıç, 2009: 149):

Şehrimizde çıkan Alman ve İtalyan propaganda organları (Türkışepost ve Beyoğlu) Alman ve İtalyan matbuatının Türkiye'ye ait mütalealarını iktibas ederek memleketimizde yaymağa vasıta olurlar. [...] Hükûmet memleket içinde ecnebi propagandasına karşı bu kadar lakayt kalmamalıdır.

Tan gazetesi Türkische Post'a karşı sürdürdüğü tutumunu ısrarla devam ettirmiştir. Nitekim bu gazetenin yasalara aykırı olarak Nazilerin Türkiye'de propaganda amaçlı dağıttıkları yayınların basımına da hizmet ettiğine ilişkin haberler yapmıştır. Bu haber üzerine Türkische Post'un yönetildiği ve basıldığı Universium Matbaası, Ocak 1940'ta polis tarafından basılmış ve Nazi propaganda yayınları

bulunmuştur. Türkische Post ve Universium Matbaası'nın sorumlusu Muzaffer Toydemir, Nazi propaganda broşürlerinin kendi matbaalarında basıldığını mahkemede itiraf etmiştir. Bunun üzerine Türkische Post, broşürlerde matbaanın adının yer almaması ve iki nüshasının savcılığa gönderilmemesi nedeniyle para cezasına çarptırılmıştır (Kılıç, 2009: 218).

Naziler de Türk basınından gelen tepkilere karşı kendilerini savunuyorlardı. Türkische Post, Türk basınından gelen eleştirilere iki şekilde yanıt vermeye çalıştı. Birincisi doğrudan editoryal müdahaledir. Yazı işleri, hemen ertesi gün o gazete veya konu hakkında bir karşı yazı yayımladı. İkincisi ise Türkische Post'un, eleştirilen konu hakkında Alman veya İtalyan gazetelerinde yazılan haberleri yayımlayarak yanıt vermesidir. Gazetenin kendisini doğrulamak için sık sık İngiliz ve Amerikan basınına başvurduğu da görülmüştür (Dağlı, 2017: 515).

4.1.2.2. Türkische Post Gazetesi ve Türk Makamlarının Tutumu

Türkische Post, diğer tüm ulusal ve uluslararası gazeteler gibi yayın politikalarını belirlerken Türkiye Cumhuriyeti Basın Kanunu'na uymak zorundaydı. Bu da, gazetenin yayınlarında Türkiye'nin iç ve dış politika hassasiyetlerine uygun bir dil kullanılmasını gerektiriyordu. Ancak gazetenin bu yükümlülüğü, Nazilerin Türkiye politikasıyla çelişiyordu. Naziler, medya organları aracılığıyla etkin bir propaganda yaparak Türk kamuoyuna, özellikle de Türkiye'nin sivil-asker kadrolarına ve seçkinlerine nasyonal sosyalist ideolojiyi benimsetmeyi amaçlamışlardır. Bu, Türkiye'nin o dönemde dış politikada tarafsızlık politikasından vazgeçip Almanya ile yakınlaşması anlamına geliyordu ancak Türk Hükûmeti bu konuda son derece hassastı. Bu nedenle gazete yönetimi, Türkiye'nin dış politikasına aykırı hususlar olmasına rağmen, kanunları çiğneyerek nasyonal sosyalist tezlerin propagandasını yapma görevini sürdürmek istedi. Kasım 1933'te, Nazilerin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, Joseph Goebbels başkanlığındaki Propaganda Bakanlığı Dış Basın Bürosu'nun gazetenin yayın politikasına ilişkin aldığı kararlar dikkat çekmektedir. Öncelikle Türk makamları izin verdiği sürece ve aşırılığa kaçılmadan nasyonal sosyalist tezlere öncelik verilmeli ve ele alınmalıdır. İkinci olarak, söz konusu gazete için haber seçiminde Alman Haber Ofisi'ne öncelik verilecektir. Fransız "Havas" ve İngiliz "Reuters" gibi haber ajanslarından seçilecek haberlerin içerik bakımından Alman resmi ajansına uygun olması gerekmektedir (Alkan, 2019: 203).

Türkische Post yönetiminin Nazilerle doğrudan temas halinde olması, Berlin'den talimat alması ve gazete yönetiminin matbaa ile aynı binada bulunması Türk makamlarının dikkatini çekmiş ve gazete, takibe alınmıştır. Bunun başlıca sebebi ise matbaanın sadece gazetenin basımı için değil, aynı zamanda Nazilerin tüm propaganda materyallerinin basımı için kullanılması ve Naziler için önemli bir buluşma yeri hâline gelmesidir.

Ancak 1930’lardan itibaren ve özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yoğunlaşan Nazi propagandasının Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasıyla sürekli çelişmesi, resmi makamların tepkisini daha da artırmıştır. Dönemin Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper, Türkische Post’un Alman yöneticisi Eduard Schaefer ile görüşerek kendisini uyarmak durumunda kalmıştır. Sarper’in bu görüşmedeki sözleri, Türk Hükûmeti’nin, gazetenin Türk yasalarını ihlal ettiği gerekçesiyle Nazilere karşı tutumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

Türkiye’de hükümetin çizdiği çerçevede gerçek manada bir basın özgürlüğü vardır. Bu basın özgürlüğü bir masaldan ziyade, sınırları olan ve yürürlükte olan bir gerçektir. Türkische Post gazetesi bu sınırları birçok kez aşmıştır. Biz Türkische Post’dan Alman dostu yayınlarından vazgeçmesini beklemiyoruz, buna karşın müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa karşıtı yayınlarını da görmezden gelmemiz söz konusu değil. Türkische Post’dan Türkiye’nin dış politik hamlelerini sahiplenmesi beklenmemekle beraber, yayınlarında dış politikamızı eleştirmekten kaçınılmalıdır (Alkan, 2019: 205).

Gazetenin savaş yılları koşullarında Türk yasalarını sık sık ihlal etmesi üzerine, Matbuat Umum Müdürlüğü’nün teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla Türkische Post, 27 Mart ile 1 Mayıs 1940 tarihleri arasında ilk kez geçici olarak kapatıldı (Alkan, 2019: 205). Kapatılma nedeni, gazetenin 7 Şubat 1940 tarihli sayısında yayımlanan haritada Türkiye’deki bazı bölgelerin “Ermenistan” olarak işaretlenmesiydi. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerini ve dolayısıyla rejimi benimseyen ve aynı zamanda Almanya’ya yakın duran Cumhuriyet gazetesinin de tepkisini çekmiştir. Gazetenin sahibi Nadir Nadi, Hükûmet’in Türkische Post’un kapatılması kararını desteklemiş, ancak yabancı devlet ve rejim propagandası yapan diğer gazete ve dergilerin de kapatılmasını talep etmiştir. Gazete, kapatma cezasının ardından Mayıs ayında yeniden yayın hayatına başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordusunun Avrupa ülkelerini işgal ederek genişlemesinin Türk Hükûmeti’ni endişelendirdiği, bu nedenle Nazilerle gerginlik yaşanmaması için gazetenin yayın hayatına devam etmesine izin verildiği iddia edildi (Keskin, 1997: 115).

Türkische Post, Türk Hükûmeti’nin koyduğu yasağa rağmen, özellikle savaş yıllarında Türkler arasında Nazi sempatzanları kazanmak için her fırsatta Türk iç siyasetine yönelik propaganda yaptı. Nitekim gazete, 22 Haziran 1940’ta Sovyet Rusya’ya saldırılmasından dört gün önce, 18 Haziran’da, Türkiye ile Nazi Almanyası arasında Saldırmazlık Paktı Anlaşması imzalanmasının ardından Türkiye’de Panturanist fikirlerin propagandasını yapmaya başladı. Naziler, 1941’den 1942 yılının sonuna kadar olan dönemde ırkçı Turancı propagandaları içeren eylem ve yayınları desteklediler. Naziler bu propagandayla Türkiye’yi Almanya’nın yanında Sovyetler Birliği’ne karşı savaşa sokmak, aynı zamanda Kırım ve Kafkasya’daki Türk halkının desteğini kazanmak istiyorlardı (Keskin, 1997: 162). Ancak Türk Hükûmeti uyguladığı diplomasi sonucunda Sovyet Rusya’ya karşı Nazilerle birlikte savaşa girmede.

Türkische Post, 19 Şubat 1944 tarihli yayınında yasaları ihlal ettiği gerekçesiyle Matbuat Genel Müdürlüğü'nün teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararı ile 19 Şubat 1944 tarihinde ikinci kez iki ay süreyle kapatıldı. Gazetenin kapatılmasına gerekçe olarak bir siyasi karikatür gösterildi. Ancak gazetenin kapatılmasının asıl sebebinin savaşın gidişatının Almanya aleyhine dönmesi ve Müttefiklerin kazanma ihtimalinin artması olduğu da ileri sürülmüştür. Yine aynı dönemde Türkiye-İngiltere ilişkilerinde yaşanan gerilim nedeniyle, Almanya propagandası yapan Türkische Post gazetesinde İngiltere'yi kızdıracak bir karikatürün yayımlanmasına Türk Hükûmeti'nin izin vermesi beklenemezdi (Keskin, 1997: 115-116).

Sonuç olarak gazete, savaşın sona ermesi ve Almanya'nın yenilgisiyle 31 Temmuz 1945'te yayın hayatına son verdi. Gazete, yayınlarında her fırsatta Türk yasalarına aykırı olmasına rağmen Nazi propagandası yapmış ve bu nedenle Türk makamlarının tepkisini çekmiştir. Gazete, her resmi uyarının ardından yayınlarında “normalleşme” göstermek zorunda kaldı. Ancak gazetenin Türk yasalarına saygı gösterme taktiği her zaman kısa ömürlü olmuş ve her defasında Nazi propagandası yaparak Türk yasalarını ihlal etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal kurtuluş mücadelesi vererek kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dışarıdan müdahalelere karşı hassas bir siyasi duruş sergilemiş ve prensip olarak tarafsız bir dış politika izlemiştir. Nazi Almanyası ise ırkçılık ve yayılmacılık üzerine inşa ettiği dış politikası kapsamında Türkiye'yi her fırsatta kendi tarafına çekmek istiyordu. Nazilerin bu siyasi taktiklerine karşı Türk Hükûmeti'nin gösterdiği siyasi tavır, onları Türk makamlarıyla ilişkilerinde her zaman dikkatli olmaya zorlamıştır. Özellikle savaş yıllarında çoğalan Nazi propagandasına karşı Türk makamlarının tepkisi de artmıştır. İtilaf Devletleri ile Mihver Devletleri arasında izlenen denge politikası sonucunda, gazeteye geçmişte yapılan uyarıların yerine 1940 ve 1944 yıllarında olmak üzere iki kez geçici olarak kapatılma cezası uygulanmasına karar verilmiştir. Gazete ayrıca, Türk makamlarının tepkisine neden olan yayınlarının yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yitirdiği imajını yeniden düzeltmek ve kamuoyunun sempatisini kazanmak amacıyla her yıl 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle özel sayılar yayımlamış ve Cumhuriyet'in reformlarla kaydettiği gelişmelerden övgüyle bahsetmiştir (Alkan, 2019: 204)

1926-1945 yıllarında Türkiye'de yayımlanan en uzun süreli ve aynı zamanda en fazla okuyucu sayısına sahip yayın olması nedeniyle o dönemin en etkili Almanca gazetesi olan Türkische Post, Nazilerin basın aracılığıyla yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin boyutunu göstermesi açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

4.2. Nazilerin Radyo Propagandası

Birinci Dünya Savaşı sırasında dünyada ve Almanya’da kişi başına radyo kullanımı henüz yaygınlaşmamış ve bu nedenle radyo yoluyla yapılan propagandanın kitlesel etkileri sınırlı kalmıştı. Daha sonra ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde radyonun kitle iletişim aracı olarak önemi artmaya başladı. Nitekim 1920’li ve 1930’lu yıllarda hızla gelişen radyo yayınları, Nazi Almanyası döneminde, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında en yaygın ve etkili kullanılan propaganda araçlarından biri haline geldi. Radyo yayınlarının sadece ülke sınırları içinde değil yurt dışında da geniş kitlelere ulaşması, Naziler için radyonun bir kitle propaganda aracı olarak önemini artırdı (Çakı, 2020: 252).

Radyonun 1930’lu yıllardan itibaren en etkili iletişim aracı haline gelmesiyle birlikte Naziler, Alman toplumunda radyonun yayılmasını teşvik etmek amacıyla “Halk Radyosu” (Volksempfänger) cihazının üretimini geliştirmek ve onu daha uygun fiyatlı bir meta haline getirmek için büyük çaba harcadılar. O’Shaughnessy, “Halk Radyosu” olarak adlandırılan radyonun Naziler tarafından ucuza satılması yoluyla halka yönelik propagandanın etkisini şu şekilde anlatmaktadır:

Nazi Almanyası evrensel bir iletişim sistemi yaratmıştı. Neredeyse ülke üzerindeki her ev ve evdeki her insan üzerinden akan bir fikir, düşünce, eğlence ve müzik dolaşımı gibiydi. Bir başka deyişle Naziler en nihayetinde zorbalıktan ve telkinden uzak sığınma yeri olan ev içi alanı sömürgeleştirmeyi başarmışlardı. O anda bundan fazlasına gerek yoktu (2020: 265).

Naziler için radyo, halkın nasyonal sosyalist ideolojiyi benimsemesi ve daha sonra bu ideolojinin diğer ülkelerde yayılması için savaşın bir zorunluluk olduğuna inandırılmasında en etkili kitle iletişim aracı olarak önemliydi. Nitekim Naziler, yeni geliştirilen radyoyu da o dönemin tüm iletişim araçları gibi toplumda yaygınlaştırarak en etkili propaganda aracı haline getirmişlerdi (Tyrell, 1986: 61-62). Naziler radyonun bilgilendirme, eğitme, mal ve hizmetlerin reklamını yapma, ikna etme ve harekete geçirme gibi pek çok özelliğini kendi propaganda amaçları doğrultusunda kullanmış ve bu sayede geniş kitleler üzerinde etkili olmuşlardır (Kasım, 2013: 64).

1933 yılından itibaren Naziler, eyaletlere dağıtılan radyo şirketlerinin haklarını Reich Propaganda Bakanlığı’na devretmiş ve böylece radyo yayınları merkezileştirilerek Goebbels’in kontrolüne geçmiştir. Hitler radyoyu çok iyi kullanmış ve radyo, onu hem Birinci Dünya Savaşı’nın intikamını alacak, hem de ekonomik krizden kurtaracak tarihi bir şahsiyet olarak kamuoyuna benimsetmişti. Üstelik Hitler, yalnızca Almanya’nın siyasi ve ekonomik sorunlarını çözerek değil, kendisine itaat etmeleri şartıyla bin yıl sürecek bir imparatorluğun müjdesini vererek de halkı ikna etmişti (Kasım 2013: 67).

Radyonun kitlesel etkisinin artmasına paralel olarak, 1930’lu yıllar boyunca giderek daha ucuz radyo alıcıları üretilip geniş kitlelerin satın alması teşvik edildi. Nitekim Naziler, Almanya’nın her yerinde dağıtmak için radyo alıcılarının fiyatını 76 Reich Mark’tan (RM) 35 RM’ye indirerek, en düşük gelirli Alman vatandaşlarına satın alma fırsatı sundu. Bunun sonucu olarak halka 3 milyon radyo cihazı satılarak, dinleyici sayısında 4,5 milyondan (1933) 16 milyona (1942) ulaşan bir artış sağlandı. Halk, ucuz radyoya sahip olma fırsatını sağladığı için Nazi rejimine minnettardı (O’Shaughnessy, 2020: 265 / Kettenacker, 1986: 113).

Reich Propaganda Bakanı Goebbels, ucuz radyo ekipmanı üretilip yaygınlaşmasını teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda radyo alıcı cihazlarına uygulanan verginin düşürülmesi için de çaba gösterdi. Özellikle yoğun bir radyo dinleyicisi ağının propagandaya açtığı olanakları erken fark eden Goebbels için “halkı radyolarla donatmak savaş hazırlığının bir parçasıydı” (Blaich, 1986: 312). Zamanla Naziler radyo kullanımını ulusal bir görev haline getirdi. 6 bin radyo kamusal alanın her bir köşesine yerleştirilerek, Hitler’in radyo konuşmalarının birlikte dinlenmesi toplumsal bir eylem haline geldi (Görsel 9).

Görsel 9: Bütün Almanya Radyodan Führer’i Dinliyor Başlıklı Propaganda Afişi

Naziler, Almanya’da iktidara geldikten sonra ülke genelinde her ailenin bir radyoya sahip olabilmesi için seferberlik başlatmıştır. Her ailenin bir radyoya sahip olması teşvik edildikten sonra da her Alman vatandaşının radyo aracılığıyla Alman Devlet Başkanı Adolf Hitler’i dinlemesi teşvik edilmiştir. Bu süreçte Hitler’in konuşma yaptığı zaman fabrikalarda işlere ara verilmesi, sokakların boşalması ve herkesin Hitler’i dinlemesi için radyonun başına geçmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan Nazi radyo yayıncılığı, Nazizm ideolojisinin bir uzantısı olan antisemitist propaganda da hizmet etmiştir (Çakı, 2020: 254).

Radyo yayınlarının takip edilmesi demek, sadece Nazilerin kontrolündeki radyoların dinlenmesi anlamına gelmiştir. Savaşın 1 Eylül 1939’da başlamasıyla Naziler, radyo konusunda daha katı bir tutum takınarak, Olağan Radyo Tedbirleri Yasası’yla “Her kim kasıtlı olarak yabancı yayınların haberlerini yayarsa hapisle cezalandırılacak. Ağır durumlarda ölüm cezası uygulanacak” denilmiştir (Kasım, 2013: 68).

Yabancı yayınlara karşı halkı korkutmak amacıyla kamuoyuna yönelik yoğun bir propaganda çalışması da yapıldı. Bunlar arasında posterler önemli bir yer alıyordu. Bilinen posterlerden birinde, Almanları en çok rahatsız eden dönemin Londra ve Moskova radyolarından birinden yayın yapan bir adam ile onu gizlice dinleyen ve yüzü gölgelenen bir başka adamın resimleri yer almaktadır. Posterde resimlerin altında “Hainler” (Verräter) yazmaktadır (Çakı, 2020: 258).

Savaş yıllarında Nazi radyosunda askerlerin moralini yükseltmek amacıyla “İstek Konserleri” programları yayımlanıyordu. Amaç ev ile cephe arasında bir bağlantı kurmaktı. Askerlerin isteklerinin yanı sıra, mektuplardan paragraflar ve yeni doğan bebeklerin haberleri askerlere buradan veriliyordu. Ayrıca radyo yayınlarında askerlerin büyük bir fetih için değil, ait oldukları ülkeyi korumak için savaştıkları defalarca vurgulanıyordu. Yine yayınlarda halka, cephedeki kahramanlıklarla ilgili inanılmaz hikâyeler anlatılıyordu. Yayınlarda “kazanacağız” “kazanıyoruz” gibi zafer yeminleri ediliyordu. Şarkılar savaşın gerçekliğini yansıtmıyordu ya da gerçekler süslenmişti. Amaç “Küçük Askerin Güçlü Karısı” gibi şarkılarla insanların moralini yüksek tutmaktı (Kasım, 2013: 69).

Naziler zamanla restoranlara, fabrikalara ve çoğunlukla halka açık yerlere yerleştirilen radyo alıcılarından yapılan yayınları insanlara dinletme uygulamasını başlattı. Savaş boyunca radyo bekçisi denilen kişiler de insanların Nazi radyosu dinleyip dinlemediğini kontrol ediyordu. Bu dönemde radyo, yurt dışı propaganda faaliyetlerinin en temel aracı hâline gelmiş ve Hitler, Avrupa ülkelerindeki Almanca konuşan insanlara doğrudan ulaşmak için radyonun gücünden maksimum düzeyde yararlanmıştır. Ayrıca Türkiye dahil birçok ülkeye ulusal dillerde yayın yaparak, nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda bu ülkelerin kamuoyuna doğrudan hitap etme olanağını kullanmıştır (Kasım, 2013: 70).

Nazilerin Almanya’dan yaptığı radyo yayınları, İstanbul’daki Alman kolonisi açısından da önem taşıyordu. Naziler, İstanbul ve Ankara’da yaşayan Almanların bu radyo yayınlarını izlemesini istiyordu. Alman kolonisinde yaşayanlar Alman vatandaşı olduğundan, tıpkı Almanya’da olduğu gibi

yurt dışında da yabancı radyo dinleme yasaklarına uymak zorundaydılar. İstanbul'daki Alman sosyal yaşamının merkezi olan Teutonia'da yapılan toplantılarda, Hitler'in radyo konuşmaları topluca dinlendi. Ancak Nazilerin Türkiye'de bu yasaklamalarda ne kadar başarılı olduğu şüphelidir. Çünkü Alman kolonisinde yaşayanlar doğal olarak İstanbul ve Ankara'daki şehir hayatında başka ülkelerden insanlarla tanışma ve doğru bilgiler edinme fırsatına sahip oldular. Nazilerin baskısı ve cezalandırılma korkusu nedeniyle Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarının kendi aralarında doğru bilgi paylaşma ve görüşlerini ifade etme konusunda sınırlı kaldıkları düşünülebilir. Hatta aile içinde bile Nazi uygulamaları hakkında doğru bilgi vermenin, yabancı radyo dinlemenin ise sınırlı olduğu söylenebilir. Nazilerin ihbar sistemi nedeniyle ailelerin bu konuda dikkatli olması gerekiyordu. Naziler, özellikle çocuk ve gençlerle ilgili faaliyetlerde onları bir raporlama mekanizmasına dönüştürerek ebeveynlerinin yabancı radyo dinleyip dinlemediğini kontrol edebiliyor ve Hitler hakkında ne düşündükleri gibi bilgileri alabiliyorlardı.

4.3. Teutonia-Alman Kültür ve Sosyal Etkinlikler Merkezi

Nazi Almanyası döneminde Türkiye'de kurulan Alman dernekleri, nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda hedeflenen “yeni Avrupa düzeni”nin propagandasını yapmak için kullanıldı. En uzun ömürlü Alman kulübü olan “Teutonia”, İstanbul'daki Alman toplumu ile Almanca konuşan azınlıkların (özellikle Avusturyalılar ve İsviçreliler) buluşma noktası olarak, kuruluşundan bu yana özel bir öneme sahipti. Teutonia, Hitler rejimi sırasında da bu konumunu korudu ve Nazi propagandasının en önemli sosyal mekânı haline geldi.

İstanbul'da Teutonia'nın kuruluşu, Osmanlılar ile Almanlar arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere dayanmaktadır. Özellikle 1834 yılında Prusya öncülüğünde kurulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ile Osmanlı Devleti arasında 1840 yılında imzalanan anlaşma, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Bunun sonucunda Prusya ve Zollverein'den gelen tüccarlar ve tebaa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm ticari ayrıcalıklarından yararlanarak o dönemde İstanbul'un bugün Pera olarak bilinen Beyoğlu ve çevresine yerleşmeye başladılar. Bu yerleşim aynı zamanda İstanbul'da gelişmeye başlayan Alman kolonisinin altyapısını oluşturan temel kurumların oluşmasına da yol açtı. Hemen hemen aynı sıralarda, Alman Protestan Cemaati kuruldu (1843) ve daha sonra 1847'de bu cemaatin buluşma yeri olarak hizmet etmek ve Alman kültürünü yerleştirmek için Teutonia kuruldu (Möckelmann, 2020: 64).

1871'de Alman Birliği'nin kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Almanların prestijinin artmasına neden oldu. Bu durum İstanbul'daki Alman kolonisinin sosyal hayatını da derinden etkiledi. Bunun sonucu olarak, İstanbul'daki kiliseler üzerindeki mezhep tartışmaları yavaş yavaş sona erdi ve bazı durumlarda yerini ulusal rekabet aldı. O dönemde İstanbul'da yaşayan Alman kolonisi

nüfusu toplam sayısı 2600 civarındaydı ve bunların büyük çoğunluğu Katolik mezhebinden geliyordu. Bütün bu gelişmeler Teutonia'nın İstanbul'da bir kültür merkezi olma konumunun güçlenerek devamını sağlamıştır (Dietrich, 1998: 106).

Diğer Alman varlıkları gibi Teutonia Kulübü'ne de Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler tarafından el konuldu. Savaş sonrasında, 1924'ten itibaren iki ülke arasında karşılıklı diplomatik ilişkilerin başlamasıyla birlikte, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Alman Büyükelçisi olan Rudolf Nadolny, İstanbul'da Alman kolonisini yeniden canlandırmayı hedefledi. Savaşı kaybetmenin yarattığı toplumsal travma, İstanbul'da yeniden şekillenmeye başlayan Alman kolonisinin günlük yaşamına yansıyor. Nadolny, Alman kolonisindeki zayıf bağları güçlendirmek amacıyla Alman varlıklarını (okul, hastane vb.) geri almak ve gerekirse yenilerini eklemek için harekete geçti. Böylece Nadolny, resmi binaların (Başkonsolosluk ve Ankara'daki yeni Büyükelçilik binaları) yanı sıra okullar, kiliseler ve hastaneler başta olmak üzere tüm önemli Alman kurumlarını faaliyete geçirmeyi başardı. Bir iletişim ve kültür merkezi olarak Teutonia, savaş yenilgisiyle “ulusal gururu” kırılan Alman kolonisini bir araya getirmek ve Almanya ile arasında bağlılık duygusunu geliştirmek amacıyla yeniden hizmet vermeye başladı.

Alman Büyükelçi Nadolny'nin İstanbul'daki hedefleri sadece bununla sınırlı değildi. Almanya'nın Türkiye'ye yönelik kültür politikası, Birinci Dünya Savaşı'yla kesintiye uğramıştı ve yeniden canlandırılması gerekiyordu. Savaş sonrasında Türk-Alman ilişkilerinin yeniden başlamasına kadar geçen sürede Almanya, özellikle Fransa ve İngiltere'yle rekabetinde geride kaldığını düşünmektedir. Bunun için Almanya, Türkiye'de faaliyetlerini artırarak bu rekabette yer almak amacıyla bir an önce tüm kurum ve kuruluşlarını harekete geçirmek istiyordu ve bu bağlamda Teutonia Kulübü'nün bir “Alman kültür merkezine” dönüşmesine özel bir önem veriyordu. Bu nedenle Nadolny, Almanya'nın Türkiye'de yeniden bir “nüfuz alanı” tesis etmesi için Berlin Hükûmeti'nden daha fazla yardım talep ediyordu. Bu amaçla savaş sonrası süreçte Türkiye'de Fransa'ya çok fazla nüfuz alanı bırakılmaması konusunda Berlin'i uyarmış ve endişelerini şöyle ifade etmiştir: “Çöküşümüzden sonra ve işgal döneminde, Fransızlar, Alman olan her şeyi ortadan kaldırmak ve Fransız karakterini, Fransız kültürünü ve her şeyden önce Fransız dilini yaymak için en güçlü araçlarla çalıştı” (Dietrich, 1998: 149).

1933'ten itibaren Türkiye'deki tüm Alman kuruluşları, Almanya'da iktidara gelen Nasyonal Sosyalist rejimin etkisi altına girdi. O dönemde faaliyet gösteren “Alemannia” ve “Deutscher Ausflugsverein” gibi dernekler feshedildi, üyeleri Teutonia'ya nakledildi ve başkanlığına Deutsche Bank İstanbul Müdürü Weidtmann atandı. Alman kolonisinin başı tersane müdürü Meves'ti. Meves aynı zamanda Nazi Partisi Yurtdışı Örgütü'nün (NSDAP-AO) İstanbul grubu başkanıydı. Her ne kadar Türk kanunları yabancıların siyasi dernek kurmasını yasaklasa da NSDAP grubu, Teutonia bölgesinde yıllarca propaganda toplantıları düzenledi (Glasneck, 1966: 13).

Bu toplantı ve törenlerde Nazi bayrakları, sembolleri ve üniformaları da serbestçe asıldı ve giyildi. Ancak Alman Büyükelçiliği'nde görevli diplomat Kroll, Nazi Partisi İstanbul Direktörü Meves'i, Türk yetkililerin Teutonia'daki bu faaliyetlerden haberdar olduğu ve harekete geçerek kapatma gibi yasal tedbirleri alabilecekleri konusunda uyardı. Kroll, Türk makamlarının sıkı kontrolü nedeniyle bu tür toplantı ve törenlerin yalnızca başkent Ankara'da Alman Büyükelçiliği'nde, İzmir'de ise ancak Alman Başkonsolosluğu'nda yapılabileceğini belirtti (Koçak, 1991: 179). Bunun üzerine Merves, söz konusu Nazi Partisi etkinliklerini İstanbul Alman Başkonsolosluğu'nda düzenlemek zorunda kaldı (Görsel 10).

Görsel 10: Almanya Büyükelçiliği'nin İstanbul / Tarabya'daki Yazlık Rezidansında Nazi Gençlerinin Eğitimi

Nazi Partisi'nin Teutonia'daki yasadışı propaganda faaliyetleri Türk yetkililerin sürekli tepkisine neden oldu. 1939'da savaş başlayana kadar Naziler, Türk yetkililerle çatışmamaya dikkat etseler de Teutonia'da çeşitli propaganda faaliyetleri düzenlediler. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte Naziler daha agresif bir tavır alarak Türk yasalarına rağmen Teutonia'da propaganda faaliyetlerini sürdürdüler. Bu nedenle Türk Hükûmeti ile Naziler arasında gerginlik yaşandı. Öte yandan Naziler, özellikle silah sanayine yönelik bazı madenlerin tedarikini aksatmamak adına Türk Hükûmeti'nin mümkün olduğu kadar savaşın dışında kalma politikasına karşı zaman zaman tehditkâr bir tavır takınsa da, Türk Hükûmeti'nin karşısına açıktan çıkmamaya özen gösterdiler. Tüm bunlara rağmen, İstanbul'daki Alman kolonisini "Nazileştirmek" amacıyla sürekli propaganda yaparak Teutonia'daki

faaliyetlerini sürdürmek istiyorlardı. Alman kolonisindeki Yahudi kökenlilerin ve Hitler'den kaçıp Türkiye'ye sığınan akademik mültecilerin Teutonia kulübüne girişi yasaklandı. Bu nedenle Teutonia'nın üyeleri yalnızca Ari Almanlardı. 1938'de Avusturya'nın ilhakından sonra Nazi ideolojisini benimseyen Avusturyalıların da katılımıyla Teutonia üyeleri Ari Almanlar ve Almanca konuşan Nazi destekçilerinden oluşuyordu.

Teutonia'nın üyeleri ve yöneticileri, Yahudileri ve mülteci bilim insanlarını kulüpten dışlamanın yanı sıra, bu iki grubun üyelerine karşı muhbirlik görevi de yapıyorlardı. Bunlardan biri, dönemin Teutonia kulübünün başkanlığını yapan ve aynı zamanda Şirket-i Hayriye'de uzun yıllardır teknik müdürlük görevini sürdüren Hermann Dilg'in, İstanbul Alman Başkonsolosu Axel Toepke'ye gönderdiği 6 Aralık 1935 tarihli bir mektuptur. Dilg, bu mektubunda dönemin mülteci bilim insanlarının öncüsü olan Ernst Reuter hakkında şunları söylüyordu: “Bay Reuter'in dosyasını incelememe izin verdiğiniz için size teşekkür ederim. İstemiş olduğunuz raporu ekte sunar, adı geçen kişinin Türkiye'deki görevine son verilene kadar gizli tutulmasını rica ederim. Heil Hitler!” (Möckelmann, 2020: 56). Dilg'in bahsettiği dosya, siyasi görüşleri hakkında Reuter henüz Almanya'dayken Gestapo tarafından hazırlanmıştı. Dilg'in Reuter'den rahatsızlığının nedeni, bir süre önce Türkiye Ekonomi Bakanlığı'nın kendisinden ülkede faaliyet gösteren yabancı şirketlerin yeterli olup olmadığını inceleyerek bir rapor hazırlamasını istemesiydi ve bu raporda Reuter'in, Dilg'in teknik müdürlük yaptığı Şirket-i Hayriye'de personel ve giderlerin kısıtlanmasını önermesiydi (Möckelmann, 2020: 57).

Teutonia, kendisine verilen birçok görevi yerine getirmek için büyük miktarda ekipmanla desteklendi. Kapsamlı bir kütüphane ve müzik dinleme sistemleri kuruldu. Son olarak, 25 Ekim 1938'de, özellikle Nazi propagandasının etkili bir şekilde yayılması için uygun görülen Alman okulunun öğrencilerine yeni, modern bir film sistemi kullanıma sunuldu. Bu sistem ayrıca tüm yıl boyunca Teutonia'daki yerel NSDAP grubuna verilen kardeşlik akşamları gibi daha büyük kültürel etkinlikler için de kullanıldı.

Teutonia'daki Nazi faaliyetlerinin sınırlandırılarak Alman Başkonsolosluğu ve Alman Büyükelçiliği gibi Türk makamlarının kontrolü dışındaki Alman resmi kurumlarına devredilmesinin nedeni, bu faaliyetlerin Türk kamuoyunun dikkatini çekmesi ve eleştirilmesiydi. Naziler de Türk kamuoyunun yaptığı eleştirileri takip ederek faaliyetlerini buna göre yönlendirdiler. Nitekim Nazi kontrolünde İstanbul'da Almanca yayımlanan Türkische Post gazetesi, Alman okurlarına İdam gazetesinde Nazilerin Teutonia'da yapılan Nazi faaliyetlerini konu alan bir röportajdan bir kesiti şöyle duyuruyordu:

Yüksek Kaldırım Caddesi'nden aşağı indiğinizde, küçük bir ara sokağın köşesinde, camları kapalı bir bina ve kapısında dalgalanan iki bayrak göreceksiniz. Bu bayraklardan biri de şanlı ay ve yıldızımızdır. Yanında Nazilerin gamalı haç bayrağı var. Binaya girmeye çalışmayın! Çünkü kabul

edilmek için önce Alman olmanız ve ikinci olarak Nasyonal Sosyalist Parti'ye üye olmanız gerekiyor. Ancak kapıda durup içeriye bakarsanız tuhaf şeylerle karşılaşabilirsiniz. Sarışın genç bir adam gelir. [...] Kapıdan girerken sağ elini kaldırıyor ve 'Heil Hitler!' diyor, bekçi aynı şekilde 'Heil Hitler!' diyor. [...] Teutonia önceleri sadece bir hayır kurumu niteliği taşıırken, artık siyasi bir kulüp ve Nasyonal Sosyalistlerin İstanbul'daki merkezi haline geldi. Bugün Teutonia kulübü Başkanı Alman Büyükelçisi'nden sonra en önemli şahsiyet hâline gelmiştir. Konsolos bile onun emirlerine uymak zorundadır. İşsiz Almanlara para veriliyor ve kulüpte çalışıyorlar. Türkiye'de yaşayan Almanların çocukları Teutonia'da 'Hitler Gençliği' örgütü adı altında toplanıyor. [...] Kesin olan bir şey var: 'Teutonia' ve Casa d'Italia, nasyonal sosyalist ve faşist örgütlerin merkezleri olarak son derece aktifler (Dietrich, 1998: 362).

Nazilerin siyasi propaganda faaliyetlerinin Teutonia gibi Türk yasalarına tabi sosyal mekânlara taşınması, sadece Türk kamuoyunun değil, diğer yabancı devletlerinin Türkiye'deki temsilciliklerinin de dikkatini çekmiştir. Nitekim ABD Büyükelçisi J. V. A. Macmurray, 14 Temmuz 1936 tarihli raporunda, Nazilerin Alman kolonisindeki yaşamı sıkı bir şekilde kontrol ettiklerini ve onların yaşamlarını nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda şekillendirmek için belirli sosyal mekanlarla sınırlandırdıklarını belirtmektedir. Alman kolonisinin birkaç yıl öncesine göre çok daha içe dönük olduğuna dikkat çeken ABD Büyükelçisi, Teutonia'nın bu konudaki rolü hakkında şunları yazıyordu: "Eskiden Teutonia gibi en önemli Alman kulübünün, milliyeti Alman olmayan birçok üyesi varken, bugün bunların hepsi ayrılmış ve kulüp Nazi faaliyetleri merkezine dönüşmüş durumda" (Reisman, 2011: 312).

1944 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında, Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine Teutonia binasına el konuldu. Teutonia binası, savaştan sonra Türk yetkililer tarafından Alman Başkonsolosluğu'na iade edildi. Kulüp daha sonra adını "German Club (Deutscher Klub)" olarak değiştirmiş ve çeşitli etkinliklerle İstanbul'daki Alman toplumunun sosyal hayatındaki önemli konumunu sürdürmüştür. 2013 yılında başlayan yenileme çalışmalarının ardından Teutonia binası "İstanbul Şarkiyat Enstitüsü"ne (Orient Institut) devredilmiştir.

4.4. İstanbul Alman Okulu (Lisesi)

İstanbul Alman Okulu, Nazilerin Türkiye'deki eğitim alanındaki propaganda faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Nazilerin bu okuldaki faaliyetleri ve Türk yasalarına uyum konusundaki isteksizlikleri, taraflar arasında eğitim alanında da gerginlikler yaşanmasına neden oldu.

İstanbul Alman Okulu'nun kuruluşu Osmanlı dönemine, 1868'e kadar uzanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman Okulu'na diğer Alman mal varlıklarıyla birlikte el konuldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra bu okul, diğer mal varlıklarıyla birlikte Almanlara iade edildi. 1924 yılında Weimar Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlamasıyla İstanbul'da oluşan Alman kolonisindeki çocukların eğitimleri için Alman Okulu yeniden açılmıştır. Bu dönemin farkı, okulun Türk yasalarına uymak zorunda olmasıydı. Buna göre okul, Almanların yanı sıra yabancı öğrencilere açık olacaktı. Nitekim bu okulda Türk öğrenciler de eğitim

almaya başlamıştır. 1929’da okul, liseye (Oberrealschule) dönüştürüldü. O tarihten itibaren okulda ilkokul, hazırlık ve ticari sınıflar için bir, lise için bir tane olmak üzere iki müdür görev yapmaya başladı.

Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Alman eğitim sisteminin nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda şekillendirilmesi için İstanbul Alman Okulu’na büyük önem verilmiştir. Alman Okulu, Türkiye’de faaliyet gösteren Alman şirketleri tarafından finanse ediliyordu ve okulun yönetim kurulu, İstanbul’daki Alman kolonisinin seçkinleri olan bu şirketlerin yöneticilerinden oluşuyordu. 1937/38 döneminde okulun 1. Başkanlığını, Türkiye ile dış ticareti yönlendiren Dresdner Bank’ın İstanbul şubesi olan Deutsche Orientbank’ın Müdürü Paul Burghard yapıyordu. Üyeler arasında, önde gelen Alman deniz yolları şirketi Deutsche Levante-Linien GmbH’nin Genel Müdürü Karsten Meves ve Milli Savunma Bakanlığı ile çeşitli cephane fabrikaları kuran Wayss & Freytag Ingenieurbau AG’den mühendis Ernt Schiller gibi isimler yer alıyordu. Ayrıca İstanbul Başkonsolosu ve diğer Alman yetkililer, Berlin Hükûmeti’nin temsilcileri olarak Alman Okulu Yönetim Kurulu’na dahil edildi (Glasneck, 1966: 9).

Naziler başlangıçta müfredatı kendi ideolojileri doğrultusunda yeniden düzenlemeyi ve Yahudi öğrencileri okuldan atmayı amaçladılar. 1931/32 eğitim döneminde okula kayıtlı toplam 828 öğrencinin 365’i Yahudi kökenliydi. Yahudi öğrencilerin sayısı 1933/34 döneminde 236’ya, 1935/36’da 164’e geriledi. Nazi propagandaları sonucunda Yahudi öğrencilerin sayısı sürekli bir azalma eğilimi gösterdi. Erkek ve kız Yahudi öğrencilerin sayısı, Ekim 1938’de 106’dan bir yılda (1939’da savaşın başlangıcında) 34’e, 1940’ta 20’ye, 1941’de 8’e ve okul kapanmadan önce 1942/43’te 7’ye kadar düştü (Dietrich, 1998: 228).

Alman Okulu’nda Alman vatandaşı olan ve çoğunlukla ailevi nedenlerle Türkiye’de yaşayan öğrencilerin yanı sıra Türk öğrenciler de eğitim alıyordu. Başka bir ifadeyle, okulda Alman uyruklu Yahudi asıllı öğrenciler olduğu gibi Türk uyruklu Yahudi öğrenciler de vardı. Nazilerin antisemist politikaları, Türk Hükûmeti ile bir başka çatışma konusuydu. Türkiye’de yaşayan Yahudi topluluğunun hakları, 24 Temmuz 1923’te imzalanan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş belgesi olarak kabul edilen Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmıştı. Bu nedenle Türk makamları, okulda Yahudi öğrencileri dışlayıcı bir uygulamaya izin veremezdi.

Alman Başkonsolosluğu ve (büyük ölçüde) Teutonia’nın aksine, Almanlar burada kendi kendine yeterli değildi. Yeni Türk kanunları ‘millî’ okullara izin vermediği için İstanbul’daki Alman Okulu herkese açık kalmak zorundaydı (Dietrich, 1998: 229).

Nitekim Reich Eğitim Bakanlığı yetkilisi Rust, Türk makamlarının Alman Okulu ile ilgili kararlarına tepki göstererek, söz konusu kararların “Almanya’yı tanımamak anlamına geldiğinin” Türk

devleti temsilcilerine bildirilmesi gerektiğini Büyükelçi von Papen'e iletmiştir (Möckelmann, 2019: 245-246).

Türk Hükûmeti'nin bu konudaki kararlı duruşu üzerine Alman Okulu yöneticileri, Türk yetkililerin tepkisini çekmemek için doğrudan değil, zamana yaydıkları yıldırma politikasıyla Yahudileri okuldan uzaklaştırmayı hedeflediler. Sonuç olarak, Yahudi öğrenciler güvenlik nedenleriyle okulu bırakmak zorunda kaldı. Nitekim yıllar itibariyle azalan Yahudi öğrenci sayısı, savaşın başlangıcından (1939) itibaren daha hızlı düşüş göstermiştir.

Okulun öğretmen kadrosu, antisemitist uygulamalarda önemli rol oynadı. Nazi Hükûmeti, İstanbul Alman Okulu örneğinde olduğu gibi, yurtdışındaki Alman okullarında eğitimi tamamen kontrol altında tutmak amacıyla, bu okullarda "Almanya'dan rotasyon usulü" ile öğretmenleri görevlendiriyordu. Ayrıca bu öğretmenler, yurt dışında çalıştıkları ülkedeki Alman devletin kurumları ve parti teşkilatları (NSDAP) ile yakın ilişki içinde olmak zorundaydılar. Nitekim İstanbul Alman okulunda görevli 20 Alman öğretmenin 18'i Nazi örgütleri üyesiydi (Glasneck, 1966: 9).

Türk yasaları yabancı okulların eğitim programlarına müdahale hakkı tanımıştır. Buna göre 1931 yılından itibaren İstanbul Alman Okulu'nda eğitim gören Türk çocuklarına tarih, coğrafya ve vatandaşlık derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulması öngörülmüştür. Türk ve Alman makamları arasında uzun müzakereler sonucunda, Ekim 1932'de çıkarılan bir düzenleme ile 1937/38 döneminden itibaren Alman Okulu'nda eğitim gören tüm öğrenciler için Türkçe dersi zorunlu hâle getirildi. Ayrıca Türk olmayan öğrencilerin bir kısmının ya hiç ya da çok az Türkçe konuşması nedeniyle özel dil kursu açılması da öngörüldü. Türk yasalarına göre okuldaki Türk öğretmenlerden ve öğrencilerden sorumlu bir Türk Müdür Yardımcısı görev yapacaktı. Bu Müdür Yardımcısı'nın görevlerinden biri de Milli Eğitim Bakanlığı adına okulda Türk yasalarına uyulmasını sağlamaktır (Dietrich, 1998: 229).

Türk makamlarının okulda parti propagandası yapılmasına karşı tutum sergilemesi, Nazileri giderek daha fazla rahatsız etmeye başladı. Diplomaların iki dilde düzenlenmesi ve zorunlu Türkçe derslerinin yer aldığı müfredatın yanı sıra Türk Müdür Yardımcısı'nın okuldaki gençlere yönelik Nazi faaliyetlerini denetlemesi, iki ülke arasındaki gerilimi artırdı (Görsel 11). Nazi faaliyetlerinin sınırlandırılmasına yönelik çarpıcı bir örnek, Türk Müdür Yardımcısı'nın Hitler Gençliği adlı örgüt üyelerinin jimnastik çalışmalarını okulun spor salonunda yapmalarını engellemesi oldu. Daha da önemlisi, Türk makamlarının da okulda temsil edilmesi, Nazilerin antisemitizmin yanı sıra Ari Alman (üstün ırk) propagandasına engel oluyordu.

Görsel 11: İstanbul Alman Lisesi Türkçe-Almanca Diploma Örneği, 1935

“Türkçe dersi alma zorunluluğunu” sadece Alman öğrenciler için ağır bir yük olarak değil, aynı zamanda onları “Alman gibi” eğitmeyi imkânsız kılan engel olarak görüyordu. Usadel ve Lehne, İstanbul Başkonsolosluğu yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerin ardından şu sonuca vardılar:

Artık Alman öğrencilerinin Nasyonal Sosyalist ideolojiye göre eğitim görmeleri mümkün olmasa da İstanbul Alman okulu her koşulda korunmalıdır. Bir Alman propaganda enstitüsü olarak bu okul ile Alman öğrencilerin eğitimi arasında net bir ayırım yapılmalıdır (Dietrich, 1998: 239).

Bu bağlamda okulda Alman ve Alman olmayan sınıfları oluşturmak için mekânsal bir ayırım yapılması önerildi. Türk Hükûmeti bunu kabul etmezse, Başkonsolosluk binasında özel olarak Alman öğretmenlerin gözetiminde bir okul kurulması gibi öneriler tartışıldı.

Ancak tüm eleştirilere rağmen, her iki bakanlık temsilcisi de İstanbul Alman Okulu’nun korunmasının Nazi Almanyası’nın kültür politikası açısından önemli olduğu görüşündeydi. İki ülke arasındaki resmi açıklamalar her zaman karşılıklı takdiri aktarmayı amaçlarken; okul, büyükelçilik, başkonsolosluk, parti (NSDAP) ve Reich Eğitim Bakanı temsilcilerinin görüşlerinin yer aldığı bu rapor, aynı zamanda Nazi yanlısı olan bu Alman aktörlerin gerçek görüşlerini yansıtıyordu: “Ancak, Alman öğrencilerin Türk taleplerine sürekli boyun eğmesinin Reich’in haysiyetiyle bağdaşmadığı da kesin olarak belirtilmelidir” (Dietrich, 1998: 240).

Dönemin Ankara Büyükelçisi Keller, Türk Hükûmeti’nin İstanbul Alman Okulu’nda bazı dersleri Türkçe okutmak ve Alman öğrencilerin bu derslere devam etmesi zorunluluğuna karşı çıktı. Nitekim Keller, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Celal Bayar’a başvurarak, bu düzenlemenin Alman öğrencilerin dil sıkıntısı çekmesi nedeniyle büyük zorluklara yol açacağını belirtti. Alman tarihçi Glasneck’e (1966: 9) göre, Alman tarafının itirazlarına rağmen Türk yetkililer Türkçe derslerin devam etmesini sağlamakla birlikte bu derslerin sınav notlarında çok cömert davranılmıştır. Glasneck, Nazilerin Türkçe derslere bu kadar tepki göstermelerinin aslında başka nedenleri olduğunu şöyle açıklamaktadır (1966: 10):

Özellikle Türkçe tarih derslerinde kullanılan tarih kitapları eleştirilmekte ve 1941 yılına kadar her fırsatta Türkçe tarih derslerinden yakınılmaktaydı. Verilen derslerin içeriğinde Alman ordusunun tarihine ve ideallerine istenilen ölçüde değer verilmemesi Almanya’nın çıkarlarına ters düşmesi olarak nitelendirilmekteydi. Alman Eğitim Bakanlığı’nın 1941’de yazdığı bir raporda, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak ‘Türkçe tarih kitaplarında Alman-Türk silah kardeşliğinden veya Çanakkale savaşında Alman subaylarının önderliğinde yürütülen sert çatışmalardan bahsedilmemektedir. [...] Aynı şekilde Filistin’deki ve Kafkaslar’daki savaşlarda Alman askerlerinin varlığına değinilmemektedir’ şeklinde serzenişte bulunulmaktaydı. Ancak Türkçe tarih kitapları çok daha ‘ileri’ giderek, Birinci Dünya Savaşında Alman generallerin her zaman kendi çıkarlarını ön planda tutarak Türk askerlerini kurban ettiklerini yazmaktaydı. İlkokul 4. Sınıf için hazırlanmış olan bir tarih kitabında ‘Almanların sürekli Türklerin işlerine karışmış oldukları ve Türkiye’yi kullanmaya çalışmış oldukları’ tespiti yapılmaktaydı.

Glasneck ayrıca Alman tarafının, Türkçe tarih kitaplarına karşı Almanca derslerde verilen içeriklerle bir denge oluşturmak için Türk öğretmenlere, tarih derslerini Almanca derslere uyarlamaları için baskı yaptığını söylemiştir. Glasneck, bunun bir sonucu olarak, Müsteşar Yardımcısı Mense'nin raporunda, 1942 okul sezonunun bitiminde, Türkçe tarih öğretmenlerinin Versay Antlaşması'nı Almanca derslerdeki terminolojiye uygun olarak verdiklerini belirtmektedir (1966: 10).

Yukarıdaki açıklamalardan Naziler ile Türk Hükûmeti arasında her alanda sıkça yaşanan siyasi gerilimin eğitim alanında da devam ettiği görülmektedir. Yeni Cumhuriyetle birlikte bir ulus bilincinin gelişmesi için eğitime büyük önem verildi. Bu nedenle Türk hükûmeti, Nazilerin İstanbul Alman Okulu'nu kendi ideolojileri doğrultusunda şekillendirme çabalarına doğal olarak tepki gösterdi. Türk Hükûmeti'nin Alman Okulu'nda Türk öğrencilerin Almanca eğitim görmeleri karşılığında Alman öğrencilerden bazı dersleri Türkçe almalarını istemesi, Türk gençliğini yabancı kültürlerin etkisinden korumaya karşı bir refleks olarak değerlendirilmelidir.

İstanbul Alman Okulu'na ek olarak Ankara'da Türk hükûmeti'nin müdahale etmediği resmi bir Alman okulu açıldı. Yeni başkent Ankara'ya taşınan Alman Büyükelçiliği bünyesinde 1934 yılından beri faaliyet gösteren bu okulda, o dönemde Büyükelçilik personeli ve Türk kurumlarında görev yapan uzmanların çocukları eğitim gördü. İlginçtir ki başlangıçta bu okul Türk makamlarından habersiz kurulmuş ve uzun süre gizli tutulmuştur. Daha sonra okula özel okul statüsü verildi ve Türk makamlarının onayı alındı. Alman Müfredat Yönetmeliği'ne göre eğitim verildiği için bu okula Türk öğrenci alınmıyordu

4.5. İstanbul'daki Alman Kitabevleri

İstanbul'daki Alman kolonisi için sosyal hayatın önemli unsurlarından arasında, üç Alman kitabevi de önemli rol oynamaktadır. Dönem itibarıyla en etkili bilgi edinme kaynakları olan gazete, dergi, çeşitli broşürler ve kitaplara ulaşmak için söz konusu üç kitabevi, Türkiye'deki (İstanbul ve Ankara) Alman topluluğu için hem Almanya'dan gelen yayınlara ulaşmak hem de Türkiye'deki Alman vatandaşlarını ilgilendiren gelişmeleri içeren yayınları edinme bakımından birer “bilgi edinme merkezleri” konumundaydı.

Bu kitabevlerinin bir diğer özelliği ise o dönemde Almanların birbirlerini gördükleri ve ayaküstü sohbet ettikleri bir buluşma yeri konumunda olmasıdır. Ancak Nazilerin iş başına gelmesinden sonra bu kitabevleri arasında kutuplaşma (ayrışma) yaşandı, çünkü bu kitabevlerinden birinin sahibi olan Isidor Caron, Yahudi kökenli olduğu için (saf Ari ırktan) Alman vatandaşlarının oradan alış-verişi yasaktı. Aynı şekilde Yahudi toplumunun da, Erich Kalis ve Andreas Kapps'ın sahibi olduğu olduğu diğer iki

Alman kitabevine girmeleri yasaklanmıştı. Caron'un müşterileri Alman kökenli Yahudiler ve Türkiye'ye sığınan rejim karşıtlarından oluşuyordu.

En büyük kitabevi Kalis'a aitti. O dönemin tanıklarından bir kadın kendisiyle yapılan röportajda şunları söylüyor:

Kalis, genç, kaba-saba bir adamdı ve ateşli bir parti üyesiydi. Bu nedenle, savaşın çıkmasıyla birlikte artan kağıt kıtlığında, kitapların çoğu Kalis'e tahsis edildi. Parti üyelerinin çoğunluğu Kalis'ten alışveriş yapıyorlardı. Almanlar, kitabevine girerken 'Heil Hitler!' diye selam veriyorlardı (Aktaran Dietrich, 1998: 255).

Bu kitabevleri aynı zamanda Türkiye'de Nazi propaganda grupları için de önemliydi. Çünkü bunlar, Nazilerin propaganda materyallerinin Alman kolonisine ulaştırılması bakımından etkili iletişim noktasıydılar. "Der Stürmer" (Savaşçı) ve "Signal" (İşaret) gibi Alman propaganda dergileri de dahil olmak üzere çeşitli Nazi yanlısı yayınlar Kalis'in kitabevinden temin ediliyordu. Ayrıca Kalis, İstanbul'da yayımlanan "Türkische Post" adlı Almanca gazete için reklam siparişlerini aldı. Alman okulunun yönetimi, ders materyallerini Kalis'ten sipariş etmiş ve öğrencileri açıkça bu kitapçıya yönlendirmiştir (Dietrich, 1998: 255). 1944 yılına kadar Alman okulunda eğitim gören Alman Filoloji Profesörü Şara Sayın, okulun 125. kuruluş yılı münasebetiyle (1993) yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

Okul yönetimi tarafından önerilen 'Die Ernte' (Hasat) veya 'Alman Mirası' (Deutsches Erbe) antolojisi ve diğer okunması zorunlu kitaplar, o zamanki Alman siyasetiyle uyumlu olan ve stoklarında sınıflar için yetecek sayıda [kitap] bulunan Kalis'in kitabevinden satın alınabiliyordu. Ancak Caron'dan almayın, dediler. Bu doğrudan bir zorlama değildi, ama 'yapılmaması' tavsiye edildi (Dietrich, 1998: 255).

Açıkça görülmektedir ki, Naziler Türk yasalarına göre Caron'un kitabevinden alışverişini yasaklayamadıkları için, Alman toplumunu propaganda yoluyla dolaylı olarak yönlendirmeye çalışmışlardır. Nazilerin, Türkiye'nin yasalarına saygı göstermeyen tutumları nedeniyle özellikle savaş yıllarında taraflar arasında artan siyasal gerilimler basın organlarına da yansıyor. Her iki taraf birbirlerinin basın organlarını takip ederek, rahatsız eden bir haber, yorum, fotoğraf ve karikatürler vb. yayınların olması durumunda bunu değiştirmek için diplomatik girişimde bulundu ya da benzer şekilde misilleme yaptı.

Nitekim Nazi Partisi üyesi Kalis'in kitabevinde sattığı Nasyonal Sosyalist propaganda yayınları nedeniyle 21 Ağustos 1940 tarihinde tutuklanması, Büyükelçi von Papen'in inisiyatif almasına ve Berlin Hükûmeti'nin devreye girmesine neden olmuştur. Alman Büyükelçi, Kalis'in tutuklanmasından iki gün sonra (23 Ağustos 1940), Reich Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Nazi Partisi'nin yayın organı olan "Völkischer Beobachter" (Ulusal Gözlem) adlı gazetede Türkiye'yi küçük düşüren bir karikatürün yayımlanmış olması nedeniyle, Türk polisinin Kalis'i tutukladığını bildirdi. Kalis'in, hem

bir Nazi gazetesinden dolayı tutuklanması hem de tutuklanma şekli Reich Dışışleri Bakanlığı'nın tepkisini çekti (Möckelmann, 2019: 248).

Büyükkelçi von Papen, üstün Ari ırkına mensup bir Reich vatandaşına yönelik aşağılayıcı bir muamele olduğu gerekçesiyle Kalis'in, kendisi gibi tutuklanmış bir "zencinin" bileğine kelepçelenmiş olarak cezaevine götürülmesini Türkiye Dışışleri Bakanlığı nezdinde protesto etti. Kalis'in avukatının tahliye talebi de reddedilmiş ve duruşmanın 2 Eylül'de başlayacağı ve mahkeme sürecinin iki ay süreceği bildirilmiştir. Bunun üzerine von Papen, Berlin'den Türk Hükûmeti'ni protesto etmesini talep etmiş ve misilleme olarak şu öneride bulunmuştur: "Almanya'da yaşayan birkaç saygın Türk vatandaşını basit bir nedenle tutuklatırıp, Kalis vakasında olduğu gibi, bir 'zencinin' bileğine kelepçelenmiş olarak Berlin sokaklarından geçirilmesi emredilmeli!" (Möckelmann, 2019: 248-249).

Von Papen'in, üstün ırk ideolojisi gereği, bir Reich vatandaşına karşılık "birkaç saygın Türk vatandaşının" aynı yöntemle tutuklanması önerisini, Reich Dışışleri Bakanı Joachim von Ribbentrop "Niyetimiz, derhal beş Türk vatandaşını (tüccar, gazeteci ve Türk-Alman Ticaret Odası çalışanı olabilir) Gestapo tarafından tutuklatırıp kelepçeye vurularak nezarethaneye naklini sağlamaktır" diye yanıtlamıştır (Möckelmann, 2013: 249). Ancak Naziler, aynı şekilde misilleme yapamadılar, çünkü o dönemde büyük bir ihtimal olarak Berlin'de tutuklanacak bir "zenci" bulunamadı. Bunun üzerine Ribbentrop yeniden bir talimat vererek, "Kalis'in bir 'zenciye' kelepçelenmiş olmasına bir kez daha itiraz edilmeli ve Türk-Alman ilişkilerinin böyle mesnetsiz nedenlerle bozulmasının önü alınmalıdır" demiştir (Möckelmann, 2019: 249).

Von Papen de, Türk Dışışleri kâtib-i Umumisi Numan Menemencioğlu ile görüşüğünü ve kendisinin, devletin aleyhine yazıların basılıp dağıtılmasının yasak olduğunu, "Völkischer Beobachter" gazetesinin Türklerin ulusal duygularını incitmesine izin verilmeyeceğini belirttiğini, Berlin'e bildirmiştir. Büyükkelçi von Papen, Menemencioğlu'nun ifadesine istinaden, Kalis'in tutuklanmasına hukuken itiraz edilemeyeceğini ve söz konusu karikatürün Türklerin milli gururunu rencide edip etmediğinin dava süreci sonunda anlaşılacağına kanaat getirdiğini ifade etse de, Berlin'in tepkisini yumuşatmak için şu tavsiyede bulunmayı ihmal etmedi: "Şimdilik Türkiye'ye baskı uygulamaktan vazgeçmekte yarar vardır. Gerekirse, sadece öğrenci olmayan iki Türk vatandaşının tutuklanmasıyla yetinilsin" (Möckelmann, 2019: 250).

Böyle bir misillemenin Berlin'de yapıp yapılmadığı bilinmemekle birlikte, iki ülke arasında yaşanan bir gerginlik daha da büyümeden yatıştırılmış oldu. Alman diplomat Möckelmann, bu olayda Nazi Almanyası'nın Dışışleri Bakanı Ribbentrop ve Ankara Büyükkelçisi von Papen'in geri adım atmalarının nedenlerini şu sözlerle ifade ediyor:

Papen için önemli olan, Türkiye ile Almanya arasında zaten hassaslaşmış olan ilişkilerin daha da gerginleşmemesine özen göstermekti. Çünkü Türkiye’de birçok birçok üst düzey aileye mensup genç öğrenci Alman üniversitelerinin birinde okumaktaydı. Kalis’in tutuklanmasının yarattığı tepki ve bunun etkisiyle karar verilen -şiddetli olduğu kadar da tuhaf- misilleme biçimi umulmadık sorunlar yaratabilirdi. Bu olay Ribbentrop’un ve Papen’in, 1940’ın temmuz ayında gerçekleşmiş olan ticaret anlaşmasına karşın Türkiye’nin özgüvenli ‘aktif tarafsızlık’ politikası karşısında ne kadar huzursuz olduklarını göstermektedir (Möckelmann (2019: 250).

Möckelmann’ın ifade ettiği “Türk-Alman Ticaret Anlaşması”, 25 Temmuz 1940’ta imzalandı. Naziler döneminde Türkiye ile Almanya arasında yapılan toplam 11 anlaşmanın 10’u ticaret, 1’i ise siyasi anlaşmaydı. Ticari anlaşmaların ikisi ise kredi anlaşmalarıdır (Deniz, 2015: 85-99). Nazi döneminde taraflar arasındaki ticari ilişkiler hızla ivme kazandı ve Türkiye’nin dış ticaretinin neredeyse yarısı Almanya ile yapıldı. Almanya ise silah endüstrisi için stratejik bir önemi olan krom ve benzeri madenlerin yanı sıra gıda ürünlerini alıyordu. Naziler, ticareti artırarak Türkiye’yi kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı. Avrupa’daki yayılcılığın ardından Sovyetler Birliği’ne doğru bir saldırı hazırlığı içindeydiler. Böyle bir dönemde, 18 Haziran 1941’de, “Türkiye ile Almanya Dostluk Antlaşması” imzalandı. Sovyet Rusya ve İngiltere bu anlaşmadan memnun olmadıklarını beyan ettiler. Ancak Türkiye için bu anlaşma ulusal sınırlarını korumak açısından çok önemliydi. Bu dostluk antlaşmasından birkaç gün sonra Nazi ordusu 22 Haziran 1941’de savaş ilan etmeden Sovyetler Birliği’ne saldırdı (Deniz, 2015: 93-94).

Nazilerin, Sovyet ordusu karşısındaki yenilgisi, Türkiye’nin Nazi ordularının ilerleyişiyle artan ulusal güvenlik kaygılarını da ortadan kaldırdı. Ayrıca Nazilerin, İkinci Dünya Savaşı’nı kaybetmesiyle birlikte, 1930’lu yıllardan savaşın sonuna kadar Türk kanunlarını ihlal eden Nazi propagandasının sıklıkla neden olduğu Ankara ile Berlin arasındaki siyasi gerginlikler de sona erdi. Türk Hükûmeti’nin Nazi propagandalarına müdahale etmesi, sadece yasaların ihlal edilmesiyle sınırlı olmayıp, Nazi ideolojisinin Türk toplumunda sempaticanlarının artması ve bunun iç siyasi sorunlara neden olması endişesiyle de yakından ilişkilidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MÜLTECİ ALMAN BİLİM İNSANLARINA YÖNELİK NAZİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Nazi Almanyası ile karşılaştığı sorunlardan biri de, Nazilerin Türkiye'de uyguladıkları kültür ve eğitim politikasıdır. Nazilerin bu politikası, salt kendi iktidar dönemleriyle sınırlı olmayıp, Almanların 19. yüzyıldan itibaren yani Osmanlı'dan beri devam eden kültür politikasının zaman ve koşullara göre yeniden şekillenmesidir. Ancak Naziler döneminde her alanda olduğu gibi eğitim ve kültür alanındaki propaganda mekanizması, dönemin en ileri düzeyinde olsa da, siyasi görüşleri ya da etnik kökenleri nedeniyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalan bilim insanlarının Türkiye'ye gelmesiyle sekteye uğramıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın (Weimar Cumhuriyeti' den itibaren) Türkiye'ye yaklaşımı, kültürel, ticari ve askeri ilişkileri yeniden canlandırarak yeni Cumhuriyet üzerindeki nüfuzunu artırmak yönündeydi. Başkent Ankara'da Atatürk liderliğindeki yeni Türk Devleti kurtuluş savaşı kazanmış ve büyük devletler başta olmak üzere dış ilişkilerinde büyük duyarlılık göstermiştir. Bu yönüyle yeni Cumhuriyet, yeniden bir güç olmayı hedefleyen Almanya için Osmanlı döneminden çok farklıydı. Bunun anlamı, Almanya'nın karşısında çıkarları ile çeliştiği zaman “hayır” diyebilecek bir Türk Hükûmeti'nin olmasıydı. Bundan hareketle Almanya, savaş sonrasında Türkiye ile ilişkilerin yeniden kurulmasında diplomasinin ve propagandanın yeni araçlarını kullanarak bir yaklaşma politikası izlemiştir. Bu amaçla Türkiye ile ilişkileri kendi lehinde geliştirmek isteyen Almanya, savaş sonrasında yeni Cumhuriyet ile kültürel ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdi. Almanya'nın kültürel bağları güçlendirmek istemesindeki amacı, Türkiye'nin siyasi ve askeri kadrolarını etkileyerek askeri ve ticari ilişkileri genişletmek ve zamanı geldiğinde Türk Hükûmeti'ni yeniden müttefik olarak kazanmaktır.

Alman diplomat Möckelmann (2019: 72-73), Almanya'nın savaştan sonra Türkiye ile ilişkileri yeniden geliştirme stratejisini şöyle açıklamaktadır:

Türk eğitim sisteminin Alman ölçütlerine uygun biçimde düzenlenmesi, Alman İmparatorluğu döneminden beri bir çıkar meselesi olmuştu. Doğudaki etkiyi artırma çabalarının sonucunda edinilen deneyimlere göre, ‘sancağın ve eğitimin peşinden ticaret de ilerler, dil temeli üzerinde ticaret de inşa edilebilir’ ilkesi geçerliydi. Bu inşaatın dayanaklarını oluşturmak için, ülkenin seçkin insanlarından mümkün olduğu kadar çok kişinin eğitilmesi gerekiyordu. İttihatçıların Önderi Enver Paşa da, Alman stratejistlerinin kendi dillerini yaygınlaştırarak siyaset ve ekonomi alanındaki ilişkileri geliştirme ve Türkiye okullarında egemen olan Fransız kültürünün etkisini azaltma yolundaki çabalarını desteklemişti. Fakat yüksek eğitilmiş Türklerin çoğu Fransız kültürünün etkisi altında olduklarından, başlangıçta Türk eğitim sistemini Alman ölçütlerine göre düzenlemek büyük ilgi görmemiştir.

Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı devletinde Almanya yanlısı tutumu ile bilinen dönemin güçlü asker ve siyaset adamı olan Enver Paşa'nın teşvikleriyle Türk okullarında ders veren çok sayıda Alman öğretmenlerin yanı sıra dönemin tek üniversitesi olan Darülfünun'da 14 Alman profesör görevlendirildi. Yeni Cumhuriyet'le birlikte her alanda kalkınma hamlelerini başlatan Atatürk'ün önderliğindeki Türk Hükûmeti, yurt dışından çeşitli alanlarda uzmanlara ihtiyaç duyuyordu. Özellikle ekonomik kalkınmada tarımın modern düzeye getirilmesi amaçlandı. Almanya'da tarım eğitimi aldıktan sonra Ankara'ya dönen ve uzun yıllar ziraat mebusluğu yapan Reşat Muhlis Erkmen'in önemli katkılarıyla ilk adım olarak Ankara'da Ziraat Fakültesi kuruldu. Daha sonra 1930 yılında bu okulda üç Alman profesör görev aldı. Okulun gelişmesine paralel olarak artan yabancı öğretim üyesi ihtiyacı Nazi Almanyası'ndan karşılanmış ve Türkiye'ye gelen Alman akademisyen sayısı 20'ye yükselmiştir (Möckelmann, 2019: 73).

Ankara ve Berlin Hükûmetleri'nin karşılıklı mutabakatı ile resmi olarak Türkiye'ye atanan Alman uzmanların yanı sıra, Nazi döneminde ülkelerini terketmek zorunda kalan bir grup Alman bilim insanı da Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı. Bu mülteci Almanlar, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin üniversite reformuna ve devletin kurumsal yapısının yeniden şekillenmesine önemli katkılarda bulundular. Ancak Nazi Almanyası'nın nasyonal sosyalist ideolojisine dayanan kültür politikasına ters düşen bu mülteci Alman bilim insanları, Reich Hükûmeti'nin tepkisini çekti. Bundan dolayı Naziler, Türkiye'de görev yapan mülteci mülteci akademisyenler yerine Berlin'den gönderilecek üniversite öğretim üyelerinin işe alınmaları için Türk Hükûmeti nezdinde yoğun propaganda faaliyetleri sürdürdü.

Naziler, mülteci bilim insanları aleyhine sadece Türk Hükûmeti nezdinde propaganda yapmakla kalmadılar. Bu bilim insanları aynı zamanda Türkiye'deki Nazi görevlileri tarafından da takip edildiler. Nazi Almanyası'nın Ankara Büyükelçisi von Papen de, mülteci bilim insanlarının takip edilmesinde ve onlara zorluk çıkarılmasında önemli bir rol oynadı. Ancak Türk Hükûmeti'nin kararlı duruşu nedeniyle mülteci bilim insanları sürekli korundu ve çalışmaları desteklendi. Bu bölümde, mülteci bilim insanlarının Türkiye'de istihdam süreci ve üniversite reformuna katkılarına ilişkin bilgi notunun ardından, Nazilerin bu bilim insanları aleyhine propaganda faaliyetlerinin en somut örneklerinden bir olan "Scuria Raporu" ele alınacaktır.

Nazilerin 1933'te iktidarı ele geçirmesinden sonraki süreçte yaklaşık 500 bin Alman vatandaşı siyasi görüşleri ya da etnik kökenleri nedeniyle yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Özellikle "7 Nisan 1933 tarihli Devlet Memurluğu Yeniden Düzenleme Yasası" ile on binlerce Alman vatandaşı, siyasi görüşleri nedeniyle güvenli olmadıkları ya da Ari ırktan olmadıkları gerekçesiyle devlet memurluğu görevinden uzaklaştırıldı. Daha sonra yine aynı nedenlerle toplumun genelinde insanların yaşamları tehlikeye girince yurt dışına çıkmak zorunda kaldılar. Almanya'yı terk edenlerin büyük bölümü, yakın bir zamanda yeniden ülkelerine dönebileceği umuduyla Avrupa ülkelerine sığındılar. Bu ülkelerin

başında, Avusturya, Çekoslovakya, Fransa, İsviçre, Hollanda ve İskandinav ülkeleri geliyordu. Ancak Nazi Almanyası'nın Avrupa'da yayılmacı politikası doğrultusunda çevresindeki ülkeleri işgal etmeye başlamasıyla birlikte bu ülkelere sığınan Almanlar, başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere dünyanın her biri tarafına dağılmaya başladılar (Krohn, 2011).

Gazeteciler, yazarlar, bilim insanları, politikacılar, sanatçılar ve bürokratlar vb. dönemin Alman toplumunda, önde gelen sosyal gruplara mensup insanlar vardı. Söz konusu yasayla Alman üniversiteleri öğretim kadrosunun dörtte birini, yaklaşık 3 bin bilim insanını kaybetti. İşten çıkarmalar öncelikle sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji veya doğa bilimlerinde biyokimya ve atom fiziği gibi Alman üniversitelerindeki modern bilimsel disiplinleri etkiledi. Alman-Amerikalı tarihçi Peter Gay, Alman bilim dünyasının kaybını şöyle ifade ediyordu: "Hitler'in yaptığı sürgünler, dünyanın gördüğü en büyük nakledilmiş zekâ, yetenek ve bilim koleksiyonuydu" (Krohn, 2011).

Üniversitelerden uzaklaştırılan bilim insanları, kendilerini ve çoğunlukla aile fertlerini Nazilerden korumak amacıyla yurtdışına çıkmak durumunda kaldılar. Üniversitelerdeki görevlerini kaybeden 3 bin kadar ilim insanının yaklaşık üçte ikisi ABD'ye olmak üzere, farklı ülkelere dağıldılar. Bunlar arasından bir grup Alman bilim insanı (aile fertleriyle birlikte yaklaşık bin kişi) Türkiye'ye sığındı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930'larda çok yönlü reform sürecinde özellikle üniversite reformuna katkıda bulundular (Krohn, 2011).

Almanya'yı terketmek zorunda kalan bilim insanlarıyla dayanışma amacıyla yurtdışında çeşitli yardım komiteleri kuruldu. Özellikle 1933 yılında üç farklı ülkede kurulan yardımlaşma komiteleri önemli rol oynadı. Bunlar, ABD merkezli "Emergency Committee in Aid of Displaced German Scholars" (Yerinden Edilmiş Alman Bilim İnsanlarına Yardım İçin Acil Durum Komitesi), İngiltere merkezli "Academic Assistance Council" (Akademik Yardım Konseyi) ve İsviçre merkezli "Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland" (Yurt Dışındaki Alman Bilim İnsanları İçin Acil Yardım Örgütü) adlı yardımlaşma komiteleriydi. Bu üç komite birlikte, sürgündeki Alman bilim insanlarından 1600 kişilik bir liste oluşturdular ve dünya çapındaki üniversitelere dağıttılar.

5.1. Alman Bilim İnsanlarının Türkiye'ye Gelişi

1933 yılında Almanya'da bilim insanlarının bir kısmı işlerini kaybettikten sonra yurt dışına gitmenin yollarını ararken, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da reform süreci devam ediyordu. Bunlar arasında en önemlilerinden biri üniversite reformudur. O dönemde ülkede üniversite statüsüne sahip bir tek Darülfünun vardı. Ayrıca bazı yüksek okullar da eğitim vermekteydi. Bunların en önemlileri Yüksek Mühendis Okulu (1944'ten sonra İstanbul Teknik

Üniversitesi) ve Güzel Sanatlar Akademisi'dir. Ankara'da ise henüz üniversite yoktu, sadece Ziraat Yüksek Enstitüsü, Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Mülkiye Yüksek Okulu eğitim veriyordu.

Başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'i kuran kadrolar, Darülfünun'un Batı seviyesine getirilmesini hedefleyen bir reform sürecinin başlatılması için bu eğitim kurumunun öğretim üyelerinin adım atmasını beklemişlerdi. Darülfünun kadrosunun büyük bir kısmının üniversite reformuna karşı çıkması üzerine Ankara Hükûmeti, Cenevre Üniversitesi'nden Albert Malche isimli bir pedagoji profesörünü 1931'de Darülfünun'un yeniden yapılanması hakkında bir rapor hazırlaması için görevlendirdi. Prof. Malche, yaptığı incelemelerin ardından 29 Mayıs 1932'de "İstanbul Darülfünunu Hakkında Rapor" hazırlayıp dönemin Türk Hükûmeti'ne sundu.

Raporda, üniversitenin eğitim sisteminin ezbercilik yerine araştırma odaklı olması, bilimin üretilebilmesi için bilimsel ve yönetsel özgürlüğe ve liyakata öncelik verilmesi, öğrencilerin araştırmaya yönlendirilmesi için en az bir yabancı dil öğrenmesinin sağlanması ve bu bağlamda laboratuvarların ve kütüphanelerin modernize edilmesi gibi bir dizi öneriler yer alıyordu (Widmann, 1981: 31-40). Başta Atatürk olmak üzere dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip bu raporu desteklediler. Ancak bu raporun başarısı için her şeyden önce üniversite reformunu destekleyen ve reformu içselleştiren bilimsel niteliklere sahip bir öğretim kadrosuna ihtiyaç vardı. Aynı rapora göre, Darülfünun'un mevcut öğretim kadrosunun bir bölümü, bilimsel niteliklerinin yetersiz olduğu gerekçesiyle görevden alındı. Diğer taraftan 1920'li yıllardan itibaren yurt dışına gönderilen Türk öğrenciler, eğitimlerini tamamlayıp yurda döndükten sonra öğretim görevlisi olarak çalışabilecek duruma gelmişlerdi. Üniversite reformunun temelini oluşturması beklenen deneyimli Türk akademisyenlerinin yetiştirilmesinde sorumluluk alacak, bilimsel nitelikleri yüksek bir öğretim üyesi grubuna acilen ihtiyaç vardı. Bunun için yurt dışından bilim insanlarının görevlendirilmesi zaruret haline geldi.

O dönemde İsviçre'ye sığınan bilim insanları, Prof. Philipp Schwartz başkanlığında "Yurt Dışındaki Alman Bilim İnsanları Yardımlaşma Cemiyeti"ni kurmuşlardı. Prof. Malche, üniversite reformu kapsamında ihtiyaç duyulan akademik kadronun oluşturulması için Türk Hükûmeti ile Prof. Schwartz arasında iletişimi sağladı. Prof. Schwartz, 6 Temmuz 1933'te Ankara'da Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in başkanlığında yapılan toplantıda, ilk aşamada 30 Alman profesörün Darülfünun yerine kurulan İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilmesi konusunda anlaştı. Böylece Prof. Schwartz'ın başkanlığını yaptığı yardım cemiyetinin ilk başarılı arabuluculuk girişiminden sonra, çoğu farklı disiplinlerden profesörlerin oluşturduğu bir grup Alman bilim insanına, sözleşmeli olarak Türkiye'de çalışma imkânı sağlandı. Bu, sadece kendilerini ve ailelerini geçindirmek için düzenli bir gelir değil, aynı zamanda can güvenliği ve mesleklerini icra etme fırsatı anlamına da geliyordu (Albrecht, 1989: 230).

Prof. Schwartz, daha sonra "Yardımlaşma Cemiyeti" ve Alman bilim insanlarının Türkiye'de görevlendirilmesi üzerine yayımladığı raporda, toplantıda varılan anlaşma üzerine duygularını şu sözlerle dile getiriyordu:

Ben ve sanırım orada bulunan herkes zamanı ve zorlukları unutmuş gibiydik. Almanya'dan utanç verici bir şekilde kovulmamızın o an onların gözünde bizi kahraman mertebesine yükselttiğini hissediyordum. Batı pisliğinin elini değdirmediği, yepyeni ve harika bir ülke keşfetmişim (Schwartz, 2003: 43).

Aynı görüşmenin ardından Milli Eğitim Bakanı Dr. Galip, anlaşma için tarihi bir gün olduğunu belirterek memnuniyetini şu şekilde dile getirdi:

Örnek alınacak bir oluşumu gerçekleştirmek için yelken açmıştık. 500 sene önce Konstantinopolis feth edildiğinde, Bizanslı öğretmenler ülkeyi terk etmişti, onları burada tutmak mümkün olmamıştı. Çoğu Bizans'tan sonra İtalya'ya gitmişti. Bu da Rönesansı doğurmuştu. Bugün, Avrupa'dan bunun tam tersi bir akımı karşılamak için buradayız. Milletimizin zenginleşmesini ve yenileşmesini ümit ediyoruz. Bize bilginizi ve yöntemlerinizi getirin, gençliğimize gelişmenin kapılarını aralayın. Size minnetimizi ve saygımızı vaat ediyoruz (Schwartz, 2003: 44).

Alman profesörlerin, yapılan protokole göre üstlendikleri yükümlülükleri, aynı zamanda Türk Hükûmeti'nin bu bilim insanlarından çok yönlü beklentilerini de göstermektedir. Alman bilim insanlarıyla yapılan standart iş sözleşmesindeki görev tanımı şu şekildeydi (Schwartz, 2003: 20):

- Üniversitede tam gün çalışıp başka iş yapmamak,
- Önce bir tercüman yardımıyla daha sonra tek başına Türkçe makaleler ve ders kitapları yazmak,
- Önce tercüman yardımıyla daha sonra tek başına Türkçe ders vermek (genelde üçüncü yıldan itibaren),
- Daha sonra akademik görevlerini devredecekleri bir Türk nesli yetiştirmek,
- Gerekğinde bilirkişi raporu düzenlemek ve
- Halk aydınlanması için kurulacak kurumlarda çalışmak.

Alman profesörler yüksek maaş alacaklar ve yardımcı akademik ve teknik personeli (asistanlar, laborantlar, kütüphane uzmanları vb.) Türkiye'ye getirebileceklerdi. İş sözleşmeleri genelde 3 ile 5 yıl arasında sınırlanacak ve performanslarına göre uzatılacaktı. Her şeyden önce, devlet tarafından Nasyonal Sosyalist tehditlere karşı korunacaklardı. Neticede İstanbul Üniversitesi'nin öğretim kadrosu üç grupta toplandı:

- 1) Darülfünun'dan yeni üniversite kadrosuna alınan öğretim üyeleri,
- 2) yurtdışında yükseköğrenim veya ihtisas yaptıktan sonra geri dönen Türkler,
- 3) çoğunluğunu Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanlarının oluşturduğu yabancı uyruklu öğretim üyeleri (Hirsch, 1985: 243).

İstanbul Üniversitesi 1933'te eğitime başladığında, 28 Türk ve 38 yabancı ordinaryüs profesör bulunuyordu. Asistanlar ve diğerleriyle birlikte toplam 323 üniversite mensubunun 85'i yabancıydı (Schwartz, 2003: 18). Ayrıca İstanbul Üniversitesi'ne atanan Alman mülteciler arasında 19 kadın mülteci de bulunuyordu. Aralarında kadın profesör yoktu ama kadın mültecilerin çoğu bilimsel

asistandı. Bunlar arasında öğretim görevlisi Eva Buck veya Rosemarie Burkard, laboratuvar asistanı Toni Weinberg veya kimya asistanı Lotte Loewe gibi bilimsel asistanlar vardı ve profesörlerin bilimsel çalışmalarına verdikleri destekle üniversite reformuna önemli katkılar sağladılar (Widmann, 1981: 291-296).

1933'te Türkiye'ye gelen Alman bilim insanlarından oluşan ilk kafiye, sürgünde yaşayan yeni Alman bilim insanları izledi. Avusturya'nın 1938'de Nazi Almanyası'na katılmasıyla Avusturyalı öğretim üyeleri de göç etmeye başladı. Bu nedenle Türkiye'ye gönderilen Almanca konuşan bilim insanlarının sayısı artmaya devam etti. Türkiye'de kısa bir süre kalıp başka ülkelere giden sığınmacıların kesin kayıtları tutulmadığı için, 1933-1945 yılları arasında Türkiye'ye kaçan Alman bilim insanlarının kesin sayısı bilinmemektedir. Ayrıca Alman sığınmacılar, özellikle 1938 sonrası Avusturya'dan gelen üniversite öğretim üyeleri birlikte Almanca konuşan bilim insanları olarak tanımlanmıştır. Alman diplomat Möckelmann'a (2020: 4) göre, Naziler döneminde İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere İstanbul ve Ankara'daki yüksek okullarda toplam 80 Alman profesör görev yaptı. Bunların yanında, yine aynı kurumlarda 100'den fazla Alman kökenli doçent, asistan, laborant ve kütüphaneci de görev almışlardı. Avusturya'dan gelen profesörler ile birlikte Almanca konuşan profesörlerin sayısı 100'e ulaşmıştı. Toplam olarak profesörler, doçent, asistan ve diğer yardımcıların yanı sıra aile fertleriyle birlikte yaklaşık bin kişilik bir topluluk Türkiye'ye sığındı. (Möckelmann, 2020: 54).

Türkiye'ye gelenlerin sayısı diğer ülkelere giden sığınmacılara göre az gibi görünse de, dönemin genç Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda başlattığı reform sürecine katkıda bulundular. Türkiye'ye gelen profesörler, yardımcılarıyla birlikte İstanbul ve Ankara'da yükseköğrenim kurumlarında Batı standartlarında eğitim verdiler. "Almanya ve Avusturya'dan gelen bilim insanlarının ve sanatçıların katkılarıyla Türkiye, Amerika'dan sonra 'seçkin aydınların sığındığı' ikinci önemli ülke olmuştur" (Möckelmann, 2020: 55).

Doğrudan Türkiye'ye gelen Alman bilim insanlarının yanı sıra başka ülkelere sığınmak için yola çıkan ve daha sonra Türkiye'ye gelen bazı ünlü akademisyenler de vardı. Bunun başlıca sebepleri arasında ABD veya İngiltere vizesi almayı başaranların bir kısmının Batı'da işsiz kalmaları veya daha düşük bir konumdaki işlere yerleştirilmeleri ihtimaline karşı, Türkiye'de uzmanlık alanlarında akademik bir pozisyon almayı tercih etmeleri sayılabilir (Reisman, 2011: 12). Örneğin, 1935'te Londra'ya sığınan yerel yönetim uzmanı ve siyasetçi Ernst Reuter, aynı yıl Ulaştırma Bakanlığı'nın iş teklifi üzerine Türkiye'ye geldi. Reuter, daha sonra 1938'den itibaren Siyasal Bilgiler Okulu'nda (Mülkiye Mektebi) (bugünkü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) yerel yönetim bilgisi ve şehircilik dersleri verdi (Millî Reasürans, 2007: 54). Tıp Profesörü Rudolf Nissen, ABD'ye giderken, aldığı iş teklifi üzerine Türkiye'ye geldi. Keza ünlü Fizik Profesörü Albert Einstein, Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün iş teklifini garanti altına alıncaya değin, Türkiye'ye gelme seçeneğini saklı tutmuştur (Reisman, 2011: 12). Einstein ayrıca, "Dünya Yahudi Nüfusu Koruma Grupları Birliği" (OSE) Onursal Başkanı olarak, 17 Eylül 1933 tarihli bir mektupla, Nazilerden dolayı Almanya'da mesleklerini icra edemeyen 40 tıp profesörünün istihdam edilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne başvurmuştur

(Görsel 12). Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 14 Kasım 1933 tarihli cevabında, ne yazık ki yeni personel alımının mümkün olmadığını, gerekli kadrolara daha önce aynı siyasi koşullarla karşı karşıya kalan tıp profesörlerinin atandığını belirtmiştir (Keskin, 2022).

Görsel 12: Profesör Albert Einstein'ın Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye

Yazdığı 17 Eylül 1933 Tarihli Mektup

UNION DES SOCIÉTÉS "OSE"
POUR LA PROTECTION DE LA SANTÉ
DES POPULATIONS JUIVES

COMITÉ D'HONNEUR

Prof. A. EINSTEIN, *Président*.
Prof. A. BESREDKA, *Vice-Président - Paris*.
Prof. RADCLIFFE N. SALAMAN, *V.-Président - Londres*

SOCIÉTÉS AFFILIÉES

ALLEMAGNE.
ANGLETERRE.
DANTZIG.
ÉTATS-UNIS.
LÉTTONIE.
LITHUANIE.
POLOGNE (T. O. Z.)
ROUMANIE.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

PARIS (XVII). LE 17 September, 1933
4, Rue Roussel

“א.ו.ע.”
פארבאנד פון די געזעלשאפטן
פארן "דיישן געזונטשון"

Tél.: 1

3/10/33

Maarif Vekâletine

Your Excellency,

As Honorary President of the World Union "OSE" I beg to apply to Your Excellency to allow forty professors and doctors from Germany to continue their scientific and medical work in Turkey. The above mentioned cannot practise further in Germany on account of the laws governing there now. The majority of these men possess vast experience, knowledge and scientific merits and could prove very useful when settling in a new country.

Out of a great number of applicants our Union has chosen forty experienced specialists and prominent scholars, and is herewith applying to Your Excellency to permit these men to settle and practise in your country. These scientists are willing to work for a year without any remuneration in any of your institutions, according to the orders of your Government.

In supporting this application, I take the liberty to express my hope, that in granting this request your Government will not only perform an act of high humanity, but will also bring profit to your own country.

I have the honour to be,

Your Excellency's obedient servant,

A. Einstein.
(Prof. Albert Einstein)

His Excellency
The President of the Cabinet of Ministers
of the Turkish Republic.

Adress Télégraphique: "OSE" 4, RUE ROUSSEL - PARIS

3/10/33

1/10/33

2/10/33

3/10/33

4/10/33

5/10/33

Profesör Albert Einstein'ın Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye
Yazdığı 17 Eylül 1933 Tarihli Mektubun Türkçesi

“Ekselansları,

OSE Dünya Birliği Onursal Başkanı olarak, Almanya'dan kırk profesörle doktorun bilimsel ve tıbbi çalışmalarına Türkiye'de devam etmelerine müsaade vermeniz için başvuruda bulunmayı ekselanslarından rica ediyorum. Sözü edilen kişiler Almanya'da halen yürürlükte olan yasalar nedeniyle mesleklerini icra edememektedirler.

Çoğu geniş tecrübe, bilgi ve ilmi liyakat sahibi bulunan bu kişiler yeni bir ülkede yaşadıkları takdirde son derece faydalı olacaklarını ispat edebilirler. Ekselanslarından ülkenizde yerleşmeleri ve çalışmalarına devam etmeleri için izin vermeniz konusunda başvuruda bulunduğumuz tecrübe sahibi uzman ve seçkin akademisyen olan bu kırk kişi birliğimize yapılan çok sayıda müracaat arasından seçilmişlerdir. Bu ilim insanları, hükümetinizin talimatları doğrultusunda kurumlarınızın herhangi birinde bir yıl boyunca hiçbir karşılık beklemeden çalışmayı arzu etmektedirler.

Bu başvuruya destek vermek maksadıyla hükümetinizin talebi kabul etmesi halinde sadece yüksek seviyede bir insani faaliyette bulunmuş olmakla kalmayacağı, bunun ülkenize de ayrıca kazanç getireceği ümidimi ifade etmek cüretini buluyorum.

Ekselanslarının sadık hizmetkârı olmaktan şeref duyarım.

Prof. Albert Einstein

Ekselansları

Türkiye Cumhuriyeti

Bakanlar Kurulu Başkanı”

5.1.1. Alman Bilim İnsanlarının Çalışma Koşulları

Türk Hükûmeti, uygulamak istediği üniversite reformunun en zor kısmını, gereken sayıda bilim insanlarını bulup Türkiye'de istihdam ederek sağlarken, sığınmacı Alman bilim insanları da hem kendileri hem de aileleri için güvenli bir ortam ve geçimlerini sağlama imkânı buldular. Her göç olayında olduğu gibi başlangıçta karşılaştıkları sorunları kısa zamanda aşmayı bildiler. Genel olarak Alman profesörlerin maaşları Türk meslektaşlarından daha yüksekti, İstanbul'daki yaşam standartları daha iyiydi ve iyi semtlerde oturma imkânlarına sahiptiler. Kendilerine daha yüksek maaş verilmesinin

başlıca nedeni, üniversitede tam zamanlı çalışmaları ve üniversite dışında gelir getirecek başka bir işle uğraşmalarının yasak olmasıydı (Hirsch, 1985: 246). Diğerlerinin ise (asistan, laborant, kütüphane personeli vb.) maaşlarıyla bağlantılı olarak yaşam standartları daha düşüktü. Sığınmacı Alman grubu, kendi aralarında kurdukları yardımlaşma fonu üzerinden ihtiyacı olanlara maddi destek de sağlıyordu. “Sonuç olarak söylenebilir ki, maddi durum ancak en hafif güçlüklerle neden olmaktaydı” (Widmann, 1981: 163).

Alman profesörler, üniversite reformunun uygulanmasında en önemli rolü oynadılar. Reform planını hazırlayan Prof. Malche, Batı üniversitelerinde olduğu gibi İstanbul Üniversitesi’nde yeni kürsüler kurmanın yeterli olmayacağını, aynı zamanda yeni bir ruh yaratacak eğitim kadrosu oluşturmanın önemini vurgulamıştı. Akademik kürsülerde, gereken sayıda ünlü Alman profesörlerin bulunması eğitim reformunu hızlandırmıştı. Ancak burada yaşanan sorun, yeni üniversitenin bilimsel kriterlerine uymadığı gerekçesiyle ihraç edilen akademik personelin yerine Alman akademisyenlerin getirilmesinin, halen faaliyet gösteren diğer Türk akademisyenlerde neden olduğu hoşnutsuzluktu.

Reisman’a (2011: 299) göre, bunun nedenlerinin başında Türk profesörlerin Alman meslektaşlarına göre daha düşük maaş alması geliyordu. Bunun yanı sıra Alman profesörler Almanya’dan asistanlarını yanlarında getirdiği gibi üniversitede kendilerine Türk asistanlar da görevlendirilmişti. Dahası bazı Türk profesörler, kendilerinin üstlenebileceği mevkilere Almanların atanmasına içerlemişlerdi. Özellikle tıp alanında Alman profesörlere karşı direniş daha somut bir hâlde görülüyordu. Bunun temel nedeni Türk profesör ve pratisyen hekimlerin, üniversite hastanelerini kurup işleten Alman uzmanlarla rekabet etmek istememesiydi. Alman tıp uzmanları, üniversite dışında çalışmaları yasak olduğu için üniversite kliniklerinde toplumun her kesiminden hastaları ücretsiz tedavi ediyorlardı. Bu da, hastaların onlara yönelmesine neden oluyordu. Bu açıdan üniversite reformu, o zamanlar üniversite dışında yüksek gelir eden Türk profesörlerin ve pratisyen hekimlerin gelir kaybına uğramasına neden olmuştur.

Türkiye’ye sığınan Alman bilim insanlarıyla sadece Türk ve Alman makamları değil, aynı zamanda ABD resmi makamları da ilgilenmiştir. Nitekim 14 Temmuz 1936’da ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı’na gönderilen “İstanbul Üniversitesi’nde Alman-Yahudi Profesörlerle İlgili Memorandum” adlı bir raporda, Türk-Alman mülteciler arasında başlangıç aşamasında var olan sorunlara ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

İstanbul’da hatırı sayılır sürüşmeler çıktı. Halihazırda yerleşik ve büyük ölçüde ülke vatandaşlarının istihdam edildiği bir kurumda bu kadar büyük sayıda ve dikkate değer yabancılardan oluşan bir grubun işe başlaması sonucu, bu kuşkusuz kaçınılmazdı. [...] Tıp profesörlerinin Almanlara karşı nefretini İstanbul’daki tüm tıp camiası destekliyor. [...] Bu koşulların bir sonucu olarak, ‘yabancı etkiye’ karşı muhalefeti kızıştırmak için halkın milli duygularına sıkça başvuruluyor ve basın Almanlara karşı her zaman dostane bir tavır takınmıyor (Reisman, 311: 307).

İstanbul Üniversitesi ve daha sonra Ankara Üniversitesi olmak üzere en uzun süre görev alan Almanlardan biri olan Hukuk Profesörü Hirsch, üniversiteye atanmalarının reformun sebebi değil sonucu olduğunu belirterek, özellikle başlangıç aşamasında üniversite içinden ve dışından gelen tepkilerden alındıklarını ifade etmiştir. Hirsch'e (1985: 245) göre:

[Almanlar'a] karşı, kamuoyunda, özellikle de basında sürdürülen, ayrıca üniversite içinde de, üniversiteye Darülfünundan devredilen bazı Türk profesörleri tarafından kışkırtılan bir savaş açılmıştı. Bunun sonucunda, ilk sömestre sonunda tüm girişim neredeyse başarısızlıkla sonuçlanacaktı.

Hirsch (1985: 248) ayrıca, başlangıçta tüm bu zorluklara rağmen Alman akademisyenler olarak üniversitede kalabilmelerini Türk Hükûmeti'nin desteğine borçlu olduklarını özellikle ifade etmiştir. Reisman (2011: 300), Türk Hükûmeti'nin bu desteğinin, Alman mültecilerin üstlendikleri görevlerin ve karşılaştıkları tüm zorlukların üstesinden gelme konusundaki bireysel coşkusu ve birlik ruhunu da beslediğini belirtmektedir.

Türk Hükûmeti, bir yandan o zamanlar ülkedeki tek üniversite olan İstanbul Üniversitesi'nin Batı standartlarına göre yeniden yapılandırılması sürecini mülteci Alman akademisyenlerin desteğiyle sürdürüyordu. Ayrıca Türk Hükûmeti, başkent Ankara'da yeni bir üniversite kurmayı hedefliyordu ve bu amaçla başkentteki birçok kolej ve enstitünün akademik kadrosunu, mülteci Alman akademisyenlerle güçlendirerek yeni bir üniversite kurma sürecini hızlandırmak istiyordu. Bunların başında, Ankara Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Numune Hastanesi ile Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü yer alıyordu. Sümerolog Benno Landsberger, Hindoloji uzmanı Walter Ruben, 1935'te kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ilk yabancı uyruklu öğretim üyeleri idi. Daha sonra, 1936'da, Hitit tarihi uzmanı Hans Gustav Güterbock da bu fakültede görev aldı ve 1945 yılına kadar toplam altı mülteci Alman akademisyenin bu fakültenin yapılanmasında önemli katkıları oldu. 1945 yılına Ankara'da kadar tıp fakültesi bulunmadığı için o dönemde Numune Hastanesi ve Hıfzısıhha Enstitüsü önemliydi. Söz konusu mevcut sağlık kuruluşundan biri olan Numune Hastanesi'nde çalışan ve farklı disiplinlerde uzman olan Albert Eckstein, Eduard Melchior, Alfred Marchionini, August Laqueur, Max Meyer ve Ernst Magnus-Alsleben gibi Alman mültecilerin yetiştirdiği Türk uzmanlar, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kuruluşuna önemli katkı sağladılar. Ankara'ya gelenler arasında, özellikle ünlü piyanist Paul Hindemith, Ankara, İstanbul ve İzmir'de devlet konservatuvarlarının yapılandırılmasında yönlendirici bir rol oynamıştır. Bunun sonucunda, 1936'da Ankara Devlet Konservatuarı öğretime başlamıştır (Möckelmann, 2020: 50-51).

Ankara'ya gelen Alman mülteciler, İstanbul'daki Alman akademisyenler gibi görevlerine başlarken hem Türk meslektaşlarından hem de Türk kamuoyundan bazı önyargılarla karşılaşmadılar. Ancak bu defa Nazilerden önce Weimar Cumhuriyeti döneminde Ankara'da görevlendirilmiş olan rejim yanlısı Alman akademisyenler tarafından engellemeler yapıldı. Bu da, Türk Hükûmeti'nin mültecileri açık desteklediği bir akademik ortamda aşıldı. Buna en çarpıcı örnek ise Ekim 1933'te açılan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde yaşandı. Ziraat Profesörü Fritz Baade, 1935 yılında Türkiye'ye sığınmış ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne başvurmuş, ancak enstitünün kuruluş aşamasında, Weimar Cumhuriyeti döneminde Türkiye'ye gelen ve daha sonra Nazilerin yandaşı olan Alman profesörlerin engellemesiyle karşılaşmıştı. Baade, daha sonra Türkiye Ekonomi Bakanlığı'nda çalıştı ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde ders verdi. Yine 1934'te Türkiye'ye sığınan tarım uzmanı Hans Wilbrandt da, aynı enstitüye başvurduğunda, görev alması Nazi yanlısı öğretim üyeleri tarafından bazı zorluklar çıkarılarak engellendi. İyi Türkçe konuşan mülteci akademisyenlerden biri olan Wilbrandt, daha sonra hem ders verdi hem de tarım uzmanı olarak Türk Hükûmeti'ne uzun yıllar danışmanlık yaptı (Möckelmann, 2020:50).

Widmann'a göre (1981: 167), Alman mültecilerin bilimsel çalışmalarına başlaması ve özellikle bilimsel dergilerin çıkarılması, konferans, seminer vb. akademik faaliyetlerin yaygınlaşması ve ders programlarının başarıyla uygulanması, Alman akademisyenlerin üniversite ortamında daha fazla kabul görmesine neden oldu. Nitekim zamanla Alman profesörler, uyumlu Türk meslektaşlarıyla çok samimi ilişkiler kurarak, diğerleriyle dostane ama genellikle iyi iş ilişkileri kurarak çalışmalarını başarıyla sürdürdüler. Almanları üniversite eğitimlerinde en çok teşvik eden motivasyon, Türk asistanların ve öğrencilerin saygısını kazanmış olmalarıdır.

5.1.2. Türkçe Dil Faktörü

İş sözleşmesinde 3. sınıftan itibaren derslerin Türkçe verilmesi şartı Alman bilim insanlarını en çok zorlayan unsur oldu. Türkçe öğrenmede başarılı olanlar çoğunlukla uzun yıllar Türkiye'de yaşamayı tercih edenlerdi. Bu grubu oluşturan Alman akademisyenler kısa sürede ülkelerine dönmenin mümkün olmayacağını gördüler ve Avrupa dışındaki ülkelere gitmenin zaman alacağını düşünerek bir an önce Türkçe öğrenmeye karar verdiler. Bu grup Alman profesör hem derslerini bizzat Türkçe vermişler hem de yaptıkları bilimsel çalışmalar, yayımladıkları ders kitapları, bilimsel dergiler ile Türkçe literatüre büyük katkı sağlamışlardır (Görsel 13a, b, c).

Ancak Alman akademisyenlerin görevi, Türkçe ders vermek ve Türkçe ders kitapları yayımlamakla sınırlı değildi. Alman mülteciler aynı zamanda üniversitelerde akademik kürsülerin yönetimini üstlenecek şekilde Türk akademisyen neslini en kısa zamanda yetiştirmekle görevliydi. Bu amaçla, İstanbul Üniversitesi'nin farklı alanlarında bilimsel yayınların yapılması da önemliydi.

Nitekim çeşitli bilimsel dergiler ve seri yayınlar yapılmaya başlandı. Bunlar arasında, farklı alanlarda “İstanbul Fen Fakültesi Mecmuası”, “Edebiyat Fakültesi”, “Felsefe Arkivi” ve “Romanoloji Semineri Dergisi” gibi bilimsel dergiler yayımlanıyordu. Ayrıca, genç akademisyenlerin çalışmalarını yayımlamasına imkân sağlamak amacıyla “İstanbul Schriften” (İstanbul Yazıları) adlı bilimsel yayın dizisi mevcuttu (Dietrich, 1998: 317).

Görsel 13a: Profesör Fritz Neumark Asistanıyla Toplantıda

Görsel 13b: 1946 Ankara Üniversitesi'nde Bir Senato Toplantısı

Görsel 13c: Profesör Georg Markowitz Öğrencileriyle Birlikte Ankara Tiyatro Okulunda

İstanbul Üniversitesi'nde en uzun süre hizmet veren Alman mülteci Profesör Fritz Neumark, Almanya'ya geri döndükten sonra yazdığı Hatıratı'nda, faaliyete başladıkları dönemde ilgili branşlarında konuların derinliğine inen monografiler olmadığı gibi konuların detaylı işlendiği kitap vs. basılı yayınların da olmadığını anlatmaktadır. Neumark, daha sonra iş sözleşmesinde belirtildiği gibi Alman meslektaşlarının kendi disiplinleri veya dersleri üzerine kitaplar yazmaya başladığını ve kendi fakültesinden (İktisat Fakültesi) Röpke, Rüstow, Dobretsberger ve Isaac'ın kapsamlı kitaplar yazdığını belirtmektedir. Neumark, mülteci profesörlerin bu kitapları Türkçeye çevirerek, çalıştıkları alanlarda çağdaş bir Türkçe ders kitabı literatürünün oluşmasına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Neumark ayrıca, resmi adı "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası" ya da "Revue de la Faculté des Science Economiques de l'Université d'Istanbul" olan bir bilimsel bir iktisat dergisi çıkardıklarını, öncelikle Türk ve Alman akademisyenlerin makalelerinin yer aldığı bu dergide Türkçe ve Almanca'nın yanı sıra İngilizce ve Fransızca makalelerin de yer aldığını belirtmektedir (Neumark, 1982: 166-168).

Alman akademisyenler, Türkiye'deki bilimsel çalışmalarının yanı sıra, unutulmamak için uluslararası alanda da yayın yapmaya gayret gösterdiler. Ancak o dönemin siyasi koşullarında bu da çok zordu. Nazi Almanyası tarafından sıkı gözetim altında tutulan mülteci akademisyenlerin Mihver Devletleri'nin kontrolündeki profesyonel mesleki dergilerde yayın yapmaları yasaklandı. Ayrıca

Amerikan dergilerine veya Müttefik Devletler’de yayımlanan dergilere erişimde büyük zorluklarla karşılaştılar. Bu mümkün olsa bile, çalışmalarının yayınlanması uzun zaman aldı (Reisman, 2011: 298).

Cumhuriyet Hükûmeti’nin her alanda başlattığı reform sürecinde (ekonomik, sağlık ve şehirleşme alanlarında olduğu gibi) -gerekirse- Alman mültecilerden rapor hazırlamaları talep edilecek ve bunun için bir ücret ödenmeyecekti. Ayrıca, yine talep halinde, Alman mülteciler halkı aydınlatmaya yönelik yapılacak etkinliklerde kendi alanlarında sunum yapmak üzere görev alacaklardı. O dönemde “Halkevleri” adıyla kurulan eğitim merkezlerinde eğitim düzeylerine bakılmaksızın Cumhuriyet reformları hakkında bilgilendirme toplantıları düzenleniyordu.

Türk Hükûmeti’nin, Alman bilim insanlarından kısa sürede Türkçe öğrenmelerini talep etmesi, iş akdinin en çok tartışılan maddesi oldu. Cumhuriyet’i kuran siyasi kadrolar, yeni bir ulus yaratma bilinciyle Türkçe’nin akademik bir dil olarak geliştirilmesini hedeflemişlerdi. Ulusal kurtuluş mücadelesi veren siyasi kadroların, yabancı bir dil öğrenmenin önemine vakıf olmakla birlikte, gelecekte ülkenin yönetimini üstlenecek yeni neslin bir Türk üniversitesinde yabancı dilde eğitim almalarına rıza göstermeyeceği anlaşılır bir durumdur. Bunun sonucudur ki, yaş ve kültür vb. farklılıklara rağmen, Alman mültecilerin arasından Türkçe öğrenenler, Türkiye’de en uzun süre görev yapanlar olmuşlardır. Bu grup Alman mülteciler derslerini Türkçe vermişler ve Türkçe bilimsel çalışmalarıyla Türkçe literatüre büyük katkı sağlamışlardır. Nitekim mülteci Almanların üstün akademik düzeyleri ile üniversite reformunun uygulanmasındaki başarısı, Türk öğrencileri ve aydınlarını Alman diline ve bilimine yönelmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1939 baharında yurtdışındaki tüm Türk öğrencilerin dörtte üçünden fazlası farklı düzeylerde mesleki eğitimleri için Almanya’da bulunuyordu. Ancak savaşın başlamasından sonra gençler zorunlu olarak Türkiye’ye geri çağırıldı. Savaş sonrasında oluşan yeni dünya koşullarında İngilizce ve Amerikan eğitim kurumları önem kazanmaya başladı (Dietrich (1998: 342 ve dipnot: 857).

İstanbul Üniversitesi’nde ve Ankara’da bulunan enstitü ve yüksekokullarda Türkçe ders veren ve diğer görevlerini başarıyla yerine getiren Alman akademisyenler arasında ilk akla gelenler şunlardır (Widman, 1981: 188): İstanbul Üniversitesi’nde Hukuk Profesörü Ernst Hirsch, İktisat Profesörü Fritz Neumark, Kimya Profesörü Fritz Arndt, Kimya Profesörü Felix Haurowitz, Zooloji Profesörü Curt Kosswig, Eskiçağ Tarihi Profesörü Clemens Zosch, Patoloji Profesörü Philipp Schwartz, Astronomi Profesörü Wolfgang Gleissberg, Ankara’da Mülkiye Mektebi’nde Yerel Yönetimler ve Şehir Planlaması Profesörü Ernst Reuter, Ankara Klasik Filoloji Enstitüsü’nde Filoloji Profesörü Georg Rohde, Ankara Üniversitesi’nde Hititoloji Profesörü Hans Gustav Güterbock, Sümeroloji Profesörü Benno Landsberger, Farmakoloji Profesörü Paul Pulewka ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü’nde Müzik Profesörü Eduard Zuckmayer.

Diğer Alman akademisyenlerin büyük bir bölümü ise Türkçe öğrenmekle birlikte ders verecek düzeye ulaşamadılar. Bu akademisyenler yine tercümanlar aracılığıyla görev sürelerinin sonuna kadar (maksimum 5 yıl) ders verdiler. Yurt dışından dönen genç Türk akademisyenlerin çevirmenlik yapması, onların işlerini kolaylaştırıyordu.

Neumark (1982: 95-96), kendisinin görev yaptığı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde görev alan bazı Alman meslektaşlarından örnekler vermektedir. Buna göre Wilhelm Röpke ve Alexander Rüstow, Türkiye'de fazla kalmayı düşünmedikleri ve daha sonra ilk fırsatta başta ABD veya İngiltere olmak üzere diğer ülkelere göç etmek istedikleri için Türkçe öğrenme konusunda gayret göstermediler. Gerhard Kessler ve Alfred Isaac, Türkçe öğrenmek için ciddi çaba sarf etmelerine rağmen, ilk yıllarında ders vermek, kitap ve makale yazmak gibi akademik düzeyde Türkçeye hakim olamadılar. Ancak İshak, dili öğrenme çabalarını ısrarla sürdürmüş ve uzun zaman almasına rağmen derslerini yine de Türkçe vermeyi başarmıştı.

Widmann (1981: 189), genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sığınmacı Alman bilim insanlarını görevlendirirken Türkçe'ye verdiği önemi şöyle açıklamaktadır:

Türkçe'yi iyi bilmekle öğretimdeki başarı arasında oldukça dikkati çeken bir paralellik mevcuttu. [...] Dil bakımından anlaşabilme isteğinin yanında yerli zihniyeti anlama ve derslerde buna dayanarak konuşma çabaları da çok önemliydi. Misafir bulundukları ülkenin halkı ve öğrencileri ile, onların millî duygularını anlamadan ve buna en ufak bir sempati duymadan, olumlu bir ilişkide bulunmak, imkânsız denecek kadar güçlü. Daha kesin bir ifadeyle: Bir ülkenin kültürel ve duygusal şartlarından destek alınır, yüksek bir öğretim başarısı beklenebilir. [...] Elbette bunların aksine kendi özel bilim sahaları içinde kalan ve bu bilim konusunun nasıl karşılandığı ve Türkiye'de hangi bilimsel ve fikrî bağlantı bölgelerinin bulunduğu konusu ile pek az ya da hiç ilgilenmeyen, ilgilendikleri bilimin ülke için herhangi bir yararı olup olmayacağını hiçbir zaman dikkate almayan profesörler de vardı. Böyle durumlarda genellikle öğretimdeki başarı düşük oluyor ve Türk halkıyla kişisel ilişkiler pek kurulamıyordu. Bu gibiler -aynen olumlu karşıt örnekler gibi- Türkler tarafından dikkatle değerlendiriliyordu.

5.1.3. Bilimsel Çalışma Koşulları

Sığınma talebinde bulunan Alman akademisyenlerin karşılaştığı zorluklardan bir diğeri, Almanya'da görev yaptıkları süre boyunca güçlü uluslararası akademik bağları sürdürürken, Türkiye'de dar bir mülteci grubu içinde kalmalarıdır. Türkiye'deki görevleri sırasında yurt dışındaki bazı akademik faaliyetlere sınırlı katılımları oldu, ancak Nazi Almanyası'ndan gelen katılımcılardan kaçınmak zorunda kaldılar. Yurt dışından kitap, dergi ve diğer yayınları getirme imkânına sahip olmalarına rağmen, özellikle savaş sırasında bu imkânlardan ancak sınırlı bir şekilde yararlanabildiler. Böyle bir dönemde Türkiye'deki mülteci Alman bilim insanları, üniversite dışında, kendi aralarında ve Türk meslektaşlarıyla gruplar halinde bilimsel konuların tartışılabileceği bir ortam yaratmaya çalıştılar. Bu toplantılar dönüşümlü olarak grup üyelerinin evlerinde gerçekleşti (Widmann, 1981: 164). Türkiye'deki

en uzun görev yapan Alman akademisyenlerden biri olan Prof. Fritz Neumark, anılarında bu görüşmeleri şöyle anlatıyor (1982: 128):

Çalışma zamanımızın uzun bir süresinde, özellikle İstanbul’da, Ankara’da ve bu iki il arasında, mülteci Alman ve Avusturyalı bilim adamları ve sanatçıların büyük bir kısmı, sıkı ilişkiler içinde bulunuyorlardı. En azından savaşa kadar, sırf eğlence havası taşıyan toplantılar oluyordu. Bunun dışında, mesleki bir konferansın akabinde çeşitli dallarda ilmi tartışmalar yapmak amacıyla, iki üç haftalık aralıklarla bir arkadaşın evinde buluşuyorduk. Sosyal bilim dalların da çalışanların verdikleri konferanslar, sayısal olarak ilk planda olmasına rağmen, fen bilimleri ve tıbbi dallardaki arkadaşlarımız da, bize problemlerinden ve dertlerinden birşeyler aktarmaya çalışıyorlardı. Tüm katılanlar için kişisel ve bilgisel bir kazanç niteliğindeki bu toplantıları, hoş bir duyguyla anımsarım. Bir Leo Spitzer’in (karşılaştırmalı filoloji profesörü) veya Hans Reichenbach (felsefe profesörü), Röpke’nin (iktisat profesörü), Rüstow’un (iktisat profesörü) ve diğer birçok kişinin değerli konferanslarından pek çok yararlanan, kanımca sadece ben değildim.

5.2. Nazilerin Alman Bilim İnsanlarını Takibi

Alman bilim insanları için güvenlik, iş bulmak kadar önemliydi. Naziler’den kaçarak Türkiye’ye sığındılar ve burada kendilerini güvende hissetmek istediler. Türk Hükûmeti bu bilim insanlarını himaye etmeyi taahhüt etmiş olsa da, Nazilerin Türkiye’deki propaganda grubu faaliyetliydi. İstanbul ve Ankara’da, Nazi Almanyası’nın resmi kurumları olan Büyükelçilik ve Başkonsoloslukları bulunuyordu. Büyükelçi von Papen’in görevleri arasında Türkiye’ye sığınan Alman bilim insanlarını takip etmek ve onlara Nazilerin varlığını her yerde hissettirmek de vardı. Nitekim “[...] ülkelerini terk edip sürgüne giden ve ‘vatan haini’ olarak aşağılanan Almanlara, kendi politik çıkarları uğruna, hayatı zehir etmeyi de başarmıştı” (Möckelmann, 2019: 213).

Büyükelçi von Papen’e göre mülteci bilim insanlarını takip etmek ya da Türk makamları nezdinde onlara karşı propaganda yapmak hayatlarını zorlaştırmak için yeterli değildi. Aynı zamanda İstanbul’da kalabalık bir Alman kolonisi mevcuttu ve mültecilerin, Nazilerin hakimiyet kurduğu bu kolonide yaşayan Almanlardan tecrit edilmesi gerekiyordu.

ABD’nin Ankara Büyükelçiliği’nin Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 14 Temmuz 1936 tarihli “Türkiye’deki Nazi Faaliyetleri” başlıklı bilgi notunda, Nazilerin İstanbul’daki Alman kolonisi üzerindeki nüfuzunun boyutları şöyle anlatılıyor:

Nazi ilkelerinin samimi yandaşlarının sayısı ne olursa olsun, parti şeflerinin koloniye tam hâkimiyet kurdukları su götürmez ve öyle anlaşıyor ki, ülkelerini siyasal nedenlerle terk etmiş ve geçici olarak İstanbul’a yerleşmiş (sayıları belki yüz kadar olan) Alman Yahudiler bir yana, Türkiye’deki Almanların yüzde 99’u resmen Nazi Partisi’ne ve diğer Nazi örgütlenmelerine bağlı. [...] Sürgün edilmiş Yahudiler arasında en dikkat çekenleri, bazıları eskiden Almanya’da kendi mesleklerinin lideri olan, İstanbul Üniversitesi’ndeki 55 profesör (Reisman, 2011: 311).

Bu şartlar altında Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanlarının, İstanbul'da Alman topluluğundan büyük bir muhalefetle karşılaşması doğaldır. Bu topluluk, Nazi döneminde Türkiye'ye atanan Alman Büyükelçilerinin, Türklerin bu mülteci bilim insanlarının yeteneklerine olan inancını ve katkılarından dolayı minnettarlıklarını baltalama çabalarını da destekledi. (Reisman, 2011: 348).

Sığınmacıların çoğu etnik kökenleri nedeniyle, bir kısmı da rejime karşı oldukları için çocuklarını resmi Alman okuluna göndermiyorlardı. Resmi okula giden Alman kolonisine mensup çocuklar, Nazilerin her türlü etkinliğine katılmak ve ırkçı ideolojilerini öğrenmek durumundaydı. Dolayısıyla Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Yahudi çocukları resmi Alman okulunda istenmediği gibi, Alman kolonisini terk edip başka semtlere yerleşen Yahudi aileleri de çocuklarını resmi Alman okuluna göndermiyorlardı. Bu durum, hem ideolojik hem politik hem de güvenlik açısından Alman mültecilerin çocukları için geçerliydi. Bu nedenle, Alman mülteciler başlangıçta Türkiye'de uzun dönem kalmayacaklarını, daha doğrusu Nazi yönetiminin uzun sürmeyeceğini düşünerek çocuklarını -birkaç istisna dışında- Türk okullarına göndermediler. Bunun yerine çocuklar o dönemde İstanbul'da İngilizce ve Almanca eğitim veren özel okullara gönderildi. Nazi döneminin uzun sürmesi ve savaşın da başlaması üzerine bu çocukların büyük bir bölümü, üniversite eğitimi için ABD ve İngiltere'ye gittiler.

Söz konusu özel okullar o dönemde Ankara'da olmadığı için, burada yaşayan Alman mültecilerin çocukları için iki alternatif vardı. Biri, çocuklarını bahsedilen bu özel okullara gitmeleri için onları İstanbul'daki diğer mülteci ailelerin yanına göndermekti. Bir diğer alternatif ise Ankara'da mülteci çocuklardan bir grup oluşturup özel ders vererek eğitimlerini tamamlamaktı. Çocukları Ankara'da kalıp özel eğitim görenler arasında dönemin en tanınmış Alman mültecilerinden Ernst Reuter de vardı. Reuter ailesinin İstanbul'da geniş bir çevresi olmasına rağmen, büyük ihtimalle güvenlik nedeniyle, oğulları Edzard Reuter'i Ankara'da mülteci çocukların oluşturduğu gruba gönderdiler. Edzard Reuter, hatıratında Ankara'da söz konusu grupta aldığı eğitimden ve özellikle "yetenekli öğretmen" olarak tanımladığı Alman asıllı Leyla Kudret Erkönen'den övgüyle bahsetmektedir. Matematik ve fizik doktorası yaptıktan sonra bir Türk ile evlenip Ankara'ya yerleşen Leyla Kudret Erkönen'in rehberliğinde yabancı dil, fen ve sosyal derslerini en iyi şekilde aldıklarını ve bu eğitimin Almanya'ya geri döndükten sonra üniversiteye gitmesinde önemli rolü olduğunu anlatmaktadır (Reuter, 2007: 99-119).

Yaklaşık 30 mülteci çocuğun yer aldığı grubun bir başka özelliği, mülteci ebeveynlerin de dersler vermiş olmalarıdır. Prof. Ernst Reuter, Prof. Georg Rohde ve Dr. Irmgart Rohde gibi alanlarında tanınmış ebeveynler mülteci çocuklara eğitim verdiler. Ancak bu özel eğitim uygulamasından rahatsız olan Naziler, Leyla Kudret Erkönen'in derslik olarak kullandığı evini "Kudret casusluk merkezi" olarak etiketleyerek Türk yetkililerin dikkatini çekmek istemişlerdir. Resmi makamların herhangi bir

müdahalesi olmasa da, Nazilerin gizli takibinin anlaşılması üzerine çocukların dersleri mülteci ailelerin evlerinde yapılmıştır (Möckelmann, 2020: 123)

Sosyal hayatta ise başka sıkıntılar söz konusuydu. İstanbul’da Alman topluluğunun kültürel ve sosyal aktiviteler için bulunduğu Teutonia gibi kulüpler, Nazilerin kontrolündeydi ve bu nedenle sığınmacı bilim insanları için tehlikeli yerlerdi. Alman kuruluşlarıyla bağlarının kopması, Alman mültecileri hem mesleki hem de özel yaşamlarında birlikte aktivitelere yöneltti. Bunu aynı zamanda güvenlik açısından da tercih ettiler. Küçük gruplar halinde aileleriyle vakit geçirdiler ve fırsat buldukça Anadolu’yu tanımak için geziler düzenlediler. Ayrıca mülteci ailelerin çoğu yaz aylarında -çocukların isteği üzerine- yüzmek ve kış aylarında kayak yapmak için birlikte geziler düzenlediler. Mesleki olarak da, biyolojik olarak bitki türlerini tanımak ya da yaygın hastalıkları keşfetmek üzere bireysel gezilerin yanın sıra, dünyadaki gelişmeleri takip etmek için de kendi aralarında seminerler yaptılar.

Üniversitede ve yüksekokullarda başka sorunlarla da mücadele etmek durumundaydılar. Bunlardan biri, bazı çalışma ortamlarında mülteci profesörlerin, kendilerinden önce Reich Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya’dan resmi olarak gönderilen profesörlerle karşılaşmasıydı. Bu durum, mülteci bilim insanlarının bazı çalışma ortamlarında sorun yaşamasına neden oldu. Çünkü mülteci profesörler, resmi kanallardan gelen profesörlere karşı takip edilme korkusuyla dikkatli olmak zorundaydı (Möckelmann, 2020: 87).

Nazilerin sığınmacı bilim insanları aleyhine propagandaları 1933’ten itibaren başlamış ve savaşın sonuna kadar devam etmiştir. Ancak bu engeller sığınmacı bilim insanlarını yıldırmadı. Bilimsel vasıflarıyla üniversitede ve yüksekokullarda kısa zamanda herkesin saygısını kazandılar. Türk üniversite reformuna destek vererek Türk Hükûmeti’nin kendilerine kucak açmasına karşılık olarak “vefa borçlarını” en iyi şekilde ödemek için gayret ettiler. Widmann (1981: 165) o dönemde Türkiye’nin kucak açtığı sığınmacı Alman bilim insanlarının duygularını şu sözlerle ifade ediyor:

Vatansız olmanın ve âdeta boşlukta yaşamanın doğurduğu hisler, birçokları için dayanılır gibi değildi-Mültecilerin bazıları birçok şeyden feragat etmesini bildiler. Almanya’ya geri dönmeyi akıllarından çıkararak ve hiçbir şey beklemeden kendilerini bulundukları ülkenin hizmetine adadılar. Modern bilimin, özellikle fen biliminin uluslararası özelliğe sahip oluşu ve millî bağlantıların ötesinde düşünme ve değerlendirmeye neden olması, oldukça rahatlatıcı bir etki yaratıyor olmalıydı.

Büyükelçi von Papen, 1934’ten 1938’e kadar Viyana Büyükelçisi olarak görev yaptığı sırasında Alman mültecilere yönelik baskılar konusunda deneyim kazanmıştı. Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Avusturya’ya kaçan Alman mültecileri takip etti ve daha sonra 1939’dan 1944’e kadar Ankara’da Büyükelçi olarak Türkiye’ye sığınan Alman bilim insanlarının peşine düştü. Von Papen, henüz Viyana’daki görevi sırasında -diğer Alman diplomatik misyonlarında olduğu gibi- Alman mültecilerle nasıl başa çıkılacağına dair çok sayıda talimatlar aldı. Buna göre von Papen, Naziler tarafından “vatan

haini” olarak nitelendirilen bu mültecilerin bir listesini yapmak, onları sürekli izlemek, pasaportlarına bir an önce el koymak ve vatandaşlıktan çıkarmak için sebepler bulmakla görevlendirildi (Möckelmann, 2019: 252-253).

Büyükelçi von Papen, Türkiye’ye geldikten sonra akademisyen ve sanatçılardan oluşan bir Alman mülteci grubunu yakından takip etmekteydi. Bu grubun özelliği sayısal büyüklük değil, nitelikleriydi. Türkiye’de görev alan Alman bilim insanları, kendilerinin ve aile fertlerinin güvenliğini sağlaması ve kendi mesleklerinde çalışma imkânı sunması karşılığı bir vefa örneği olarak, yeni kurulan bir Cumhuriyet’in başta üniversiteler olmak üzere yeniden yapılanması sürecine büyük katkılarda sağladılar. Alman mülteciler, bilimsel nitelikleriyle buna katkıda bulunurken Nazilerin kültür politikalarıyla ters düşüyorlardı. Bu bilim insanlarının çalışmalarının Türk Hükûmeti tarafından takdir edilmesi sonucu -1920’li yıllardaki gibi- Berlin’den Nazi rejiminden akademisyen ve diğer uzmanlar talep edilmedi. Böylece Naziler, Türkiye’deki propagandalarının en önemli bir unsurundan mahrum kaldılar ve bu nedenle, kontrol edemedikleri mülteci Alman bilim insanlarını hedef aldılar.

Fakat Türkiye’deki sığınmacılar Alman Devleti’nin temsilcilikleri onları sıkı bir denetim altında tuttukları için diğer ülkelerdeki sığınmacılardan daha zor durumdaydılar. Bu temsilcilikler, Türk öğretim görevlilerinin yerine atanan ve gerek Türk kamuoyunun gerekse Türk basınının eleştirilerine açık olan bu Alman kökenli sığınmacı bilim insanlarının, zaten hiç de kolay olmayan yaşamlarını daha da zorlaştırmak için her fırsatı kullanıyorlardı (Möckelmann 2019: 255).

Von Papen’in Türkiye’deki mülteci Alman bilim insanlarını takibinde enteresan hadiselerden biri de, o dönem Ernst Reuter’in de Ankara’da yaşıyor olmasıydı. Ancak Reuter’in Ankara’ya gelişi von Papen’in durumundan farklıydı. Reuter, Magdeburg Belediye Başkanı iken, 1933’te Nazilerin iş başına gelmesinden sonra aynı yıl içinde çıkarılan Kamu Hizmeti Yasası ile görevinden alınmıştı. Reich Hükûmeti’nde Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan von Papen de bu yasanın çıkarılmasında aktif rol oynamıştı. Daha sonra tutuklanan ve toplama kampına da gönderilen Reuter, 1934 yılında serbest kaldıktan sonra hayatının tehlikede olmasından dolayı İngiltere’ye sığındı ve iş aramaya başladı. 1935 yılında Türkiye’den gelen iş teklifini kabul ederek Ankara’ya geldi. Alman sığınmacılar arasında Türkiye’de en uzun süre kalan mültecilerden biri olan Reuter, Yüksek Siyaset Okulu’nda (Mülkiye) Türk bürokrasisine kadrolar yetiştirerek ve çeşitli bilirkişi raporları hazırlayarak Cumhuriyet’in yeniden yapılanmasına önemli katkılarda bulundu. Alman Büyükelçi von Papen bu defa da Reuter ve diğer mülteci Almanlar aleyhine Türk Hükûmeti nezdinde propaganda yapmaya başladı (Möckelmann, 2019: 255).

Naziler, Reuter’le özel olarak ilgileniyorlardı. Türkiye’ye sığınan mülteciler arasında Reuter, akademisyen kökenli olmayan sosyal demokrat bir siyaset adamıydı. İskân ve şehircilik konularında uzman olması, belediye başkanlığı yapmış ve yerel yönetimler konusunda deneyimli olması nedeniyle, önce Ankara’da bürokrasinin yeniden yapılanması sürecinde önemli görevler üstlenmiş, daha sonra profesörlük payesi verilerek Yüksek Siyaset Okulu’nda yerel yönetim bilgisi ve şehircilik dersleri

vermesi sağlanmıştır. Kısa zamanda ders verecek düzeyde Türkçe öğrenmesi, onun hem okulda hem de ülke genelinde halk eğitimi programlarına katılmasını ve Türkçe konferanslar vermesini kolaylaştırdı. Ayrıca 1936-1946 yılları arasında yazdığı 80'e yakın makale ve raporun yanı sıra yerel yönetimlerle ilgili Türkçe kitaplar hazırlaması, Türk Hükûmeti tarafından büyük ilgi ve takdir görmesine neden olmuştur. Bu durum, onu aynı zamanda Alman bilim insanları arasında da popüler hale getirdi. Öyle ki Reuter, Ankara'daki geniş çevresi nedeniyle Alman mültecilerin tüm bürokratik sorunlarının çözümünde önemli bir rol oynuyordu. Reuter'in popülaritesi, Nazilerin onun yaşamını zorlaştırmak için doğrudan bir adım atmasına ve işten çıkarılması için Büyükelçi von Papen'in Türk Hükûmeti nezdinde propaganda yapmasına engel oluyordu. Ancak bu sefer von Papen, Berlin'den, Reuter'in vatandaşlığının iptal edilmesini talep etti. Böylece "vatansız" (Haymatlos) damgasıyla başta Almanya'daki mal varlıkları olmak üzere bütün kazanımlarını kaybedecekti. Büyükelçi ayrıca, Reuter'i vatandaşlıktan çıkararak Türkiye'deki yasal statüsünü de zora sokmayı hedefliyordu. Ancak, Reuter üzerindeki bu baskıya Türk Hükûmeti tepki göstereceği için bu fikrini hayata geçiremedi. (Milî Reasürans, 2007: 55).

Bununla birlikte Naziler, Türk Devleti'nin güvencesi altında yaşayan Alman bilim insanlarını vatandaşlıktan çıkarmak hedefini sürekli gündemde tuttular. Nitekim Büyükelçi von Papen döneminde (1939-1944) savaş yıllarında birçok Alman mülteci vatandaşlıktan çıkarıldı. Böylece vatandaşlıktan çıkarılan bu bilim insanlarının kimlikleri olmadığı için çalışma izinleri uzatılmayacağı ve Türkiye'yi terk etmek durumunda kalacakları için Naziler için kolay hedef olmaları mümkündü. Türk Hükûmeti, Nazilerin beklentilerinin tersine Alman mültecilerin korunmasını ve işlerine devam etmelerini sağladı. Hatta Alman vatandaşlığından çıkarılan mülteci bilim insanlarına talep edilmesi halinde Türk vatandaşlığı verildi (Hirsch, 1985: 353-357). Reuter'in şu sözleri, Alman mültecilerin yurt dışına gönderilme ve "vatansızlık" korkusundan kaynaklanan duygularını açıkça ifade ediyor: "Kimlik belgeleri, kim olduğumuzu bilmemiz için değil -çünkü biz kim olduğumuzu zaten biliyoruz- bize yasallık veren bir kimliğe sahip olmamız için var" (Milî Reasürans, 2007).

5.3. Scuria Raporu

Nazilerin, mülteci Alman bilim insanlarını tehditleri sadece vatandaşlıktan çıkarmakla kalmadı. Türkiye'nin tepkisini de göz önünde bulundurarak bu eylemi hemen gerçekleştiremediler ama bu defa da Türkiye'deki resmi Alman kurumları aracılığıyla başka uygulamalarla sığınmacı akademisyenleri tedirgin ettiler. Bunlardan biri de, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından kısa bir süre önce Alman mültecilere gönderilen, 1938 tarihli, altı soru içeren "Türkiye'deki Alman Mülteciler İçin Soru Formu"ydü.

Ankara'da Büyükelçilik ve İstanbul'da ise Başkonsolosluk tarafından gönderilen bu belge sadece Türkiye'deki Alman mülteciler için geçerliydi. Alman Başkonsolosluğu tarafından gönderilen 30 Mayıs

1938 tarih ve (KB 329/38) kayıt numaralı belge, esas itibarıyla Türkiye’de yaşayan Alman bilim insanlarına nefes aldirmama stratejisinin yeni bir aşaması olup şu soruları içeriyordu (Şen, 2008: 266):

[Reich] Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine, daha önce doldurmuş olduğunuz Soru Formu’nu aşağıdaki hususları cevaplayarak tamamlamanız rica olunur:

- 1) Sözleşmenin başlangıç tarihi:
- 2) Ari ırktan mısınız? Değil misiniz?
- 3) Ari ırktan olmayan akrabalık ilişkisi içinde misiniz?
- 4) Karınız Ari ırktan mı, değil mi?
- 5) Karınız Ari ırktan olmayan akrabalık ilişkisi içinde mi?
- 6) Devlet Memuriyetinin Yeniden Kurulmasına Dair Kanun ile ilişkili olarak emekliye ayrıldınız mı?”

Bu soru formu, 7 Nisan 1933’te çıkarılan “Devlet Memurluğunun Yeniden Düzenlenmesi Kanunu” (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums) ile doğrudan ilgiliydi. Bu kanunun özellikle 3. ve 4. maddeleri Nazi Hükûmeti’ne, devlet hizmetinde olup Ari ırktan olmayan ve politik olarak kendisinden olmayanlara her türlü işlemi yapma imkânını vermektedir. Söz konusu maddeler şunları içeriyordu:

Madde 3 (1) Ari kökenli olmayan memurlar emekliye ayrılacaklardır. [...]

Madde 4 Daha önceki politik faaliyetleri nedeniyle ulusal devleti her zaman kayıtsız şartsız savunacakları güvencesini vermeyen memurlar, görevden alınabilirler. [...] (Şen, 2008: 260).

“Devlet Memurluğunun Yeniden Düzenlenmesi Kanunu” Reich genelinde geçerliyen söz konusu “Soru Formu” belgesi sadece Türkiye’deki mülteciler için geçerliydi. Altı sorudan beşinin doğrudan safkan olup olmadığınızla ilgili olduğu gerçeğinden de görülebileceği gibi, söz konusu “soru kağıdı” belgesi tamamen antisemist bir karakter içermektedir. Yalnızca altıncı soru “Devlet Memurluğunun Yeniden Düzenlenmesi Kanunu kapsamında mı emekli oldunuz?” ifadesiyle, siyasi veya benzeri bir itibar zedelenmesine açık kapı bırakmaktadır. Türkiye’de uzun süreli yaşayanlardan biri olan Fritz (1982: 123), 30 Mayıs 1938 tarihinde Alman Başkonsolosluğu’ndan gönderilen söz konusu soru formu ile ilgili duyduğu endişeyi, “... durum birçoklarımız için giderek nazikleşmekteydi” şeklinde ifade etmiştir.

Scurla raporuna gelince; Nazilerin Türkiye’deki Alman bilim insanları aleyhine yürüttüğü sistematik propagandanın, İkinci Dünya Savaşı arifesinde Türk Hükûmeti nezdinde hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. Mayıs 1938 tarihli “Soru Formu”, bir yıl sonra, 11-25 Mayıs 1939 tarihlerinde Türkiye’ye gelen Reich Eğitim Bakanlığı Yüksek Hükûmet Müşaviri Dr. Herbert Scurla’nın Alman mülteciler hakkındaki daha kapsamlı raporunun ön çalışmasıydı. Nitekim Scurla, “Alman Yüksekokul Hocalarının Türk Yüksekokullarındaki Faaliyetleri” başlıklı raporunda, söz konusu “Soru Formu”na atıfta bulunmaktadır (Grothusen, 2008: 31). Scurla, 1934’ten beri Reich Eğitim Bakanlığı’nda Yüksek Hükûmet Danışmanı olarak görev yapıyordu ve Reich Radyo Konseyi’nin bir

temsilcisi olarak, diğer görevlerin yanı sıra yayın programlarını izlemekten sorumluydu. Scurla'nın Türkiye'ye Büyükelçi von Papen'in Ankara'ya atanmasından sadece bir ay sonra geldiğini de belirtmekte fayda var. Scurla, Büyükelçi von Papen'e, Nazilerin kültür politikasının temel unsurlarını içeren, titizlikle hazırlanmış 100 sayfalık daktilo edilmiş bir rapor ve ekte kiminle, ne zaman ve nerede tanıştığını belirten uzun bir liste sundu (Möckelmann, 2020: 91).

Bu rapor, Tarih Profesörü Grothusen tarafından bir arşiv çalışması sırasında tesadüfen keşfedildi ve yayınlanmak üzere düzenlendi. Grothusen (2008: 34, 35), Scurla Raporu'na ilişkin görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Hiç kuşkusuz etkileyici bir malzeme zenginliği içeren Scurla Raporu'nu, Üçüncü Rayh'ın hem dış hem de iç kültür ve bilim politikası için gerçek bir hazine olarak nitelemek mümkündür. Ama bu raporu aynı zamanda Dış Ülkeler Dairesi'nin vermiş olduğu bir görev çerçevesinde de görmek gerekir, yani Ankara ve İstanbul'daki Türk Yüksekokullarında görev yapan Alman Yüksekokul hocalarının faaliyetlerinin teftişi. Kendisine verilen bu görevi yerine getirebilmesi için Scurla'nın eline bol miktarda Gestapo malzemesi tutuşturulmuştur, nitekim bunu her fırsatta belirtir. [...] Rapor, Üçüncü Rayh zamanında yurt dışında çalışmasına izin verilen ve resmen izinli sayılan Alman devlet memuru profesörlerin ve öteki bilim adamlarının Berlin tarafından sadece bilimsel çalışmalarında değil, politik bakımdan da nasıl denetim altında tutulduğunu gösterir. Mültecilerin oluşturduğu alan, totaliter iktidar ile politik direniş arasındaki gerilimli ilişkiye ışık tutarken, 'Rayh Profesörlerinin' alanı, Üçüncü Rayh'ın 'normal' iktidar uygulamasına ışık tutar. [...] Anlatımın soğukluğu ve doğallığı, Üçüncü Rayh'ta Alman olmanın -Rayh Hükûmeti'nin hukuki müdahale olanaklarından onca uzakta bile- nasıl bir kâbus olduğunu iyice açığa çıkarıyor.

Scurla, 11-25 Mayıs 1939 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarında görev yapan Alman bilim insanlarının istihdamını ayrıntılı olarak incelemektedir. Bunu yaparken bu yükseköğretim kurumlarında Nazi Almanyası'nın kültür politikasına uygun bir faaliyet yürütmenin mümkün olup olmadığı ve bu konuda ne gibi zorluklarla karşılaşılacağını ele almaktadır. Scurla, çalışmasında özellikle Alman mültecileri hedef almakta ve 7 Nisan 1933 tarihli "Devlet Memurluğunun Yeniden Düzenlenmesi Kanunu" kapsamında bu mülteci bilim insanlarına hukuki yollarla nasıl baskı uygulanacağını önermektedir. Bu bakımdan Scurla Raporu, bunun uygulamadaki sonuçlarının mağdurlar için ne olduğu ve mültecilere karşı daha başka hangi vasıtalarla hareket edildiği konusunda örneklerle doludur: Konutun yurtdışına taşınmasına izin verilmemesi ya da bu izin daha önceden verilmişse geri alma, emeklilik maaşının kesilmesi, pasaportun geri alınması ve vatandaşlıktan çıkarma, Nazilerin uyguladığı hukuki vasıtalarla sadece bir kaçıdır. Dikkat çeken bir önemli husus, Scurla'nın söz konusu hukuki vasıtaları sadece Alman mülteciler için değil, Türk Hükûmeti ile yürüttüğü pazarlıklarda da bir tehdit olarak kullanmış olmasıdır.

Scurla, raporunda, yüksek öğretim kurumlarında çalışan Reich ve mülteci Alman bilim insanlarının bir listesini çıkardığını ve Türk Hükûmeti yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde Berlin'den rejime sadık öğretim üyesi sayısının artırılmasını istediğini yazmaktadır. Bunun için yeni açılan kadroların yanı sıra Alman mültecilerin görevden uzaklaştırılmasını ve yerlerine Almanya'dan gelecek Alman öğretim üyelerinin atanmasını önermektedir. Hatta Scurla, raporunda Reich Hükûmeti'ne

Türkiye’de hâlen yükseköğretim kurumlarında çalışmakta olan Alman mültecilerin vatandaşlıktan çıkarılmasını ve yasal yollarla Türkiye’de çalışmalarının engellenerek yeni kadroların oluşturulmasını bile tavsiye etmektedir. Scurla, Türk Hükûmeti’nin Alman mültecileri koruma konusunda büyük hassasiyet göstermesinin yanı sıra Nazi yanlısı akademisyenler için de bürokratik engeller çıkardığını bilmesine rağmen, Türk yüksek öğretim okullarında (İstanbul Üniversitesi ile İstanbul ve Ankara’daki yüksek öğretim okulları ve enstitülerinde) Nazi yanlısı üniversite öğretim görevlilerinin işe alınmasını talep ettiklerini raporunda belirtiyor. Scurla, raporunda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ile yaptığı görüşmede mülteci bilim insanlarından duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getiriyor:

Nihayet Bakana, Alman yüksekokul hocalarının İstanbul’dan gelecek bir çağrıyı kabul etmelerini güçleştiren bir diğer sebebin de tayin konusundaki olumsuz tecrübelerin yanı sıra, İstanbul’da karşılarına dayanışma içinde bir Alman mülteciler cephesi çıkması olduğunu, ihtiyatlı bir dille anlattım. Ayrıca İstanbul’daki çok sayıdaki Alman mültecinin Alman tarafı için gittikçe içinden çıkılmaz bir meseleye dönüştüğünü de bildirdim. Tabii ki Türk Hükûmeti kendi yüksekokullarında istediği elemanı, uyruğuna ve ırkına bakmaksızın istihdam etmekte serbesttir. [...] Ama aradan geçen zaman zarfında, bazı yüksekokul hocaları -burada Profesör Kantorowics’in, Profesör Kessler’in, Profesör Dobretsberger’in isimlerini verdim- Türkiye’ye karşı sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmekle kendilerini sınırlamamış, Üçüncü Rayh’a karşı, olumsuz tutumlarını, artık Almanya için tahammül edilemez bir biçimde sergilemeye başlamışlardır. Her ne kadar bu baylar, Türk Hükûmeti’nin sözleşmeli personeli ise de, eskiden olduğu gibi şimdi de Alman vatandaşlarıdır. [...] politik faaliyette bulunan mültecilerin, yakın bir gelecekte Alman vatandaşlığından çıkarılması, böylece vatansız kalmaları kimseyi şaşırtmamalıdır (Şen, 2008: 93-94).

Grothusen, Scurla Raporu’nu değerlendirirken, Türk Hükûmeti’nin, Nazi Almanyası’nın eğitim meselelerine müdahalesinden ve özellikle mülteci Almanlara yönelik tehdit edici tutumundan rahatsız olmasına rağmen, diplomatik bir tavır izleyerek doğrudan tepki göstermediğini, ancak hiçbir zaman taviz vermediğini belirtiyor. Grothusen (2008: 37) Scurla’nın raporunda, Türk Hükûmeti’nin mülteci Almanlar yerine Almanya’dan üniversite profesörlerinin gönderilmesi teklifini reddettiğini ve bunu kabul etmekten başka bir seçeneğin olmadığını ifade etmesini, “O dönemin Türk bilim tarihine altın harflerle yazılması gereken bir olgudur”

Scurla’nın (1939: 95-97) inceleme sonunda hazırladığı raporun son bölümünde yaptığı genel değerlendirme, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin mülteci Alman akademisyenleri Nazilerden koruma konusundaki siyasi duruşunu açıkça göstermektedir:

I. İstanbul’a bizce uygun Alman yüksekokul hocaları gönderme konusunda bugüne kadar izlenen yollar başarılı olmadığına göre bundan böyle Alman yüksekokul hocalarının Üniversite Rektörüne ya da Genel Müdür Cevat’a böyle bir taleple başvurmalarından vazgeçmek gerekecektir. Çünkü bu tür başvuruların gelecekte de başarısız kalmaya mahkûm olduğu açıkça görülüyor. [...]

II. [...] Dolayısıyla İstanbul Üniversitesi’nin, boşalan kürsüleri gelecekte de mültecilerle doldurmayı sürdürmesini bekleyebiliriz. Şu sırada Türkiye’deki yegâne üniversite, İstanbul Üniversitesi olduğu için, ülkenin bilim hayatında fevkalâde önemli yeri vardır. Bu üniversitede mültecilerin oynadığı büyük rol, artık Alman tarafının mültecilerin nüfuzunu kırmaya yönelik bir takım önlemler almasını gerektiriyor. Vakit geçirmeksizin yetkili makamlarla tartışılması gereken iki yol görüyorum. Birincisi, İstanbul’da çalışan ve Rayh’ın çıkarlarına aykırı davranışlar içinde olan

mültecilerin, gözlerinin yaşına bakılmaksızın, vatandaşlıktan çıkarılmasıdır... İkincisi, bugünkü şartlar altında İstanbul'dan gelecek bir çağrıyı kabul etmek, Alman çıkarlarına zarar vermek olarak kabul edilerek, vatandaşlıktan çıkarılma sebebi sayılabilir. [...]

III. Sonuç olarak, Almanya'nın kültür politikası açısından, İstanbul Üniversitesi'nin, daha uzun süre, uygun bir zemin oluşturmayacağı gerçeğini kabullenmek gerekiyor.

Scurla'nın raporu, Nazilerin kültür politikalarını Türkiye'de uygulama çabalarının boşa çıktığını göstermektedir. Rapor, Mayıs 1939'da hazırlandı ve aynı yılın Eylül ayında İkinci Dünya Savaşı başladı. Savaşın ilk döneminde, Türk Hükûmeti'nin mülteci akademisyenleri Berlin'den gönderilecek akademisyenlerle değiştirmesi için Nazilerin Türk Hükûmeti'ne yönelik tehdit edici tavrı devam etti. Ancak daha sonraki dönemde Sovyet Rusya'da durum Nazilerin aleyhine dönmeye başlayınca Türk Hükûmeti rahat bir nefes aldı. Alman mülteciler, Türkiye'nin koruması altında başta üniversite reformu olmak üzere kendilerinden istenen tüm görevleri başarıyla yerine getirdiler. Nazilerin “vatan hainleri” olarak nitelendirdiği mülteci Almanlar, gösterdikleri üstün performansla aslında Türk kamuoyunda “en iyi Alman propagandasını yapan ve sempati kazanan bir grup haline geldiler” (Dietrich, 1998: 351).

Türk halkının göçmen Alman bilim insanlarının başarılarına saygı ve sempati duyması, Nazileri de etkiledi. Nazilerin kızgınlıkları, mülteci Almanların bu başarısını nasyonal sosyalist ideoloji doğrultusunda kendi lehlerine bir propagandaya dönüştürememiş olmalarıdır. Ancak resmi Alman temsilcileri -Nazilerin sistematik propaganda faaliyetlerine ve Gestapo adlı gizli polis teşkilatının sürekli izlemesine rağmen- mülteci bilim insanları ve sanatçıların başarılı çalışmalarıyla ilgili düzenlenen etkinliklere katılarak, bu mültecilerin Türk toplumunda yarattıkları olumlu Alman imajından yararlanmaktan çekinmemişlerdir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Haziran 1937'de düzenlenen ve Türk yetkililerin katıldığı İstanbul Üniversitesi Radyoloji Enstitüsü'nün açılış töreniydi. Törene davet edilen Nazi Almanyası'nın İstanbul Başkonsolosu Toepke, Enstitü Başkanı mülteci Profesör Friedrich Dessauer'e bir röntgen büstü takdim ederek tebrik etmek zorunda kaldı. Türk yetkililerin daveti üzerine gerçekleşen bazı etkinliklerde Nazilerin temsilcileri ile mülteci Almanlar bir araya gelmek durumunda kaldılar (Dietrich, 1998: 342).

Mülteci bilim insanlarının Türkiye'deki yaşamlarında karşılaştıkları bir sorun da, özellikle İstanbul'daki Alman kolonisiyle olan iletişim kopukluğudur. Bunda Nazilerin mülteci Almanlar aleyhine yaptıkları yoğun bir propaganda faaliyetleri belirleyici olmuştur. Diğer ifadeyle Naziler, Alman kolonisinde yaptıkları propaganda faaliyetleriyle “vatan hainleri” olarak damgaladıkları mülteci Almanların yaşamlarını zorlaştırmışlardır. 1933 öncesi İstanbul'daki Alman topluluğu içinde hiçbir ağırlığı olmayan Nazi Partisi'nin (NSDAP), Almanya'da iktidara geldikten sonra etkisinin kısa zamanda İstanbul'daki yaşayan Alman kolonisinde giderek artması, mülteci akademisyenlere yönelik dışlayıcı tutumlarının da artmasına neden olmuştur. Büyükelçi von Papen'in ve ayrıca Scurla'nın Türk Hükûmeti nezdinde mültecilerin aleyhine yaptığı propaganda etkili olmazken, Alman kolonisinde yapılan propagandaların etkili olduğu görülmektedir.

Öyle ki Nazi Partisi'nin 1933'te İstanbul'daki Alman topluluğu üzerinde hemen hemen hiçbir siyasi ağırlığı yoktu. Nazilerin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonraysa, 19 Ağustos 1934'te, İstanbul'un Karadeniz sahilinde bir gemiden düzenlenen "Reich Başkanlığı makamının Reich Şansölyeliği makamı ile Adolf Hitler'in şahsında birleştirilmesi" için yapılan oylamada, 490 seçmenin ezici bir çoğunluğu (% 93,5) "evet" oyu verdi. Kısa bir süre sonra, Dışişleri Bakanlığı memurları Hitler'e bağlılık yemini etti. Nazilerin yayını Türkische Post, bunu Nazilerin "ırk kavramı ve dünya siyaseti" hakkındaki görüşleri ile birlikte bildirdi (Dietrich, 1998: 351). Mart 1936'da Almanya'da yapılan genel seçimler (Reichstag) için İstanbul'da oy kullanan 589 Alman seçmenden 580'inin Hitler'i seçmesi, Nazilerin yurtdışı örgütünün İstanbul'da Alman kolonisine yönelik yoğun propaganda faaliyetlerinin bir sonucu olması bakımından önemlidir (Dietrich, 1998: 351).

Diğer taraftan, Nazilerin Avrupa'da yayılmacı politikalarına ve Alman ordusunun güç gösterisine ilişkin olarak Türk kamuoyunda hayranlık duyulması ya da daha sonraki süreçte nefret edilmesi de, mültecileri etkilemiştir. Alman ordusunun Sovyet Rusya'da başarılı olup Türkiye'ye yönelme ihtimali, o dönemde Türkiye'yi tek sığınak ülke olarak gören Alman mültecileri güvenlikleri açısından hep meşgul etmiştir (Dietrich, 1998: 351).

Mayıs 1941'deki Türkiye'de hâkim olan bu siyasi konjonktürde, Nazi ordusunun Balkanlar'da ilerleyip Türkiye sınırına yaklaşması ve saldırması ihtimali, mülteci Alman bilim insanlarını da yakından ilgilendiriyordu. Alman mültecilerin, Nazilerin saldırıları halinde ne olacakları kaygısı artmıştı. Bu durum, Türk Hükûmeti'ni bir çare aramaya zorladı. Yine 1941'in aynı döneminde, Ankara'da Alman Büyükelçiliği, Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarına geri dönmeleri için çağrı yaptı. Nazilerin savaşa destek vermeleri için geri çağırdıkları Alman vatandaşları Almanya'ya gitmek istemediler. 1944 yılında Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti ve aralarında bir grup Alman mültecinin de bulunduğu yaklaşık 660 kişilik Alman pasaportuna sahip topluluğu Yozgat, Kırşehir ve Çorum gibi daha güvenli Orta Anadolu şehirlerine yerleştirdi. Yahudi Almanlara ve pasaportu olmayan (Alman Büyükelçiliği ya da Başkonsolosluğu tarafından pasaportlarına daha önce el konulan) Almanlara dokunulmadı. Savaşın bitimiyle beraber söz konusu Anadolu şehirlerinde iskân edilen Almanlar tekrar İstanbul ve Ankara'ya geri döndüler (Milli Reasürans, 2007: 17).

Türkiye'nin, Alman bilim insanlarına sahip çıkması ve onları Nazilere karşı koruması, savaş sonrasında Almanya nezdinde bir Türk propagandasına da dönüştü. Savaştan sonra Alman akademisyenler üniversitedeki kürsülerini kendi yetiştirdikleri Türk akademisyenlere devrettiler. 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren yeni Türk kuşağı akademisyenler, İstanbul ve Ankara üniversitelerinde Batı standartlarında eğitimlerini başarıyla sürdürdüler. Böylece mülteci Almanların çoğu Türkiye'deki misyonlarını tamamladıkları düşüncesiyle Almanya'ya dönerek Alman üniversitelerinin "normalleşme sürecine" katkıda bulundular ve bu üniversitelerden emekli oldular. Bunların arasında yer alan, yerel yönetim ve şehircilik uzmanı Ernst Reuter, savaş sonrası Batı Berlin'in ilk Belediye Başkanı oldu.

Reuter, Nisan 1945'te ülkesine dönmek için savaştan sonra Batı Almanya'yı kontrol eden ülkelerden biri olan ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nden izin aldı ve 1 Kasım'da ailesiyle birlikte, 12 yıl ikamet ettiği Türkiye'den ayrıldı. Yine aynı yıl, Aralık 1945'te, Berlin kent meclisinde ulaşımdan sorumlu oldu. Popülaritesinin yükselmesi üzerine bu defa da Berlin'de, Türkiye'deki yaşamına atfen muhalifler tarafından karşı bir kampanya başlatıldı. En çarpıcı propaganda ise, 1946'da "Vorwärts" [İleri] gazetesinin, Ernst Reuter'i ima ederek "Berlin'e Bir Türk Belediye Başkanı Olur mu?" manşetiyle yayımlanması oldu (Millî Reasürans, 2007: 55). Reuter, Eylül 1948'de Sovyet Rusya'nın baskısıyla kentin ikiye bölünmesi sonrasında yapılan yerel seçimlerde Batı Berlin Belediye Başkanı oldu. Ocak 1951'de yapılan yerel seçimlerde yeniden Batı Berlin Belediye Başkanı oldu ve bu görevi 29 Eylül 1953'te vefat edene kadar sürdürdü.

Reuter, Belediye Başkanı olduktan sonra Hür Berlin Üniversitesi'nin (Freie Universität Berlin) kurulmasına da öncülük etti. Üniversitenin gelişimini hızlandırmak için Türkiye'de mülteci olarak birlikte çalıştığı meslektaşlarının Berlin'e gelmelerini destekledi. Bunlar arasında önce İstanbul Üniversitesi ve daha sonra Ankara Üniversitesi'nde uzun yıllar görev alan ve ayrıca Türk vatandaşı olan Hukuk Profesörü Ernst E. Hirsch ile Klasik Filoloji Profesörü Georg Rohde bulunuyordu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi üyelerinden Profesör Fritz Neumark, Almanya'ya döndükten sonra Frankfurt Üniversitesi'nde; Profesör Alexaner Röpke, Heidelberg Üniversitesi'nde; İstanbul Üniversitesi'nden Botanik Profesörü Leo Brauner, Münih Üniversitesi'nde; Ankara Üniversitesi'nden Çocuk Hastalıkları Profesörü Albert Eckstein da Hamburg Üniversitesi'nde görev aldılar. Ayrıca, savaş sonrası Türkiye'de kalanlar da oldu. Bunlar arasında, İstanbul Üniversitesi'nden İç Hastalıkları Profesörü Erich Frank ile Eski Çağ Profesörü Clemens (Emin) Bosch bulunuyordu. Alman mültecilerden yaşları daha genç olanlardan bazıları ise, savaş sonrası başta ABD olmak üzere başka ülkelere gidip üniversitelerde görev aldılar. ABD'ye gidenler arasında, İstanbul Üniversitesi'nden Fizik Profesörü Harry Demmer ve Arkeoloji Profesörü Jans Güstav Güterbock ile Biokimya Profesörü Felix Haurowitz yer aldılar.

Sonuç olarak, mülteci Alman bilim insanları, Nazilerden sığındıkları Türkiye'nin himayesinde, Batı standartlarında bir üniversite reformuna büyük katkı sağladılar. Bunu yaparken de Naziler tarafından sürekli takip edildiler. İstanbul'daki Alman kolonisinden dışlandılar. Dilini ve kültürünü bilmedikleri Türkiye'de, üniversitede göreve başlarken pek çok sorunla karşılaşsalar da zamanla bunların üstesinden gelmeyi başardılar. Başarılarındaki en önemli faktör, tüm güvenlik tehditlerine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin himayesini hissetmeleri ve burada mesleklerini icra etme fırsatı bulmalarıdır. Buna karşılık, misyonlarına odaklandılar ve yüksek bilimsel niteliklerini üniversite ve toplum gelişimine sunarak en iyi şekilde hizmet etmek istediler.

Türkiye'nin, Scuria Raporu'nda da belirtildiği gibi Nazilerin tehditlerine karşın mülteci Almanları koruması ve hayatta kalmalarını gözetmesi sonucunda, bu mülteci bilim insanlarından bazılarının savaşın sonunda ülkelere dönüp Alman üniversitelerinin de yeniden yapılanması sürecine katkı vermeleri mümkün olmuştur. Nazilerin nasyonal sosyalist ideolojileri doğrultusunda Türkiye'de uygulamak istedikleri kültür politikaları ve bu bağlamda propaganda faaliyetleri, Türkiye

Cumhuriyeti’ni kuran kadroların başarıyla karşı koymalarıyla amacına ulaşamamıştır. İlginç olan ise Nazilerin kendi ideolojileri açısından “vatan haini” olarak suçladıkları mülteci bilim insanlarının yüksek performansları ile kendilerinden sonraki Türkiye’nin yeni nesil akademik ve idari kadrolarının yetiştirilmesinde ve dolayısıyla Alman dilinin ve biliminin benimsenmesinde önemli bir rol oynamalarıdır. Bu haliyle Alman mültecilerin Türkiye’de oynadıkları çok yönlü rol, Türk-Alman ilişkilerinin önemli bir kesitini oluşturmaktadır.

Nitekim Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker, 30 Mayıs 1986’da Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret sırasında İstanbul Üniversitesi’nde mülteci Alman akademisyenler için düzenlenen anma törenine katılarak şunları söylemiştir:

Bilim, vicdan sorunu olmaktan çıkıp ırkçı ve cani bir ideolojinin emrine sokulmaya zorlandığında, en iyi ve en doğru hocalarımız ülkemizi terk etmek zorunda kaldı, kendi ülkelerinde onlara sağlanmayan bilimsel çalışma özgürlüğünü başka bir yerde bulmak istiyordu (Millî Reasürans, 2007: 22).

Aynı ziyaret vesilesiyle, Alman sığınmacıların çoğunun çalıştığı İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi’ne konulan anma plaketine Cumhurbaşkanı von Weizsäcker’in şu sözleri alıyor: “Devlet Başkanı Atatürk’ün Öncülüğünde Alman Öğretim Üyelerine 1933-1945 Yılları Arasında Kucak Açan Türk Milleti ve Onun Akademik Kuruluşlarına Alman Milleti Adına Şükranlarımla” (Görsel 14).

Görsel 14: Alman Mülteci Bilim İnsanları İçin İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi Girişine Konulan Hatıra Levhası (30 Mayıs 1986).

SONUÇ

Propaganda kökeni yüzyıllar öncesine kadar uzanan bir terim olmakla beraber, Almanya’da Naziler döneminde sürekli geliştirilerek, Nazi ideolojisinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yayılmasının temel unsuru olmuştur. Almanya’da 1933-1945 döneminde iktidar olan Nazi Partisi (NSDAP), ideolojilerini hem ülkede hem de uluslararası alanda hâkim kılmak için propagandaya özel bir önem vermiştir.

Naziler iktidara gelir gelmez bir Propaganda Bakanlığı kurmuş ve toplumu yönlendirmeye yönelik tüm propaganda faaliyetlerini tek merkezden yönetmişlerdir. Hitler’e en sadık siyasi kadrolardan biri olan Goebbels, 1933-1945 yılları arasında Propaganda Bakanı olarak Nazi propagandasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu propagandanın etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Weimar Cumhuriyeti’nin (1919-1933) tüm sorunlarını çözebilecek tek partinin NSDAP olduğu yönünde toplumsal bir algı oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı’ndaki kayıpların toplumda yarattığı büyük travma, işsizlik ve kötü yaşam koşullarından kaynaklanan toplumsal mutsuzluk, Almanların büyük bölümünün kısa sürede Nazilerin etkisi altına girmesinde belirleyici rol oynamıştır. Nitekim Propaganda Bakanlığı’nın kurulmasından sonra Nazilerin ideolojileri gereği tüm sorunların nedeni olarak gördükleri Yahudilere ve muhalif siyasi partilere yönelik sistematik saldırılarına toplumsal destek giderek artmıştır.

Nazi muhaliflerini susturmak için resmi polis gücünün yanı sıra yardımcı polis güçleri adı altında paramiliter gruplar kuruldu. Özellikle Fırtına Birlikleri (SA-Sturmabteilung) ve Koruma Birlikleri (SS-Schutzstaffel) gibi saldırgan örgütler Nazi döneminin simgeleriydi. Toplumsal muhalefetin bastırılmasıyla halkın ister gönüllü ister gönülsüz destek verdiği bir ortamın oluşması, Nazilere kısa sürede kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırarak yetkilerin Hitler’de toplanması fırsatını verdi ve böylece tek adam yönetimi altında aşırı sağcı, ırkçı bir diktatörlük kuruldu. Bundan sonra, Naziler kendi ideolojileri doğrultusunda Ari ırkın üstünlüğünü hem Avrupa’da hem de dünyada yaymak ve bu amaçla, “tehlikeli” olduklarını iddia ettikleri Yahudilerin ve rejim karşıtlarının sistematik olarak imha edilmesi için toplumu yönlendirme sürecini başlattılar. Bu durum İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam etti ve doğrudan saldırıya da Türkiye, Nazi propagandasının hedef aldığı ülkeler arasında yer aldı.

Türkiye, jeostratejik konumu nedeniyle Alman-Osmanlı İmparatorlukları döneminde olduğu gibi Naziler için de her zaman önemli bir ülke olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Almanlar tarafından inşa edilen Bağdat Demiryolu Projesi gibi Ortadoğu’nun zengin yer altı kaynaklarının Anadolu üzerinden Avrupa’ya taşınmasını sağlama ve aynı zamanda yeni pazarlar kazanma hedefi Nazi Almanyası için de geçerlidir. Nazilerin yayılma politikaları kapsamında Ortadoğu bölgesindeki nüfuzunu artırma amacı, Alman İmparatorluğu’nun İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci güçlerle

rekabetinde tarihsel olarak izlediği yayılmacı politikaların bir devamı niteliğindedir. Dolayısıyla Hitler'in Alman tarihini belirli zaman dilimlerine bölmeye ve Nazi dönemini "Üçüncü Reich" olarak tanımlaması, Almanya'nın tarihsel büyüme, dünya genelinde yayılma ve nüfuz alanları yaratma hedefinin devamını ifade etmektedir.

Naziler her ne kadar Türkiye'ye saldırmadılarsa da, 1933'ten itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar nasyonal sosyalist ideolojileri doğrultusunda uyguladıkları yayılma politikası, Türkiye'nin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamını yakından etkilemiştir. Bu çalışmada yapılan inceleme sonucunda, Nazilerin Türkiye'ye yönelik olarak çok yönlü bir propaganda mekanizması oluşturduğu görülmüştür. Buna göre propagandanın hedeflediği toplum kesimleri "dört grupta" toplanmaktadır.

Bunların aslında birbirinden bağımsız olarak değil, tıpkı bir zincirin halkaları gibi iç içe geçmiş bir şekilde ele alınması, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyması açısından önemlidir. Bu hedef gruplara yönelik Nazi propagandası analizinin daha iyi değerlendirilmesi ve somut bulguların elde edilmesi, çalışmada öncelikle Nazi Almanyası'nda propagandanın rolü ve bu bağlamda propaganda araç, teknik ve yöntemleri ayrıntılı olarak incelenmesiyle mümkün olmuştur.

Nazi propagandasının *ilk* hedef kitlesi Türkiye Cumhuriyeti yönetiminde söz sahibi olan sivil ve askeri kadrolardır.

Naziler, tıpkı Alman ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde olduğu gibi, yayılmacı politikaları doğrultusunda dönemin sömürgeci güçleriyle rekabet etmek zorunda kalmış ve Türkiye'yi kendi saflarına çekmek istemiştir. Nazi Almanyası öncesi Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya'nın, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenini kazanmak için büyükelçiliğini İstanbul'dan Ankara'ya taşıyan ilk ülkeler arasında yer alması, diğer büyük ülkeler bu konuda direnirken Berlin'in Türk Hükûmeti nezdinde ilk önemli propaganda faaliyetiydi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında savaşmanın acı tecrübeleri ışığında Nazi Hükûmeti ile ilişkilerinde hassasiyet gösterdiler. Buna göre Türk Hükûmeti, Nazi Almanyası ile ikili ilişkilerini, özellikle de ekonomik ve ticari ilişkilerini sürdürürken, Nazilerin nüfuzlarını genişletme politikasını uygulamalarına fırsat vermedi. Türkiye'nin tarafsızlık üzerine kurulu dış politikası Nazileri her zaman rahatsız etmiştir.

Naziler, Türk Hükûmeti'nin direncini kırmak amacıyla Türk siyasi ve askeri seçkinlerine karşı sistematik propaganda yürüttü. Türkiye'yi kendi saflarına çekemeyince, diğer güçlü ülkelerin saflarına katılmasını engellemek amacıyla Ankara Büyükelçileri, Nazi döneminde Türk Hükûmeti nezdinde diplomatik propaganda faaliyetleri yürüttüler. Özellikle 1938 yılında Ankara Büyükelçisi olan Franz von Papen'in, Nazi ordusunun Avrupa'daki diğer ülkelere saldırıları sırasında Türk Hükûmeti'nin

kaygılarını gidermeye yönelik propaganda faaliyetleri dikkat çekti. Ancak İtilaf Devletleri ve Miğfer Güçlerinin savaşa sürüklendiği bu dönemde Türk Hükümeti Nazi propagandasından etkilenmemiş ve taraflar arasında uyguladığı denge politikasıyla savaşın dışında kalmayı başarmıştır.

Türk hükümetinin Nazi Almanyası'na yönelik dikkatli politikası, Türkiye'yi savaşa kendi safına çekmeyi amaçlayan Nazi propagandasına karşı gösterdiği direnişle sınırlı değildi. Nazilerin Türkiye'deki diğer hedef gruplara yönelik propaganda faaliyetleri de taraflar arasında sürekli gerginliğe yol açtı.

Nazilerin propaganda faaliyetlerinin *ikinci* hedef grubunda ise Türk kamuoyu yer alıyordu.

Naziler ideolojilerini yayarak sempatisiz toplamak ve tarafsızlık politikasını izleyen Türk Hükümeti'ni baskı altına almak için Türk kamuoyuna yönelik yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Bunun için radyo, yazılı basın, sinema, sergi gibi farklı enstrümanları yaygın olarak kullanmıştır. Radyonun giderek yaygınlaşmasıyla birlikte Almanya'dan farklı dillerde yapılan yayınlar arasında Türkçe de yer almıştır. Yazılı basına büyük ilgi göstermişlerdir. Birçok kere basın mensuplarından oluşan heyetleri, propaganda amaçlı Almanya'ya davet etmişlerdir. Nitekim basın mensupları arasında birbirlerini "Nazi yandaşı" olmakla suçlamalar olmuş; bazı gazeteler "Nazi yandaşı" bazıları ise "Nazi karşıtı" olmakla damgalanmıştır. Basındaki yandaşları Nazilerin ideolojilerine sempatisini ifade ederken, karşıt olanların ise, Nazilerin Yahudilere zulüm yaptığı yönündeki haberlere yer vermesi, Nazilerin Türk resmi makamlarına şikâyetle bulunmasına neden olmuştur. Özellikle Struma adlı gemiyle İstanbul'a kaçan Yahudiler, Türk makamlarını büyük siyasi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Yahudi toplumu Lozan Antlaşması'yla güvence altına alındığı için Nazilerin Türkiye'deki Yahudi karşıtı propagandaları, Ankara ile Berlin arasında siyasi gerilimler yaşanmasına neden olmuştur.

Naziler, film endüstrisine önem vermişler, çok sayıda Nazi filminin Türkiye'de gösterilmesine gayret etmişlerdir. Halkevleri'ndeki imkânlardan faydalanarak filmler, geniş izleyici kitlesine ulaştırılmıştır. Her ne kadar Türk yetkililer bu filmlerin Nazi propagandası olup olmadığına dikkat etse de; Türk Hükümeti izlediği denge politikası nedeniyle İngiliz/Amerikan filmlerinin gösterimine izin vermek zorunda kalmıştır. Naziler daha da ileri giderek, İngiliz ve Amerikan filmlerinin artan arzına karşılık Türk Hükümeti'ne daha fazla Alman filminin gösterilmesi için izin verilmesi yönünde baskı yapmış, aksi takdirde film endüstrisi için gerekli ürünlerin gönderilmeyeceği konusunda uyarmıştır. Filmler dışında sergiler de açılarak üstün Alman teknolojisinin Türk kamuoyuna yansıtılması amaçlanmıştır.

Nazi propagandasının *üçüncü* hedef kitlesini ise Türkiye'ye yerleşik Alman toplumu (kolonisi) oluştuyordu.

Osmanlı ve Alman İmparatorlukları arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler sonucunda 19. yüzyıldan itibaren İstanbul'da oluşmaya başlayan Alman kolonisi, Birinci Dünya Savaşı sonrası Müttefiklerin talebiyle dağıtıldı ve Almanlar ülkelerine geri döndü. Ayrıca İstanbul'daki Alman varlıkları (hastane, ibadethaneler, okullar, sosyal kulüpler vb.) Türkiye'nin mülkiyetine geçti. Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile savaş sonrası Almanya'da kurulan Weimar Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından ardından Almanların mal varlıkları iade edildi. Alman resmi temsilciliklerinin açılması ve akabinde Alman şirketlerinin Türkiye'de temsilcilikler açmasıyla İstanbul'da yeniden bir Alman kolonisi oluşmaya başladı. Alman varlıkları onlara tekrar hizmet vermeye başladı.

Naziler iktidara geldiğinde bu kolonide yaşayan Almanlar, Almanya'daki çeşitli siyasi partilerin üyesi ya da sempatizanlarıydı. Alman vatandaşı oldukları için Naziler, onları Nazi ideolojisini benimsemeye teşvik edecek önlemler aldı. Bu amaçla İstanbul'da çıkarılan Almanca günlük gazete "Türkische Post", koloni sakinlerinin bir süre sonra tamamen Nazi Partisi yandaşlarına dönüşmesinde önemli bir rol oynadı. Yahudi asıllı Almanların ve Nazi sempatizanı olmayanların, sosyal hayatın önemli bir simgesi olan "Teutonia" gibi kulüplere girişleri yasaklandı, çocuklarını okuldan uzaklaştırmak için baskılar yapıldı. İstanbul'da o dönemde faaliyet gösteren üç kitabevinden birinin sahibinin Yahudi olması nedeniyle Almanların oradan alışveriş yapması yasaklandı. Yine aynı amaçla, İstanbul'da Yahudilere ait işyerlerinin listesi hazırlanarak kolonideki Almanlara dağıtıldı.

Nazilerin koloniyi hedef alan propagandaları sonucu kolonideki Yahudi kökenliler ve Nazi karşıtları dışlandılar ve koloninin çoğunlukla oturduğu semtleri (Beyoğlu ve çevresi) terk ederek başka semtlere taşındılar. Ayrıca Alman şirketleri Yahudi kökenlileri işlerinden çıkardı ve yaşamlarını zorlaştırdı. Türkische Post adlı gazetenin sürekli Yahudi aleyhtarı yayınlar yapması, Teutonia gibi sosyal kuruluşlara Yahudilerin girişinin yasaklanması, okullarda Alman çocuklarına Nazi propagandası yapılması, Türk Hükûmeti'nde ciddi rahatsızlık yarattı ve yetkililer sık sık müdahale etmek zorunda kaldı. Bu da taraflar arasında siyasi gerilime neden oldu ve Naziler faaliyetlerini Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçilik ya da Konsolosluk binalarında yapmak zorunda kaldılar. Çünkü adı geçen gazete ve diğer yayınlar ile sosyal kuruluşlar, okullar vb. Türk hukukuna tabiydi ve Lozan Antlaşması'na göre Yahudilerle diğer azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamalar yasaktı. Bu durum Türk vatandaşı Yahudi cemaatini de rahatsız ediyordu. Türk resmi makamları Nazi propagandalarına karşı ciddi bir mücadele vermek durumunda kaldı.

Nazi propagandasının *dördüncü* hedef grubu Alman Mülteci bilim insanları ve ailelerinden oluşuyordu.

Nazi yönetimi sırasında ırk ayrımcılığı ve siyasi görüşler nedeniyle pek çok Alman bilim insanı, sanatçı ve politikacı güvenlik nedeniyle Almanya'yı terk ederek farklı ülkelere gitmek zorunda kaldı. Bunlardan bir grup bilim insanı ve sanatçı, çoğunluğu aileleriyle birlikte, Türk Hükûmeti'nin sağladığı hayat ve iş güvencesiyle üniversite reformuna katkıda bulunmak üzere İstanbul'a geldi. Mülteci bilim insanları, Türk Hükûmeti'ne olan şükran borcunu, üniversite reformuna önemli katkılar yaparak ve aynı zamanda yerlerine Türk akademisyenler yetiştirerek ödediler. Bu başarıları Nazileri rahatsız etti, çünkü mültecilerin bu başarıları Nazilerin çıkarlarına hizmet etmiyordu. Naziler, mültecileri sürekli izlemiş ve onların üniversiteden uzaklaştırılarak yerlerine Berlin'den Nazi yandaşı akademisyenlerin yerleştirilmesi için propaganda faaliyetleri yapmıştır. Bu faaliyetler Scurla Raporu örneğindeki gibi Türk Hükûmeti nezdinde etkili olmamıştır.

Mülteci bilim insanları her ne kadar Türk devletinin güvencesi altında yaşayıp görevlerini rahatlıkla yerine getirseler de Nazilerin varlığını her zaman hissetmişler ve onların her türlü bağlantıyı yasaklaması nedeniyle Alman kolonisinden ve sosyal hayattan izole olmuşlardır. Mülteci grubu kendi aralarında ve sınırlı sayıda Türk tanıdıklarıyla birlikte yaşamaya devam etti. Onları motive eden en önemli etken, çalışmalarının Türk Hükûmeti tarafından takdir edilmesi, meslektaşlarının saygısını ve öğrencilerinin sevgisini kazanmalarıydı. Türk Hükûmeti'nin mültecileri koruma konusundaki kararlı tutumu, Nazilerin mültecilerin ve ailelerinin hayatını tehlikeye atacak eylemlerden kaçınmasına neden oldu.

Sonuç olarak Nazi döneminde propaganda oldukça ön plandaydı. Naziler o dönemde propaganda tekniklerini en ileri düzeyde kullanmayı biliyorlardı. Bu çalışma Nazilerin o dönemdeki propaganda araçlarıyla sınırlıdır. Naziler tarafından kullanılan propaganda teknik ve araçlarının yerini günümüzde yenileri almış olsa da onların iktidarda olduğu dönem, propaganda alanında bir dönüm noktası sayılmaktadır. Amacının savaş ve katliam olması ve bu kadar çok insanın ölümüne sebep olması bu dönemi farklı kılmaktadır. Toplama kampları Nazilerin soykırım (Holokost) yöntemlerinin en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Propaganda Nazi ideolojisinin iletişim politikası açısından yeniden değerlendirilmesi, iletişim aracının yanlış kullanımının nelere yol açabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu tür niyetlerin erken aşamada tespit edilmesinin ve karşı tedbirlerin başlatılmasının mümkün kılınması da önemlidir.

Bu çalışma, kendi döneminde propaganda tekniklerini en iyi uygulayan rejim olan Nazilerin bu araçları Türkiye'de nasıl uyguladığını ortaya koymaktadır. Nazi propagandasının hedefi olan dört grup incelendiğinde, Nazilerin iktidarlardı döneminde ırk ayrımcılığı ve yayılmacı politikaları doğrultusunda Avrupa'da ülkeleri işgal ederek Türkiye sınırına kadar gelmesine rağmen, Türk Hükûmeti'nin Nazilerin

Türkiye'deki yasaları ihlal eden faaliyetlerine karşı çıktığı, bazen de yasaklar getirdiği görülmektedir. Buna karşın, Türkiye doğrudan savaşa dahil olmasa da, Nazilerin ideolojileri doğrultusunda Türkiye'deki yaptıkları çok yönlü propaganda faaliyetleri 1930'larda başlayarak ülkedeki sosyal, siyasal ve ekonomik hayatı derinden etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Kitap / Kitap bölümleri

Akarcalı, S. (2003), *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, Ankara: İmaj Yayınları.

ISBN: 975-8752-03-0

Avcı, Ö. (2018), “Propaganda Çeşitleri”, Karaca, M. & Çakı, C. (Ed.), *İletişim ve Propaganda*, 75-114, Konya: Eğitim Yayınları.

https://acikerisim.bartın.edu.tr/bitstream/handle/11772/1423/Propaganda_Cesitleri_Iletisim_ve_Propaga.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Bektaş, Arsev (2007), *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

ISBN: 978-975-7696-86-5

Bettelheim, C. (1982), *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, (Çev. Kenan Somer), İstanbul: Savaş Yayınları.

Blaich, F. (1986), “Wirtschaft und Rüstung in Deutschland 1933-1939” [Almanya’da Ekonomi ve Silahlanma 1933-1939], Bracher, K. D., Funke, M. & Jacobsen, H.-A. (Ed.), *Nationalsozialistische Diktatur 1933-1945: Eine Bilanz* [Nasyonal Sosyalist Diktatörlük 1933-1945: Bilanço], Band 192: 285-316, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. ISBN 3-921352-95-9

Brückner, W. (1998), “Arbeit macht frei”-Herkunft und Hintergrund der KZ-Devise [“Çalışmak Özgür Kılar”-Toplama Kampı Sloganının Kökeni ve Arka Planı], Otto-von-Freising-Vorlesungen der Katholischen Universität Eichstätt, Opladen: Leske+Budrich Verlag. ISBN 978-3-322-92320-9

Dawletschin-Linder, C., Dietert, A. (2010), *Begegnungen: Hamburg und die Türkei in Geschichte und Gegenwart* [Geçmişten Günümüze Hamburg-Türkiye İlişkileri], Hamburg Landeszentrale für politische Bildung Yayını. ISBN: 978-3-929728-484
<https://www.hamburg.de/contentblob/2518686/38ddf82bbbbb4af059c8857b94807ae1/data/hamburg-tuerkei.pdf>

Dietrich, A. (1998), *Deutschsein in Istanbul: Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956* [İstanbul’da Alman Olmak: 1843’ten

1956'ya Kadar Almanca Konuşan Toplumda Vatandaşlık ve Oryantasyon]. Schriftenreihe des Zentrums für Türkeistudien, Band 13, Opladen: Leske und Budrich Verlag.
ISBN 3-8100-2188-1

Farah, I. (1993), *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908–1918 unter besonderer Berücksichtigung des “Osmanischen Lloyd”* [“Osmanlı Lloyd” Özelinde 1908-1918 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Basın Politikası ve Propaganda Faaliyetleri], Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (Beirut-Libanon) Yayını, Beiruter Texte und Studien, Band 50, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
ISBN 3-515-05719-6

Feyzan, B. (2014), *Aşk Yolcusu*, İstanbul: Everest Yayınları. ISBN 978-6051416977.

Frantz, D., Collins, C. (2004), *Death on the Black Sea: The Untold Story of the ‘Struma’ and World War II’s Holocaust at Sea*, New York: Ecco Press. ISBN 10:0060936851;
ISBN 13: 978-0060936853

Goebbels, J. (1968), *Savaş Notları*, Milli Hareket Yayınları: 2, İstanbul: Bahar Basımevi.

Grothusen, K.-D. (2008), “Giriş: Scurla Raporu”, Şen, F. (Der.), *Ayyıldız Altında Sürgün – Herbert Scurla’nın Nasyonal Sosyalizm Döneminde Türkiye’ye Sığınan Alman Bilim Adamları Hakkında Rapor* [Orijinal adı: Exil unter Halbmond und Stern - Herbert Scurlas Bericht über die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei während der Zeit des Nationalsozialismus], (Çev. Fatma Artunkal), İstanbul: Günizi Yayıncılık: 27-45. ISBN 978-975-8731-84-8

Han, J., Kamber, M., Pei, J. (2012). *Data Mining: Concepts Techniques*, 3rd Edition, Morgan Kaufmann Publishers, ISBN: 978-0-12-381479-1
<https://myweb.sabanciuniv.edu/rdehkharghani/files/2016/02/The-Morgan-Kaufmann-Series-in-Data-Management-Systems-Jiawei-Han-Micheline-Kamber-Jian-Pei-Data-Mining.-Concepts-and-Techniques-3rd-Edition-Morgan-Kaufmann-2011.pdf>

Hirsch, E. E. (1985), *Hâtıralarım-Kayzer Dönemi/Weimar Cumhuriyeti/Atatürk Ülkesi* [Orijinal adı: Aus des Kasiers Zeiten durch Weimarer Republik in das Land Atatürks. Eine unzeitgemässe Autobiographie], Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü: Yayın No. 169, Ankara: Sevinç Matbaası.

Hitler, A. (2005), *Kavgam* [Orişinal adı: Mein Kampf]. (Çev. Ö. Kenan Yalıntaş), İstanbul: Emre Yayınları. ISBN 975-8496-63-8

Karadağ, A. / Takçı, H. (2010). “Metin Madenciliğı İle Benzer Haber Tespiti”, XII. Akademik Bilişim Konferansı 2010, Muğla Üniversitesi, Muğla, 10-12 Şubat 2010.

Kakınç, H. (2012), *Struma*. İstanbul: Destek Yayınevi. ISBN 978-605-4607-59-4

Kettenacker, L. (1986), “Sozialpsychologische Aspekte der Führer-Herrschaft” [Lider Yönetiminin Sosyal-Psikolojik Yönleri], Bracher, K. D., Funke, M., Jacopsen, H.-A. (Der.). *Nationalsozialistische Diktatur 1933-1945 – Eine Bilanz* [Nasyonal Sosyalist Diktatörlük 1933-1945: Bilanço], Band 192: 97-131, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. ISBN 3-921352-95-9

Kıvırcık, E. (2007), *Büyükelçi*, İstanbul: GOA Yayınları.

Kleßmann, C. (1989), “Widerstand gegen den Nationalsozialismus” [Nasyonal Sosyalizme Karşı Direniş], Bundeszentrale für Politische Bildung (Yay.). *Widerstand und Exil 1933-1945* [Direniş ve Sürgün 1933-1945], Band 223:11-38, Bonn: bpb. ISBN 3-923423-30-6

Koçak, C. (1991), *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) – İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. ISBN 975-16-0393-5

Kolb, E. (1986), “Die Maschineri des Terrors – Zum Funktionieren des Unterdrückungs- und Verfolgungsapparates im NS-System”, Bracher, K. D., Funke, M., Jacopsen, H. A. (Der.). *Nationalsozialistische Diktatur 1933-1945 – Eine Bilanz* [Nasyonal Sosyalist Diktatörlük 1933-1945 – Bir Bilanço], Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, Band 192: 270-284. ISBN: 3-921352-95-9

Krohn, C. D. (2011), “Emigration 1933–1945/1950” [Göç 1933–1945/1950], *Europäische Geschichte Online (EGO)*, Institut für Europäische Geschichte (IEG), 31.05.2011. URL: <http://www.ieg-ego.eu/krohnc-2011-de>

Livaneli, Z. (2015), *Serenad*, İstanbul: Doğan Kitap. ISBN 9786050900293

Millî Reasürans T.A.Ş (Yay.) (2007), *Haymatloz - Özgürlüğe giden yol* [Haymatloz. Exile in Turkey

- 1933-1945 Haymatloz / Exil in der Türkei 1933-1945], (Çev. Sezer Duru, Yeşim Tükel Kılıç), İstanbul. ISBN 978-975-7235-82-8
- Möckelmann, R. (2019), *Franz von Papen; Hitler'in Türkiye Büyükelçisi* [Orijinal adı: Franz von Papen: Hitlers ewiger Vasall], (Çev. Selma Türkis), İstanbul: Noyan Kitap Yayınevi. ISBN 978-605-105-188-8
- Möckelmann, Reiner (2020), *İkinci Vatan Türkiye Ernst Reuter'in Ankara Yılları* [Orijinal adı: Wartesaal Ankara: Ernst Reuter, Exil und Rückkehr nach Berlin], (Çev. Ahmed Arpad), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. ISBN 978-605-332-854-4
- Neumark, F. (1982), *Boğaziçine Sığınanlar-Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953* [Orijinal adı: Zuflucht am Bosphorus - Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953], (Çev. Şefik Alp Bahadır), İ.Ü. Yayın No: 3062. İktisat Fakültesi Yayın No: 491. Maliye Enstitüsü Yayın No: 66, İstanbul: Ercivan Matbaası.
- Ortaylı, İ. (1998), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları. ISBN: 975-470-655-7
- O'Shaughnessy, N. (2020), *Hitler'i Pazarlamak: İkna, Sunum ve Propaganda* [Orijinal adı: Marketing The Third Reich: Persuasion, Packaging and Propaganda], (Çev. Ayşe Öztürk), İstanbul: The Kitap. ISBN 978-605-7950-89-5
- Öztürk, H. (2016), *TAN: Serteller Yönetiminde Muhallif Bir Gazete*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ISBN 978-975-333-339-9
- Özyüksel, M. (1998), “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkiler”, Sönmezoğlu, F. (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, 5-32, İstanbul: Der Yayınları. ISBN 975-353-050-1
- Pekesen, B. (2014), *Zwischen Sympathie und Eigennutz. NS-Propaganda und die türkische Presse im Zweiten Weltkrieg* [Sempati İle Kişisel Çıkar Arasında. İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Propagandası ve Türk Basını], Münster/Berlin: LIT-Verlag (Studienreihe Zeitgeschichte des Nahen Ostens und Nordafrikas, Bd. 18). ISBN 978-3-643-12468-5
- Philipp, S. (2003), *Kader Birliği-1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Bilim Adamları* [Orijinal adı: Notgemeinschaft-Zur Emigration deutscher Wissenschaftler nach 1933 in die Türkei], Yayınlayan ve Yöneten: Helge Peukert, (Çev. Nagehan Alçı), İstanbul: Belge Yayınları.

- Rathmann, L. (1982), *Berlin-Bağdat: Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Çev. Ragıp Zarakolu), İstanbul: Belge yayınları.
- Reisman, A. (2011), *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu* [Orijinal adı: Turkey's Modernization: Refugees from Nazism and Atatürk's Vision], (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. ISBN 978-605-360-078-7
- Reuter, E. (2007), *Der schmale Grat des Lebens: Begegnungen und Gegabnisse* [Hayatın İnce Çizgisi: Karşılaşmalar ve Sonuçlar], Stuttgart, Leipzig: Hohenheim Verlag. ISBN 978-3-89850-159-0
- Scheffler, W. (1989), "Widerstand im NS-Staat" [Nazi Devletinde Direniş], Bundeszentrale für Politische Bildung (Yay.), *Widerstand und Exil 1933-1945* [Direniş ve Sürgün 1933-1945], Band 223: 11-38, Bonn: bpb. ISBN: 3-923423-30-6
- Shabo, M. E. (2008), *Techniques of Propaganda and Persuasion*, Prestwick House Inc: Clayton, DE, Summary by Douglas W. Green, EdD. ISBN:978-158049-874-6
<https://www.drdouggreen.com/wp-content/Propaganda.pdf>
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2018), *Dış Siyaseti ve Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, I. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları. ISBN: 13: 978-975-05-1287-2
- Toker, Ö., Alkan, M. Ö. (2023), *Cumhuriyetle Özdeş Bir Yaşam: Özden Toker İsmet İnönü'nün Kızı Anlatıyor*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ISBN: 978-975-08-5534-4
- Tyrell, A. (1986). "Voraussetzungen und Strukturelemente des nationalsozialistischen Herrschaftssystems" [Nasyonal Sosyalist Yönetim Sisteminin Önkoşulları ve Yapısal Unsurları], Bracher, K. D., Funke, M., Jacobsen, H. A. (Der.), *Nationalsozialistische Diktatur 1933-1945: Eine Bilanz* [Nasyonal Sosyalist Diktatörlük 1933-1945: Bilanço]. Band 192: 37-72, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. ISBN 3-921352-95-9
- Widmann, H. (1981), *Atatürk Üniversite Reformu* [Orijinal adı: Exil und Bildungshilfe: Die deutschsprachige Emigration in die Türkei nach 1933], (Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Kutlama Yayınları Özel Seri 3, İstanbul Matbaası.
- Yalman, A. E. (2023), *Naziliğin İçyüzü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ISBN 978-975-08-4504-8
- Yılmaz, Ö. (2005), *Nazilerle Beş Yıl*, İstanbul: Remzi Kitabevi. ISBN 975-14-1025-8

Dergi / Gazete

Agenzia fides (2022, January 3), Vatican-On January 6, 1622, Pope Gregory XV founded the Congregation “de Propaganda Fide” for the reunification of Christians and the spread of the Faith.

http://www.fides.org/en/news/71395VATICAN_On_January_6_1622_Pope_Gregory_XV_founded_Congregation_de_Propaganda_Fide_for_the_reunification_of_Christians_and_the_spread_of_the_faith

Albrecht, R. (1989), “Wissenschaftler im Exil” [Sürgündeki Bilim İnsanları], Bundeszentrale für Politische Bildung, *Widerstand und Exil 1933-1945* [Direniş ve Sürgün 1933-1945], Band 223: 223-238, Bonn: bpb. ISBN 3-923423-30-6

Alkan, R. (2019), “Die ‘Türkische Post’: Türkiye’de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat Umum Müdürlüğü”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (SUSBED)*, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 200-208. e-ISSN 2667-4750, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/1737>

Alkan, R. (2021), “Alman Frank Frederik Schmidt-Dumont’un Hayatı ve Türkiye Faaliyetleri (1882-1952)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies)*, 21/43: 741-757, ISSN 1300-0756, e-ISSN 2980-129X
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ctad/issue/67459/1050784>

Asker, A. (2012), “Nazi Almanyası’ndan Kemalist Türkiye’ye Bakışlar”, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 13/50: 265-298. ISSN 1303-5290
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20479>

Atabey, F. (2014), “İkinci Dünya Savaşı Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/31: 296-304. ISSN 1307-9581
<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/turkishenglishfrench-joint-declaration-on-the-eve-of-the-second-world-war.pdf>

Bozkanat, E. (2021), “Algı Yönetimi ve Propaganda: Nazi Almanyası Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Öneri Dergisi*, 16/55: 74-94. ISSN: 2147-5377, DOI: 10.14783/maruoneri.82296,
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1383653>

Benoît, G. (2002). “Data mining” *Annual Review of Information Science and Technology*, 36, 265–310.
<https://doi.org/10.1002/aris.1440360107>

- Bundeszentrale für politische Bildung (2022), *Vor 80 Jahren: Die Wannseekonferenz* [80 Yıl Önce: Wannsee Konferansı]. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/240926/vor-80-jahren-die-wannseekonferenz/>
- Can Bilge, N. A. (2018), “Anıtkabir Yarışması Bağlamında Paul Bonatz’a Dair Bir Okuma”, *Art-Sanat Dergisi*, 9: 293-310. e-ISSN 2148-3582, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/47878>
- Çakı, C. (1), Gazi, M. A. (2), Çakı, G. (3), Almaz, F. (4) (2019), “Goebbels Liderliğinde Nazi Almanyası'nda Propaganda Sineması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Dergisi*, 19/4: 149-164. e-ISSN 2667-8683, (1) ORCID: 0000-0002-1523-4649, (2) ORCID: 0000-0002-9239-4187, (3) ORCID: 0000-0001-5501-0191, (4) ORCID: 0000 0002 1537 3278, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd/issue/51525>
- Çakı, G. (2020), “İkinci Dünya Savaşı'nda Radyo Yayınlarında Uygulanan Sansürün Propaganda Posterlerine Yansıması”, *TRT Akademi*, 5/9: 250-269. ISSN 2149-9446, ORCID ID: 0000-0001-5501-0191 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trta/issue/52035>
- Dağlı, E. (2016), “Alman Büyükelçilerinin Gözüyle Türk-Alman İlişkileri (1900-1938)”, *Atatürk Dergisi*, 5/1: 193-118. e-ISSN: 1302-7549 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/224134>
- Dağlı, E. (2017), “İstanbul’da Bir Alman Gazetesi Türkische Post”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, TAED-59: 511-532. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318275>
- Deniz, M. (2015), “Hitler Döneminde Türk-Alman Anlaşmaları”. *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, 2/2: 85-99. ISSN: 2149-0821, DOI: 10.16990/SOBIDER.32 https://sobider.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=870754369_32%20Muzaffer%20Deniz.pdf&key=30912
- Doob, L. W. (1968), “Goebbels’in Propaganda İlkeleri”, (Çev. Ünsal Oskay), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23/3: 337-366. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3150>

- Glasneck, J. (1966), “Alman Faşizminin Türkiye’deki Propaganda Faaliyetleri” [Orijinal adı: “Deutsch – Faschistische Propaganda in der Türkei”] *Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität in Halle*, (Çev. Murat Çakır), 14s.
<http://www.kozmopolit.com/Ceviri.html>
- Gülmez, N., Demirci, E. (2013-Güz), “Von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27: 225-250, ISSN 1300-0756, e-ISSN 2980-129X
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/237057>
- Jhanji, D., Garg, P. (2014), “Text Mining”, *International Journal of Scientific Research and Education*, 2/8, 1642-1648. ISSN 2321-7545
- Karataş, B. (2019), “II. Dünya Savaşı Sırasında Franz Von Papen Suikastı Çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya İlişkileri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1: 127-137, ISSN 2564-7695, e-ISSN 2564-648,
DOI: <http://dx.doi.org/10.31454/usb.565475>. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usb/issue/46391>
- Kasım, M. (2013), “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 6/4: 64-75. e-ISSN 2148-2942 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19022>
- Keskin, B. Y. (2022, 17 Aralık), “Atatürk, İnönü ve Einstein arasındaki mektup! Yaptığı açıklama sır perdesini araladı”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ataturk-inonu-ve-einstein-arasindaki-mektup-yaptigi-aciklama-sir-perdesini-araladi-6865824>
- Küçük, E. (2018), “Türkiye’de Nazi Almanya Propagandasına Bir Örnek: Ankara ve İstanbul’da Alman Mimari Sergileri”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6/1: 23-38. ISSN 2147-8724
DOI: 10.5505/jas.2018.77527. http://jag.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_6_1_23_38.pdf
- Mangold-Will, S. (2014), “Deutsche in der Türkei 1933-1945: Mehr als eine Exilgeschichte und einseitiger Modernisierungstransfer” [Türkiye’deki Almanlar 1933-1945: Bir Sürgün Hikayesinden ve Tek Taraflı Modernleşme Aktarımından Daha Fazlası], *Bundeszentrale für Politische Bildung* (Yay.), <https://www.bpb.de/themen/europa/tuerkei/184978/deutsche-in-der-tuerkei-1933-1945/>
- Onat, Ş. (2022, 30 Ekim), “Cumhuriyet’in yeni başkenti Ankara ve yabancı büyükelçilikler (VIII) Sıra geldi Almanya’ya...”, *T24-Online*. https://t24.com.tr/yazarlar/sefik-onat/cumhuriyet-in-yeni-baskenti-ankara-ve-yabanci-buyukelcilikler-viii-sira-geldi-almanya-ya,37266#_edn1

- Özkan Koç, E., Önal, R. Ç. (2021), “1940’lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyetinin Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri”. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9/1: 109-151. ISSN 2147-872
DOI: 10.5505/jas.2021.60783, <https://ankaradergisi.org/jvi.aspx?pdire=jas&plng=tur&un=JAS-60783&look4=>
- Say, S. (2015), “Propaganda için Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı”, *İnsan&İnsan Dergisi*, 2/4: 22-44. ISSN: 2148-7537
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/26611>
- Şahan, S. (2021), “Politikannın Estetikleşmesi ve Teatralleşmesi Bağlamında Nasyonal Sosyalist Propaganda”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/76: 697-710. ISSN 1307-9581
<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/nasyonal-socialist-propaganda-in-the-context-of-aesthetization-and-teatralization-of-policy.pdf>
- Wildt, M. (2012a), “Aufstieg” [Yükseliş], Bundeszentrale für politische Bildung (Yay.), *Informationen zur politischen bildung* [Yurttaşlık Eğitimi Bilgileri], 24.05.2012, Bonn: bpb.
<https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/izpb/nationalsozialismus-aufstieg-und-herrschaft-314/137186/aufstieg/>
- Wildt, M. (2012b), “Machteroberung 1933” [1933 İktidarın Ele Geçirilmesi], Bundeszentrale für politische Bildung (Yay.), *Informationen zur politischen bildung* [Yurttaşlık Eğitimi Bilgileri], 24.05.2012, Bonn: bpb.
<https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/izpb/nationalsozialismus-aufstieg-und-herrschaft-314/137194/machteroberung-1933/>
- Wollstein, G. (1980), “Rudolf Nadolny - Außenminister ohne Verwendung” [Kullanılmayan Dışişleri Bakanı], *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 28/1: 47-93. https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1980_1.pdf
- Zelef, M. H. (2017), “Ankara’da Elçiliklerin İnşa Sürecinde Az Bilinen Bir Aktör: Jacques Aggiman”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 161-196. DOI: 10.5505/jas.2017.97769
https://jag.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_5_2_161_196.pdf

Doküman / Rapor / Kanun

“Devlet Memuriyetinin Yeniden Kurulmasına Dair Kanun” – 7 Nisan 1933 [Orijinal adı: Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 7. April 1933], Şen, F. (Yay.) (2008), *Ayyıldız Altında Sürgün – Herbert Scurla’nın Nasyonal Sosyalizm döneminde Türkiye’ye Sığınan Alman Bilim Adamları Hakkında Rapor* [Orijinal adı: Exil unter Halbmond und Stern – Herbert Scurlas Bericht über die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei während der Zeit des Nationalsozialismus], (Çev. Fatma Artunkal), İstanbul: Günizi yayıncılık: 259-265. ISBN 978-975-8731-84-8.

Goebbels, J. (1934), “Der Kongress zu Nürnberg 1934”, Münih: Zentralverlag der NSDAP (Franz. Eher Nachf., 1934): 130-141, [Calvin University: German Propaganda Archive]. <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb59.htm>

Goebbels, J. (1935), “Communism with the Mask Off”, *This speech was delivered to the annual congress of the Nazi Party on 13 September 1935*, [Calvin University: German Propaganda Archive]. <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb58.htm>

“Die Nürnberger Gesetze - 1935”, [Nürnberg Irk Yasaları – 1935], Lemo – Lebendiges Museum Online <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ausgrenzung-und-verfolgung/nuernberger-gesetze-1935.html>

Nadolny, R. (1925), “Atatürk’ün Büyükelçiliği Ziyareti (9 Şubat 1925)”, *Almanya’nın Ankara Büyükelçisi’nin Berlin Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği Rapor*, (14 Şubat 1925). <https://tuerkei.diplo.de/tr-de/vertretungen/botschaft/-/1786650>

Scurla, H. (1939), “Alman Yüksekokul Hocalarının Türk Yüksekokullarındaki Faaliyetleri Hakkında Rapor”, Şen, F. (Yay.) (2008), *Ayyıldız Altında Sürgün: Herbert Scurla’nın Nasyonal Sosyalizm döneminde Türkiye’ye sığınan Alman bilim adamları hakkında rapor* [Orijinal adı: Exil unter Halbmond und Stern: Herbert Scurlas Bericht über die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei während der Zeit des Nationalsozialismus], 47-116, (Çev. Fatma Artunkal), İstanbul: Günizi Yayıncılık. ISBN 978-975-8731-84-8

Statista (2023), “Gesamtanzahl der Todesopfer im Konzentrations- und Vernichtungslager Auschwitz-Birkenau nach Ethnie in den Jahren 1940 bis 1945” [1940-1945 Yılları Arasında Etnik Gruplara Göre Auschwitz-Birkenau Toplama Ve İmha Kampında Ölenlerin Toplam Sayısı], Statista: Hamburg.

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1084820/umfrage/gesamtanzahl-der-todesopfer-in-auschwitz/>

“Türkiye’deki Alman Mülteciler İçin Soru Formu (Mayıs 1938)”, Şen, F. (Yay.) (2008), *Ayyıldız Altında Sürgün*, İstanbul: Günizi Yayıncılık: 266. ISBN 978-975-8731-84-8

“Wannseekonferenz-Protokoll” [Wannsee KonferansProtokolü], (20.01.1942)

https://www.ghwk.de/fileadmin/Redaktion/PDF/Konferenz/protokoll-januar1942_barrierefrei.pdf

Ansiklopedi / Sözlük

Holocaust-Enzyklopädie (a), *The Boycott of Jewish Businesses* [Yahudi İşletmelerinin Boykot Edilmesi], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-boycott-of-jewish-businesses>

Holocaust-Enzyklopädie (b), “Arier” [Ari Irkından Olanlar], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/de/article/aryan-1>

Holocaust Encyclopedia (c), “Beer Hall Putsch (Munich Putsch)” [Birahane Darbesi (Münih Darbesi)], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/beer-hall-putsch-munich-putsch>

Holocaust Encyclopedia (ç), “The Nazi Terror Begins” [Nazi Terörü Başlıyor]. United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-nazi-terror-begins>

Holocaust Encyclopedia (d), “The Third Reich” [Üçüncü Reich], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/third-reich>

Holocaust Encyclopedia (e), “Auschwitz” [Auschwitz Toplama Kampı], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/auschwitz>

Holocaust Encyclopedia (f), “SS Police State” [SS Polis Gücü], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ss-police-state>

Holocaust Encyclopedia (g), “NS-Propaganda” [Nazi Propagandası], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nazi-propaganda>

Holocaust Encyclopedia (h), “Theresienstadt: Red Cross Visit” [Theresienstadt: Kızılhaç Ziyareti], United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC.
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/theresienstadt-red-cross-visit>

Klaus, S., Klein, M. (2006), *Politiklexion* [Siyaset Sözlüğü], Bundeszentrale für politische Bildung, Band 497, Bonn: J.H.W. Dietz Nachf. GmbH. ISBN 3-89331-618-

Tezler (Yüksek Lisans / Doktora)

Dağlı, E. (2013), *Atatürk Dönemi Alman Büyükelçileri 1923-1938*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/5757/331819.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Gökpınar, H. (2017), *Hitler'in Türkiye Siyaseti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=LrKrL1mpIqGjPQVsA2VzPA&no=7Ix_VGBCRdWL-_4OenJbqQ

Kaya, E. (2019), *Bir Alman Gazetesi'nin Gözünden Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: Türkische Post Gazetesi (1926-1938)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/80993/yokAcikBilim_10248923.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

Keskin, F. (1997), *2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkische Post*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=kA1z877eLukjrA-QOLQR8w&no=kA1z877eLukjrA-QOLQR8w>

Kılıç, S. (2009), *Türk Basını 'nda Hitler Almanyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=JTVi_YlcDFGXdYVZ5-VEpw&no=3oDf7NJcm8Fmozr3dnzM7g

Dijital Yayınlar

İ.Ü. İktisat Fakültesi Cemiyeti, (20 Şubat 2021), *Biz İktisatlılar Dün, Bugün Yarın, Fakültemizin Kurucularından Prof. Fritz Neumark'ın Anısına*, (facebook).
<https://www.facebook.com/iuifmc/videos/biz-iktisatlilar-dun-bugun-yarin-yarinfak%C3%BCitemizin-kurucularindan-prof-fritz-neumarkin-/924494061654591/>

Bahriye, *Struma Faciası-1942*, 2 Eylül 2018, 5.32'. (YouTube).
<https://www.youtube.com/watch?v=poDcFKnHIKU>

Budak, B., *İnsan En Fazla Ne Kadar Acıya Katlanabilir?, Auschwitz Toplama Kampı*, 4 Ocak 2020, 20:16', (YouTube). <https://www.youtube.com/watch?v=90Tbjr1ITzs>

Douglas, H., *Zeitgeschichte: Flucht nach Istanbul-Gepräch mit Fritz Neumark*, Çağdaş Tarih: İstanbul'a Kaçış – Fritz Neumark ile Söyleşi, 22 März 2017, 44:33'. (YouTube).
https://www.google.com/search?q=youtube%3A+tv+r%C3%B6portajı+fritz+neumark&rlz=1C1CHZL_trTR945TR945&oq=&aqs=chrome.1.69i59i450l8.164191j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:950bc242,vid:q9ucvVJ

Güner, A., *İshak Alaton 'Struma' faciasını anlatıyor*, Atilla Güner'le Akşam Postası, Kuzey Radyo, 25 Şubat 2012, 15', (YouTube).
https://www.youtube.com/watch?v=GD1vB_Ng8dA

Yıldırım, A., *Struma Faciası – Yüzen Tabutla Umuda Yolculuk*, 9 Kasım 2021, 18.05', (YouTube).
<https://www.youtube.com/watch?v=LhkX5A8oZ9w>

MiniFabrikam, *Prof. Dr. Hans Wilbrandt ile yapılan görüşme*, 1 Mayıs 2020, 29:24', (YouTube).
https://www.google.com/search?q=youtube%3A+Nazmi+Kal%3A+Hans+Wilbrandt&oq=youtube%3A+Nazmi+Kal%3A+Hans+Wilbrandt&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBgg

Görseller

- 1) Nazilerin 20 Ocak 1942 Tarihli Wannsee Konferansı'nda Hazırladığı "Holokost Planı"na Göre Avrupa Ülkelerindeki Yahudi Nüfusları Listesi.
https://www.ghwk.de/fileadmin/Redaktion/PDF/Konferenz/protokoll-januar1942_barrierefrei.pdf
- 2) Auschwitz Toplama Kampı Giriş Kapılarından Biri.
<https://www.voanews.com/a/auschwitz-then-and-now/2615682.html>
- 3) Theresienstadt Gettosunda Görevli Bir Yahudi Polis.
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/theresienstadt-red-cross-visit>
- 4) The Struma (2001) Adlı Filmin Afişi.
<https://www.apltd.ca/index.php/product/the-struma/>
- 5) Triumph des Willens (İradenin Zaferi) Adlı Nazi Filminin Afişi.
<https://www.cinematerial.com/movies/triumph-des-willens-i25913/p/0s9226qi>
- 6) Alman Büyük Mimarisi Sergisi İlanı, 31 Ocak-15 Şubat 1943 Ankara.
https://jag.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_6_1_23_38.pdf
- 7) 10 Kasım 1938'de Frankfurt Boernplatz Sinagogu'nun Naziler Tarafından Yakılması.
<https://theconversation.com/kristallnacht-85-years-ago-marks-the-point-hitler-moved-from-an-emotional-antisemitism-to-a-systematic-antisemitism-of-laws-and-government-violence-213327>
- 8) Türkische Post'un 10 Kasım 1938 Nüshası ve Atatürk'ün Vefatı Haberi.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318275>
- 9) Bütün Almanya Radyodan Führer'i Dinliyor Başlıklı Propaganda Afişi.
<https://www.wehrmacht1945.de/en/Metal-signs/Ganz-Deutschland-hoert-den-Fuehrer-mit-dem-Volksempfaenger-Blechschild--1829.html>
- 10) Almanya Büyükelçiliği'nin İstanbul/Tarayba'daki Yazlık Rezidansında Nazi Gençlerinin Eğitimi.

Dietrich, A. (1998), Deutschsein in Istanbul: Nationalisierung und Orientierung in derdeutschsprachigen Community von 1843 bis 1956, Schriftenreihe des Zentrums für Türkeistudien, Band 13, Opladen: Leske und Budrich Verlag: 185.

11) İstanbul Alman Lisesi Türkçe-Almanca Diploma Örneği, 1935.

Dietrich, A. (1998), Deutschsein in Istanbul: Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956, Schriftenreihe des Zentrums für Türkeistudien, Band 13, Opladen: Leske und Budrich Verlag: 231. ISBN 3-8100-2188-1

12) Profesör Albert Einstein'in Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye Yazdığı

17 Eylül 1933 Tarihli Mektup.

Tüba (2007), *Günce*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Kasım, Sayı 37, kapak içi, ISSN 1302-9541

13) Alman Mülteci Bilim İnsanlarının Meslek Yaşamlarından Kesitler.

Millî Reasürans T.A.Ş (Yay.) (2007), Haymatloz-Özgürlüğe giden yol [Haymatloz. Exile in Turkey 1933-1945 Haymatloz / Exil in der Türkei 1933-1945], (Çev. Sezer Duru, Yeşim Tükel Kılıç), İstanbul, 23. ISBN 978-975-7235-82-8.

14) Alman Mülteci Bilim İnsanları İçin İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi Girişine Konulan Hatıra Levhası (30 Mayıs 1986).

Millî Reasürans T.A.Ş (Yay.) (2007), Haymatloz-Özgürlüğe giden yol [Haymatloz. Exile in Turkey 1933-1945 Haymatloz / Exil in der Türkei 1933-1945], (Çev. Sezer Duru, Yeşim Tükel Kılıç), İstanbul, 22. ISBN 978-975-7235-82-8